

Robert R. King a Brigham Young University politikatudományi szakán szerzett alapképzését a Fletcher School of Law and Diplomacy-n, a nemzetközi kapcsolatok főirányú továbbképzőben egészíti ki. Doktori disszertációját 1973-ban a kommunista országokban feszültségforrást jelentő nemzeti kisebbségekről írja, és ebben részletesen foglalkozik a határon kívül rekedt magyarokkal is. 1970-1977 között Münchenben a Szabad Európa Rádió vezető elemzője és kutatási igazgatóhelyettese. 1980-ig Közép-Európa különböző kérdéseiről öt könyve és számos cikke jelenik meg.

1977-ben (a Carter-kormányzat idején) elnyeri a Fehér Ház kutatói ösztöndíját, és Zbigniew Brzezinski munkatársaként a Nemzetbiztonsági Tanácsban a Közép-Európát és a Szovjetuniót érintő bilaterális ügyekkel foglalkozik. 1978-ban aktív szerepet játszott abban, hogy az Egyesült Államok visszaadta a koronát Magyarország népének: tagja volt a történelmi ereklyét visszaszolgáltató amerikai delegációnak is.

1983-tól 25 éven át (1983-2008) volt Tom Lantos demokrata kongresszusi képviselő kabinetfőnöke és legfőbb munkatársa.

Tom Lantos halála után Obama elnök nagyköveti beosztásban Észak-Korea emberi jogi kérdéseiben illetékes különleges megbízottá nevezi ki. Ilyen minőségében 2017-ig képviselte az Egyesült Államokat az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában.

Diplomáciai pályájának befejeztével Koreával foglalkozó stratégiai kutatóintézetek tanácsadója és előadója lett. Tapasztalatait a Stanford Egyetem kiadványában publikálta.

AZ EMBERI JOGOK LOBOGÓJA ALATT

Robert R. King
Tom Lantosról

AZ
EMBERI JOGOK
LOBOGÓJA ALATT

Robert R. King

Személyes és hivatali emlékei Tom Lantosról

Köszönetnyilvánítás

Legelsőnek Tom Lantos idősebb lányát, Annette Tillemann-Dicket illeti a köszönet, hogy egyáltalán megismerkedhettem édesapjával – akinek aztán 25 évig legközelebbi munkatársa lehettem. Jelen könyv összeállításában nyújtott segítségéért pedig mindenekelőtt Tom Lantos másik lányának, Katrina Lantos Swettnek szeretnék köszönetet mondani, aki különösen sokat segített azzal, hogy beszélgetéseink során továbbadta a még gyerekkorában hallott családi történeteket. Ezekből a személyes epizódokból állhatott össze szülei magyarországi életének mozaikja. Tom Lantos kongresszusi munkájának pontos adatolásáért feleségemnek, Kay Atkinson Kingnek tartozom köszönettel, aki Tom asszisztenseként, majd vezető politikai tanácsadójaként dolgozott, és emberi jogi kezdeményezéseiben szorosán együttműködött a képviselő aktív feleségével, „nagy” Annette-tel is. Lantosék ilyen irányú tevékenységének számos részlete kizárólag Kay visszaemlékezéseinek köszönhetően maradhatott fenn.

Robert R. King

AZ EMBERI JOGOK LOBOGÓJA ALATT Robert R. King személyes és hivatali emlékei Tom Lantosról

A könyv

Robert R. King, „*The Human Rights Legacy of Congressman Tom Lantos*” című esszéje, valamint saját visszaemlékezései alapján készült.

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Anna-Mária Bíró és Katrina Lantos Swett:
The Noble Banner of Human Rights
Brill | Nijhof 2018

Fordította:
Mezei Viola

ISBN 978-615-6324-03-0

Szerkesztette: Nikovitz Oszkár
A könyvet gondozta: Lukács Annabella
Felelős szerkesztő: Kroó Nikoletta
Borítóterv: Kroó Nikoletta

A belső oldalakat tervezte és tördelte: Co-Print Kft.

Nyomtatta és köttette: Co-Print Kft. (www.co-print.hu)
Felelős vezető: Gebauer Gergő

A könyv a Tom Lantos Intézet gondozásában jelent meg.

2021

Martonyi János

a Demokrácia Központ Közalapítvány kuratóriumának elnöke,
a Magyar Köztársaság korábbi külügyminisztere
köszöntője

Ünnepnap van: egy kiváló könyv bemutatóját ünnepeljük. A *The Noble Banner of the Human Rights*¹ című kötet egy rendkívüli személyiség, egy államférfi és gondolkodó páratlan teljesítményének állít emléket. Mindenekelőtt azonban egy olyan ember kiemelkedő szellemi örökségéről szól, aki barátja volt sokunknak, akik itt ülünk a teremben, és még sokunknak Magyarországon, az Egyesült Államokban és a világ minden táján.

Ki volt ez az ember? Nehéz megfogalmazni. A nyelv nem mindig a legalkalmasabb eszköz annak kifejezésére, ami az elménkben és lelkünkben kavargó. A rejtélyek természetéhez az is hozzátartozik, hogy pontosan nem definiálhatók – de hiszen éppen ezért rejtélyek.

Születése szerint magyar, választása szerint amerikai – így fogalmazta meg ezt Tom Lantos első, 1980-as kongresszusi kampányának szlogenje. Egyszerre lévén magyar is, amerikai is, szívvel-lélelkel volt magyar–amerikai. De ezen az erős kötődésen túl mély meggyőződéssel kívánt tartozni egy sokkal nagyobb közösséghez – ő ugyanis az *emberiség* állampolgára volt.

Ahhoz azonban, hogy az ember az emberiségnek legyen állampolgára, kisebb, egymásra épülő közösségekhez is tartoznia kell. Leánya, Katrina elmondta, hogyan beszélt édesapja a kislányainak „a fokozatosan táguló koncentrikus körökről”, amelyek „a középpontból, a családból gyűrűznek kifelé, onnan, ahol a legnagyobb a felelősségünk, ahol egymás szeretete és támogatása kezdődik”. A magyarázata szerint az egyre szélesedő körök szimbolizálják a kis közösségeket, majd az országot, és végső soron a világot.

Igen, számára a család volt az a pont, ahol minden kezdődik. „Nem beszélhetünk Tom Lantosról anélkül, hogy a feleségét, Annette-et meg ne említenénk” –

¹ A köszöntő az angol nyelvű Tom Lantos-életrajzi kötet, a *The Noble Banner of the Human Rights* (Az emberi jogok nemes lobogója) budapesti bemutatója alkalmával, 2019. január 31-én angol nyelven elhangzott beszéd szerkesztett változata.

írja Robert R. King. – „Hasonló sorsú, rokon lelkek voltak ők, akik szenvedéllyel, bátran és fáradhatatlanul dolgoztak azoknak az embereknek az érdekében, akik nem tudják a saját érdekeiket érvényesíteni.” Családja koncentrikus köreit tágította ki fokozatosan a világra, amelynek minden emberi jogi problémáját átérezte.

Teljes mértékben tudatában volt annak, hogy minden egyedi problémában benne van az általános elem, mint ahogy fordítva is igaz: az általános ügyet nem tudjuk előmozdítani az egyedi kérdés kezelése nélkül. Az emberi és szabadságjogok számára oszthatatlan, alapvető értékek voltak, amelyeket nem lehet szelektíven tiszteletben tartani, és nem lehet a különböző történelmi vagy földrajzi helyzetektől függően, eltérően kezelni.

Bátor harcos volt. Mondhatnánk most, hogy a politikában mindenképpen harcosnak kell lenni, ez a siker záloga. Az igazi kérdés azonban az, hogy miért és mi ellen harcolunk? Tom a szabadság, az emberi jogok, az emberi méltóság, a demokrácia, a jogállamiság, az elnyomottak és kisémmizettek jogainak harcosa volt. Küzdött a rasszizmus és az antiszemitizmus minden megnyilvánulása ellen. Harcolt a minden emberi lényben ott lakozó jóért és a benne levő gonosz ellen. Ez tette őt az emberiség állampolgárává.

Embermentő volt. Megmenekülve egykor attól, hogy áldozat legyen, maga is embermentő kívánt lenni: segítve a megalázottakat és a kirekesztetteket. Mindenkit, aki szükségét szenved.

Magyarnak született, és soha nem hagyta cserben Magyarországot. A hazája viszont a válságos időkben kíméletlenül cserben hagyta őt. Később, szerencsére, újra egymásra találtak, és soha nem veszítette el kötődését a történelmi örökség és a közös kultúra által meghatározott kollektív magyar identitáshoz – meg az anyanyelvéhez, amelyet szépen és választékosan beszélt. Ez a sokszoros kötődése mutatkozott meg abban a felmérhetetlen támogatásban, amelyet Magyarországnak, a szomszédos országokban, kisebbségben élő magyaroknak, röviden: a magyarságnak nyújtott.

Magyarország barátja volt. És a magyarok között is elsősorban azoknak volt legigazabb barátja, akik szükségét szenvednek. Ez a fő oka annak, amiért úgy érzem, hogy ennek az emlékezésnek a lényege a korábbi, egész Magyarországra kiterjedő megbízatásomból fakad. Ez ugyanis itt – Magyarország hálájának üzenete. Köszönöm, Tom, hogy megvédted magyar földijeimet Erdélyben, ahol történetesen én is születtem. Köszönöm, hogy segítettel a kisebbségben élő magyaroknak mindegyik környező országban. Köszönöm neked mindazt, amit valamennyi kisebbségért és

elnyomott közösségért tettél szerte a világban, ahogyan azt ez a könyv is kiválóan bemutatja.

Köszönöm, hogy fogadtad a bocsánatkérésemet azért, amit a magyar állam elkövetett a zsidó honfitársaink ellen, és azért is, amit nem tett meg értük. Köszönöm, hogy ebben a kérdésben vigyázó szemeidet a lesekedő régi-új veszélyeken tartottad. Azokon a veszélyeken, amelyekről a könyv több helyen is szól.

Azon cselekedeteid hosszú sorából, amelyeket hazám érdekében hajtottál végre, most csupán egyet emelnék ki, már csak az ahhoz fűződő személyes emlékeim miatt is. 1999. március 12-én Madeleine Albrighttal, Bronislaw Geremekkel, Jan Kavannal, Jeszenszky Gézával és John Shattuckkal együtt repültünk veled a Missouri állambeli Independence-be, hogy ott a Truman Könyvtárban letétbe helyezzük Magyarországot, Lengyelországot és a Cseh Köztársaság NATO-csatlakozási dokumentumait. Az a Washington és Independence közötti repülőút tulajdonképpen hazatérés volt: Magyarország hazaérkezett. „Visszatértünk a családba” – mondtam akkor, ahogyan azt a könyvben Robert R. King is idézi.

Nélküled, Tom, erre az emlékezetes repülőútra nem került volna sor. Ha te nem lépsz fel oly energikusan a NATO-bővítés érdekében, a te erőfeszítéseid és felbecsülhetetlen segítség nélkül akkor és úgy nem került volna sor ennek a három országnak a belépésére. Meg kellene hívnom téged ezért egy itálra, de már nem tudom megtenni, legalábbis egyelőre nem.

Azzal kezdtem, hogy nem csupán a könyv bemutatóját ünnepeljük, még csak nem is egyedül azt az embert, akit személyesen ismerni kivételes megtiszteltetés volt, hanem azt is, amit örökül hagyott. Ez a hagyaték egy hihetetlenül eseménydús és sikeres életben gyökerezik, de a jövőnek szól. A jövőnek, amely tele van bizonytalansággal, kockázatokkal, globális és helyi próbatételekkel. Sokat beszélünk és írunk ezekről a veszélyekről, de úgy gondolom, hogy többet kell tennünk. Szükségünk van Rád, Tom, szükségünk van a jövőképedre, az elkötelezettségedre, az elzántságodra, a kitartásodra és a bátorságodra. Végül, de nem utolsósorban szükségünk van az általad képviselt alapvető és egyetemes értékekre.

1. Megismerkedésünk

Tom Lantossal először a Colorado állambeli Denverben, a Stapleton nemzetközi repülőtéren találkoztam 1983. május 27-én. Elmondom, hogyan történt.

Az előző két évben egy olyan cégnél dolgoztam, amely a nyugat-coloradói palaolaj-kitermeléssel foglalkozott. A nyolcvanas évek elejére a gazdaság erősen hanyatlott, és a palaolaj-kitermelés összeomlóban volt. Az egyik munkatársam felesége a kaliforniai Tom Lantos kongresszusi képviselő lánya, Annette volt. A házaspár 1983 májusának utolsó hetében meghívott vacsorára feleségemmel, Kay-jel együtt. Beszélgettünk a palaolaj bizonytalan jövőjéről, és én elmondtam nekik, hogy várhatóan két hét múlva munkanélküli leszek. Annette-nek azt súgta a megérzése, hogy nekem kellene váltanom Tom Lantos kabinetfőnökét, aki néhány hónap múlva fel fog mondani az apja irodájában, mert megkezdte jogi tanulmányait. A férje és ő is győzködtek, hogy én volnék a megfelelő ember Tom Lantos mellé.

Mi a feleségemmel mindaddig nem gondoltunk arra, hogy három év után visszatérjünk Washingtonba, de Annette beszélt arról is, hogy Kay dolgozhatna Lantos képviselő feleségével, aki teljes munkaidőben, *grátis* dolgozik a férje kongresszusi irodájában. Elsősorban emberi jogi és egyéb olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek mindkettejük számára fontosak. (Lantosék legidősebb lánya az édesanyja után kapta az Annette nevet, és a családtagok úgy különböztették meg őket, hogy az anyát „nagy” Annette-ként, a lányát pedig „kis” Annette-ként emlegették.) „Nagy” Annette teljes munkaidőben, de fizetés nélkül végezte ott a munkát, mert az amerikai törvények tiltják a kongresszusi képviselőknek, hogy családtagjaikat hivatalos pozíciókban alkalmazzák. Amikor azonban Tom az irodában tartózkodott, mindig jelen volt ő is. Saját íróasztala volt, és aktív részt vállalt az emberi jogi feladatokban és a választóköri ügyekben.

Mire a vacsora véget ért, „kis” Annette és a barátom már meg is szerveztek nekem egy találkozót Tom Lantossal néhány nappal későbbre, a denveri reptérre. Tom és „nagy” Annette Washingtonból repültek San Franciscó-i otthonukba az Emlékezet-napi hétfőjére, és útjukat denveri átszállással szervezték meg, hogy fel tudják venni a lányuk két idősebb gyermekét, akik a hétfőjét Kaliforniában szeretnék volna tölteni a nagyszülőkkel.

Május 27-én, péntek délelőtt a Stapleton reptérre hajtottam, ahol a washingtoni érkezési kapunál találkoztam Tom Lantossal. Leültünk, és néhány percig

beszélgettünk. Átadtam neki egy önéletrajzot, majd röviden beszéltem a Fehér Ház-i tapasztalataimról. Elbúcsúztunk, Tom sietett, hogy segítsen a feleségének a gépre ültetni a gyerekeket. „Néhány nap múlva felhívom” – mondta, és integetett, miközben a feleségével terelgették az unokáikat a beszállófolyosón.

A felesége már másnap felhívott Kaliforniából. Közölte, hogy Tom azt szeretné, ha Washingtonba mennék néhány hétre, hogy megnézzem, tetszik-e a munka és a hivatal, és közben persze ők is alaposabban megismerhetnének engem.

A következő hétfőn már egy washingtoni gépen ültem. Amikor megérkeztem Tom Capitol Hill-i irodájába, gyorsan fel kellett vennem a kongresszusi munkarend, a bizottsági meghallgatások, a törvényhozói feladatok és a választókerületi elvárások által diktált tempót. Néhány hét elteltével Tom felkért, hogy legyek a kabinetfőnöke. Amikor igent mondtam, megtudtam, hogy a másik munkahelyem időközben megszűnt. Informális, kötetlen beszélgetésekre nem volt sok időnk. Tom erre azt mondta: „Ez a munka egy parttalan óceán” – azaz, bármennyit dolgozhat az ember, mindig lehetne, és kellene is többet tenni. Külpolitikáról nem sokat beszélgettünk, pedig Tom a Külügyi Bizottságnak is tagja volt.

1983 nyarán, amikor dolgozni kezdtem nála, ő már tudott az én külpolitikai háttéréről – arról, hogy a Fehér Ház Nemzetbiztonsági Tanácsának munkatársa voltam, és hogy a müncheni Szabad Európa Rádió igazgatóhelyettesi pozícióját is betöltöttem. A lánya nyilván mindent elmondott rólam, amit tudott, de Tom és Annette, ahogy jobban megismertük egymást, meglepetéssel konstata, hogy kiterjedt tapasztalatokkal rendelkezem Magyarországgal kapcsolatban is. Innentől ketten ostromolták Kay-t, hogy dolgozzon ő is a kongresszusi irodában, de a feleségem húzódozott attól, hogy irodai munkával kösse le magát. Legkisebb fiunk négyéves volt, és ő úgy érezte, hogy neki a gyerek mellett a helye. A kongresszusi rendezvényekre azért rendszeresen eljárt, ha Tom és a felesége meghívta. Amikor a legkisebb fiunk iskolás lett, Kay kezdett rendszeresen, heti több alkalommal bejárni az irodába. Ő nyelvészetből doktorált, de aggályoskodott, hogy nincs meg a kellő háttere a kongresszusi munkához. Kiderült azonban, hogy van érzéke a politikához, így hamarosan kulcsszereplő lett a Lantos-irodában. És amikor minden gyermekünk elérte az iskolás kort, teljes munkaidőben elvállalta az állást.

2. Mi várt rám egy kongresszusi képviselő mellett? Tom Lantos korai politikai pályája

Az Egyesült Államok Kongresszusában képviselőként dolgozni garantáltan tudat-hasadásos állapot. A képviselőt egy viszonylag kicsi, földrajzilag korlátozott választókerület jelöli ki. Kaliforniában, például, 2000-ben egy kongresszusi körzetnek átlagosan alig 651 ezer lakosa volt. A kongresszusi képviselő a körzet gondjait viszi a vállán, és ott az embereket elsősorban helyi, valós kérdések érdeklik, azok, amelyek a mindennapi életükben jelen vannak: munka, bérek, munkakörülmények stb. Tom Lantos esetében ezeket a gondokat szaporította még a választókerület legnagyobb munkáltatójának, a San Franciscó-i nemzetközi repülőtérnek a bővítése, vagy éppen a Félhold-öböl és San Francisco közötti napi ingázás egy keskeny és kanyargós úton, amelyet gyakran le kellett zárni, mert félt volt, hogy 150 métert szánkázva a Csendes-óceánba csúszik. Arról nem is beszélve, hogy a San Franciscó-i félsziget sziklával csipkézett, páratlan szépségű parti hegyeitől folyamatosan távol kellett tartani az ingatlanfejlesztőket – és persze még számos hasonló problémát lehetne sorolni.

A kongresszusi képviselő ugyanakkor kulcsszereplő olyan országos és nagy horderejű ügyek alakításában is, mint amilyen a lakhatás és városfejlesztés, a gazdaság és a bankrendszer, a nemzetbiztonság és a külpolitika, a globális klímaváltozás és az energiafogyasztás következményei, plusz egyéb, napirendre kerülő kisebb-nagyobb állami feladatok. Tom Lantos 27 évig élt ebben a skizofrén állapotban: egyszerre volt a kaliforniai San Franciscó-i félszigetnek és San Francisco városának a kongresszusi képviselője, miközben hathatós befolyást gyakorolt az Egyesült Államok külpolitikájára, és tekintélyt parancsolóan, erőteljesen képviselte a nemzetközi emberi jogok és a demokratikus értékek ügyét.

Tom már képviselővé választása előtt is minden szinten aktív részt vállalt a politikában. Röviddel azután, hogy amerikai állampolgár lett, belépett a Demokrata Pártba, és bekapcsolódott a pártpolitikai tevékenységekbe. Jó kapcsolatot ápolt Kalifornia alkormányzójával, Glenn Andersonnal, akit az 1960-as években egy hivatalos látogatásra elkísért a Szovjetunióba is. A baráti viszony akkor is fennmaradt, amikor Anderson később szintén képviselőházi tag lett. Aktívan támogatta Adlai Stevensont az 1956-os elnökválasztási kampányban – amikor Tom először

szavazhatott mint amerikai állampolgár. Van egy remek sajtófotó, amelyen Tom a négyéves kislányával, Annette-tel üdvözli Stevensont a San Franciscó-i repülőtéren.

Saját kongresszusi kampánya előtt Tom legintenzívebb politikai tevékenysége Mike Gravel 1968-as alaszka szenátori választási hadjáratához volt köthető. Gravel egyik legerőteljesebb támogatója és finanszírozója Barney Gottstein, Tom egykori diákotthoni barátja volt, és ennek a régi kapcsolatnak köszönhetően Tom is beszállt a kampányba. Az ellenfél egy olyan – szintén demokrata – hivatalban lévő szenátor volt, aki az „alaszka államiság atyjának” számított, és amióta Alaszka 1959-ben az Egyesült Államok 49. állama lett, megszakítás nélkül képviselte a szenátusban. Gravel *Munkahelyeket és még több munkahelyet* című gazdasági programjának Tom volt a szerzője. Néhány nap alatt állította össze, majd a kampány irányítói Gravel neve alatt adták ki. Amikor 12 évvel később ő maga is indult a kongresszusi választáson, a Gravel-kampány kulcsfigurái közül sokan segítettek az övét is. A demokrata előválasztáson aztán Gravel meglepetésre lekörözte a hivatalban lévő szenátort, majd néhány hónappal később az állam választói őt küldték a szenátusba. 1974-ben is újraválasztották, és Tom rövid ideig a stábfőnökeként dolgozott. Hat hónap után azonban úgy látta, hogy Gravelnek és neki merőben más a véleménye a kormányzásról és a politikáról, ezért felmondott.

Tom washingtoni tartózkodása és stábfőnökösködése során több szenátorral is ismeretségbe került, köztük Joe Bidennellel¹ is, aki a szenátus Külügyi Bizottságának a tagja volt. Biden 1978-ban felkérte Tomot, hogy legyen tagja a külpolitikai tanácsadói stábjának. Lantos egy évre mellé szegődött. Jó barátok lettek, kölcsönösen nagyra becsülték egymást.

Azt a kaliforniai kongresszusi körzetet, ahol Tom élt, 1972 és 1978 között Leo J. Ryan képviselte. A képviselőt több választója megkérte, hogy segítsen kimenteni a családtagjaikat a Jim Jones vezette Népek Temploma szekta karmaiból. Ennek a karizmatikus, de bomlott elméjű személynek a hívására ugyanis több száz öböl menti lakos költözött be a szekta guyanai kommunájába. Ryan képviselő megígérte, hogy megpróbál segíteni: Guyanába utazott, hogy meggyőződjön a tényekről, és visszahozza azokat, akik ki akartak lépni a szektából. Ekkor történt az amerikai politikatörténet egyik legmegdöbbentőbb merénylete: Ryant lelőtték a kifutópályán, amikor kongresszusi kíséreléssel megpróbálta elhagyni Jonestownt néhány kimenekített szektataggal együtt. Jones ezután utasította a kommuna tagjait, hogy cianos kólát igyanak. A tömegtöbbny 918 ember életébe került.

¹ Azonos az Egyesült Államok mai (2021) elnökével. (a szerk.)

Leo Ryan meggyilkolásával megüresedett a kongresszusi szék. Tom ambícióit felkeltette a képviselői munka lehetősége, és közölte Bidennel, hogy szeretne indulni a kaliforniai kongresszusi választáson. Biden emlékeztette: egy évre kötelezte el magát mellette, és ő legalább erre az időtartamra számít Tom külpolitikai szakértelmére. Kérte Tomot, hogy maradjon, és ő nem is tudott nemet mondani annak a személynek, akit kedvelt, és akinek a munkáját nagyra tartotta. Vonakodva bár, de feladta kongresszusi képviselői álmait.

A Biden iránti lojális magatartás utólag politikailag is bölcs döntésnek bizonyult. A Ryan helyéért folyó demokrata előválasztási csatározás felőrölte a jelöltet, és a megtépázott győztes az 1979. áprilisi voksoláson elbukott a republikánus jelölttel szemben.

Tom, miután teljesítette a Biden szenátornak tett ígéretét, 1979 végén visszatért Kaliforniába, hogy felkészüljön a közelmúltban győzelmet aratott republikánus képviselő elleni versenyre. Előnyt jelentett számára, hogy korábban, Gravel alaszka megválasztásakor már szerzett eredményes kampánytapasztalatokat. Az 1980-as év ugyanakkor nagy próbatétel volt a demokraták számára. Ez volt a Jimmy Carter és Ronald Reagan közötti elnökválasztási verseny ideje. Az éves infláció közel 14% volt, a munkanélküliség 7%-ra kúszott fel, és a választásra napra pontosan egy évvel azután került sor, hogy Irán Teheránban túszul ejtette az amerikai nagykövetség 52 munkatársát. Reagan 51:41% arányban legyőzte Cartert, a demokraták elvesztették a szenátusi többségüket, és számos rangidős demokrata képviselő is vereséget szenvedett. Tom esélyeit egy hivatalban lévő kongresszusi tag legyőzésére az is csökkentette, hogy Jimmy Carter olyan megmagyarázhatatlan lépést tett, hogy a választás éjszakáján egy teljes órával azelőtt elismerte a vereségét, hogy a szavazóhelyiségek Kaliforniában bezártak volna.

Széles körben ismert választási tapasztalat, hogy a republikánusok korán szavaznak, a demokraták pedig későn. Amikor a demokrata választók meghallották, hogy elnökük már a választóhelyiségek bezárása előtt elismeri vereségét, sokan úgy gondolták, hogy akkor nem is érdemes szavazni, és inkább hazamentek, mintsem tovább sorban álljanak a helyi szavazóhelyiségek előtt. Tom lánya, Katrina, aki aznap házról házra járta a környék fontosabb pontjait, hogy szavazásra buzdítsa az embereket, Carter bejelentése után szinte azonnal észlelte, hogy visszaesett a szavazási hajlandóság. Az emberek csak rámutattak a képernyőre: „Minek menjek? Már vége” – mondták.

Tom, aki egyébként mindig is megrögzött optimista volt, már a beszédét kezdte írni a várható vereség esetére. A csüggesztő körülmények ellenére azonban 46:43% arányban mégis legyőzte a hivatalban lévő republikánus képviselőt. Igaz, ez volt az addigi legalacsonyabb százalékos előny minden korábbi győztes képviselőházi jelölt közül. Ennek következtében a következő, 1982-es választáson ő lett a republikánusok első számú célpontja. Tom viszont egy másik aspektust hangsúlyozott, amit tréfálkozva és kacsingatva ismételt, nevezetesen, hogy Reagan elsőprő győzelme évében ő volt „az egyetlen demokrata, aki *vád alatt nem álló* republikánus ellen győzött”.

Képviselőként sok időt fordított arra, hogy a San Franciscó-i öböl menti választókerete számára fontos kérdésekkel megismerkedjen, és azokkal teljes intenzitással foglalkozzon. Politikai érdeklődése azonban kiterjedt az egész világra, és a külpolitikában sokkal jobban eligazodott, mint a legtöbb kongresszusi képviselő. Vezető külügyminisztériumi és Fehér Ház-i tisztségviselők keresték a támogatását, és fontos kérdésekben kikérték a tanácsát. Véleményének súlya volt a kollégái szemében. Az 1980-as évek közepén például George Shultz külügyminiszter egy alkalommal meghívta Tomot egy profi kosárlabdameccsre a washingtoni sportaréánában lévő magánpályára. Tom a meccs előtt tréfásan megkérdezte tőlem, hogy ez az a sport-e, ahol a játékosok egy ovális labdát dobálnak és nekimennek egymásnak, vagy pedig az, ahol kerek labdát dobnak egy palánkra szerelt karikába. Ő természetesen – a maga közép-európai hátterével – sokkal jobban örült volna egy focimeccsnek – de a sporteseményen való részvétel célja persze nem is a szórakozás volt: a külügyminiszter Tom tanácsát akarta kikérni egy kényes külpolitikai kérdésben.

Amikor 1983 nyarán a személyzeti főnöke lettem, a Magyarországot érintő kérdések folyamatosan a Tom Lantos-iroda munkájának részét képezték. A magyar ügyeket, és általában a külpolitikát illetően Tom gyorsan érvényesítette a tudását és vezetői rátermettségét a kongresszusi kollégái körében. Nem támogatta vakon Magyarországot, sem 1990 előtt, sem azután, sőt gyakran bírálta a magyar kormány politikáját, ha azok sértették a demokratikus értékeket. Ugyanakkor szülőföldje mindig is közel állt a szívéhez, és tisztában volt azzal, hogy milyen egyedi úton jár az ország.

Mielőtt azonban folytatnánk Tom Lantos további politikusi pályafutásának részletes ismertetését, tekintsünk bele ezen a ponton – nem hivatalosan –, hogy mi kelthette fel lánya, Annette érdeklődését, azaz hogy ki voltam én, hogy az ő ajánlására az apja választása rám eshetett. Mi volt a „magyar” hátterem, és mi a külpolitikai tapasztalatom.

3. Egyetemistaként először Magyarországon. Állás a Szabad Európa Rádiónál

1965-ben, amikor a Brigham Young Egyetem hallgatója voltam, elindult a „Tanulj külföldön!” program. Ennek keretében egy szemesztert lehetett eltölteni valahol külföldön, ahonnan aztán lehetőség nyílt ellátogatni néhány szomszédos országba is. A program januártól júniusig tartott, bázisa Salzburg volt. Elsősorban a német nyelvre összpontosított, de volt benne egy-egy kurzus az európai történelemről és az aktuális nemzetközi kapcsolatokról is. Akkor éppen a hidegháború kellős közepén jártunk. Salzburgnak, mint helyszínnek, számunkra az volt a nagy előnye, hogy Európa szívében tanulhattunk, sok érdekes és változatos ország szomszédságában. Ausztriát három oldalról kommunista országok vették körül, és én meggyőztem a salzburgi politikatudományi professzorunkat, hogy a környező területek meglátogatása képzésünk fontos része lenne. Lelkes támogatásával és részvételével felkerestük mind a három szomszédos országot. 1965 áprilisának elején első utunk Budapestre vezetett.

Bécsen keresztül mentünk, és Hegyeshalomnál több mint egy óráig tartott, mire egyenként átvizsgáltak bennünket, és alaposan átkutatták a buszt. Amikor az esti csúcsforgalom idején megérkeztünk a magyar fővárosba, a város szembetűnően csendes volt ahhoz az autó- és buszforgalomhoz képest, amit néhány órával korábban Bécsben láttunk. Budapest belvárosában sok gyönyörű, régi épületen még golyónyomok látszottak, amelyek a főváros második világháborús ostromának idejéből maradtak. A háborús károk helyreállítása lassan haladt, az újjáépített Erzsébet hidat például csak az előző év novemberében, majdnem húsz évvel a háború befejezése után tudták átadni a forgalomnak.

Látogatásunkat jól időzítettük: 1965. április 4-én éppen Budapesten tartózkodtunk. 20 évvel azelőtt, 1945. április 4-én ért véget Magyarország náci megszállása. Abban az időben a felszabadulás napja volt a legfontosabb magyar nemzeti ünnep, és a 20. évforduló eseményeit a helyszínen nézhettük végig. A nemzeti ünnepet öt évente nagy katonai parádéval ünnepelték. A felvonulást egy ideiglenes tribünről tudtuk megtekinteni, közvetlenül a fényes új Lenin-szoborral szemközi sugárúton, a Hősök tere közelében. A szobrot éppen abban az évben állították fel az 1956-os forradalom alatt ledöntött egykori Sztálin-szobor helyének közelében.

Kitűnő szögben láttunk mindent, mivel közvetlenül a hivatalos emelvényen szemben álltunk, ahonnan a legmagasabb rangú hivatalos vezetők nézték végig a felvonulást. A kerek évfordulós eseményen szovjet hírességek is képviseltették magukat. Emlékeim szerint a legfőbb politikai szereplő Anasztasz Mikoján volt, aki akkoriban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöki tisztét töltötte be. Őt Valentyina Tyereskova kísérte, az első női űrhajós.

Számomra a budapesti út legérdekesebb része a Mátyás-templom (a budavári koronázótemplom) meglátogatása volt. Ennek során megmutatták nekünk a magyar Szent Korona másolatát. Amikor megkérdeztem az idegenvezetőtől, hogy hol található az eredeti, meglepődve értesültem róla, hogy az Egyesült Államokban. Megtudtuk, hogyan vitték el 1944 végén Budapestről, és hogyan került az amerikai katonaság kezére Mattsee-nél 1945 májusában, alig 20 kilométerre Salzburgtól, ahol éppen diákoskodtam. Felfigyeltem rá, hogy 1867-ben, a kiegyezés évében – ugyanott, a Mátyás-templomban – éppen június 8-án koronázták Magyarország királyává I. Ferenc József császárt – ugyanis június 8-án van az én születésnapom is.

A Közép-Európában töltött hat hónap után visszatértem az Egyesült Államokba, ahol megkezdtem utolsó egyetemi évemet. Főszakom a politikatudomány volt, és én valamilyen kormányzati pályafutást képzeltem magam számára. Úgy terveztem addig, hogy még majd jogi tanulmányokat is folytatok, és esetleg valamilyen politikai hivatalra pályázom. Hat hónapos európai tartózkodásom után azonban a figyelmem a nemzetközi kapcsolatok felé terelődött. Jelentkeztem, és felvételt nyertem az Egyesült Államok legrégebbi, nemzetközi kapcsolatok szakirányú oktatási intézményébe, a Fletcher School of Law and Diplomacy továbbképzőjére. Tanulmányaim középpontjában, nagyrészt salzburgi élményeim, valamint magyarországi, csehszlovákiai és jugoszláviai látogatásaim hatására, Közép-Európa állt.

A Fletcher Schoolban doktoráltam, disszertációm a közép-európai etnikai nacionalizmus és a kommunizmus ütközésével foglalkozott. Kutatásaim középpontjában nagyrészt Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű lakosság állt. A nacionalizmus és a kommunizmus egymással ellentétes hagyományainak fényében vizsgáltam a nagyobb közép- és délkelet-európai nemzeti kisebbségek helyzetét 1945 és a hetvenes évek eleje között. Írtam a közvetlenül a második világháború után támadt határvitákról, a jelentős népességcserékről, a nemzeti kisebbségek arányának visszaszorítására alkalmazott módszerekről, ezek sorában például a közigazgatási határok önkényes átszabásáról. Több olyan hamis történelmi beállításnak és ellentmondásnak is figyelmet szenteltem, amelyet a kom-

munista időszak tudósai sulykoltak, hogy nacionalista követeléseket támasszanak szomszédos területekre és népességekre vonatkozóan. Disszertációm a Harvard University Press megjelentette 1973-ban.¹

Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a Szabad Európa Rádió közzétett anyagai a leglényegletőbbek. A „SZER”, ahogy az ott dolgozók nevezték, a hidegháború terméke volt: az Egyesült Államok kormánya finanszírozta, hogy híreket és információkat sugározzon Közép-Európa kommunista országaiba. Kizárólag a célországok nyelven sugárzott adásokat, és az ott élő emberek jórészt ezekből tájékozódtak a nemzetközi világról, és arról is, hogy mi történik a szomszédos kommunista országokban.

A másoddiplomás képzés befejezése után elfogadtam a Szabad Európa Rádió kutatói állásajánlatát Münchenben, ahol akkor a rádió műsorkészítő és kutató központja volt. A kutató részleg tartalmas jelentéseket és elemzéseket készített arról az öt országról, ahová a rádió az adásokat sugározta. Közép-Európa országai nemcsak a nem kommunista világtól voltak elszigetelve, hanem egymástól is. A kutatási anyagok adták a hátterét azoknak a műsoroknak és híreknek, amelyek a szomszédos kommunista országokban zajló eseményekkel foglalkoztak.

Hét évet töltöttem a Szabad Európa Rádiónál. Kezdetben Romániáért felelős vezető elemzőként dolgoztam, és egy hat-nyolc fős román kutatócsoporttal együtt próbáltuk elemezni Ceaușescu elnyomó belpolitikáját és viszonylag független külpolitikáját. Később kutatási igazgatóhelyettes lettem, és a hatáskörömbé tartoztak a SZER sokrétű kutatásai. Vizsgálódásaim nagy része – legalábbis kezdetben – Romániát érintette, így a Romániában élő magyar kisebbség is folyamatosan az érdeklődésem homlokterében volt.²

1 Robert R. King: *Minorities Under Communism: Nationalities as a Source of Tension Among Balkan Communist States* (Kisebbségek a kommunizmus idején: a nemzetiségek mint feszültségforrás a balkáni kommunista államokban). Cambridge, MA, Harvard University Press, 1973.

2 Lásd például Robert R. King: „Die Nationalitätenfrage in der Rumänischen Politik” (A nemzetiségi kérdés a román politikában). *Osteuropäische Rundschau*, 17:10 (1971. október), pp. 14–18. és 17:11 (1971. november), pp. 10–13.; és Robert R. King: *Romanian Concern for the National Minorities* (A nemzeti kisebbségek romániai kezelése). *Romanian Background Report* 19, 1971. július 23.

4. Kitekintés az Egyesült Államok magyar-politikájára: döntés a Szent Korona¹ visszaadásáról

1977 elején pályáztam a Fehér Ház ösztöndíj-programjára, amely washingtoni munkát kínált. A program – a pályázat szövege szerint – „kivételes fiatalembereknek és hölgyeknek kínál közvetlen munkatapasztalatot a szövetségi kormány legmagasabb szintjein. A kiválasztott egyének egy évig dolgoznak vezető Fehér Ház-i munkatársak és egyéb magas rangú kormánytisztviselők teljes munkaidős, fizetett ösztöndíjasaként.” Nagyon sok fiatal szerzett washingtoni tapasztalatot így, mint a Fehér Ház kutató ösztöndíjasa.²

A pályázat részeként minden jelentkezőnek írnia kellett az elnök számára egy másfél oldalas előterjesztést, amelyben konkrét politikai javaslatot tesz. Ezzel kellett demonstrálnia a jelöltnek, hogy a nyilvános politikai kérdésekben képes stratégiai gondolkodásra. Az én előterjesztésem arról szólt, hogyan lehetne javítani az Egyesült Államok kapcsolatait Közép-Európa kommunista országaival. Négy vagy öt konkrét intézkedést javasoltam, közülük az egyik – amelyet leginkább a szívügyemnek éreztem – az volt, hogy az Egyesült Államoknak vissza kellene adnia a Szent Koronát a magyar nép számára. A gesztus Magyarország innovatív hazai gazdaságpolitikája elismerésének részét képezné, és ösztönözné is azáltal, hogy megerősíti kapcsolatát az Egyesült Államokkal. Ilyen mély benyomást tett rám az a tizenkét évvel korábbi látogatásom a Mátyás-templomban, amikor megnéztem a Szent Korona másolatát.

A Fehér Ház ösztöndíjért hihetetlen versengés folyik. Abban az évben, amikor én jelentkeztem, 1334-en álltak rajthoz. Meglepődve és hálás szívvel vettem a hírt, hogy a mindössze 14 kiválasztott egyike én vagyok.³ A háttérerem miatt a Fehér Ház

1 A koronát hagyománytiszteltből emlegetik „Szent Korona” néven. I. (Szent) István király 1038-ban meghalt, majd 1083. augusztus 20-án avatták szentté. A szakértői vizsgálatok szerint a korona két évszázaddal későbbi eredetű.

2 Fehér Ház-i kutató ösztöndíjas volt többek között Colin Powell tábornok, korábbi külügyminiszter és az amerikai hadsereg korábbi vezérkari főnöke; Elaine Chao korábbi munkaügyi, majd szállításért felelős miniszter; Tom Johnson, a CNN News Network volt elnöke és a Los Angeles Times korábbi kiadója, valamint Jane Cahill Pfeiffer, az NBC Television Network korábbi elnöke.

3 „14 White House Fellows Announced by President; 1,334 Had Sought the Posts” (Elnöki bejelentés: 14 Fehér Ház-i kutató ösztöndíjas; 1334-en pályáztak). Associated Press, The New York Times, 1977. május 24.

Nemzetbiztonsági Tanácsába osztottak be, ahol a felettesem Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó volt. Ebben a pozícióban a közép-európai ügyeket kezeltem, de besegítettem a Szovjetuniót érintő bilaterális kérdésekben is.

Nem tudom, hogy Brzezinski vagy a Fehér Házból bárki más olvasta-e a pályázati előterjesztésemet a közép-európai kapcsolatok javításáról, benne a korona visszaszolgáltatására vonatkozó javaslattal, az mindenesetre mégis része lett azoknak a külpolitikai kezdeményezéseknek, amelyeket a hivatalba lépő Carter-kormányzat elindított. Az új külpolitika kidolgozásánál fontos szempont lett ugyanis a Közép-Európával kapcsolatos kérdések újrágondolása.

A magyar kormány már Carter hivatalba lépése előtt egyértelműen kiemelt kérdésként kezelte a korona visszaszolgáltatását. Amerikai diplomaták és vezető magyar tisztviselők érintkezései során gyakran, bár szőrmentén, terítékre került ez a kérdés. Magyarország a helsinki záróokmánytól játszott pozitív szerepére, valamint az életkörülmények javulását eredményező piacorientált gazdaságpolitikájára hivatkozva sürgetőleg tette szavá, hogy a korona visszaadása megfelelő intézkedés lenne a magyar–amerikai kapcsolatok magasabb szintre emeléséhez.

Az amerikai–magyar viszony javulásának egyik akadályá korábban az volt, hogy 1956 és 1971 között Mindszenty József katolikus hercegprímás az Egyesült Államok budapesti diplomáciai épületében tartózkodott. Mindszentyt 1948-ban a kommunista rezsim életfogytiglanra ítélte hazaárulásért, mivel ellenezte Magyarország katolikus iskoláinak kommunista kézre adását. Az 1956-os forradalom idején kiengedték, de miután a szovjet csapatok napokon belül elfojtották a népfelkelést, a bíboros az Egyesült Államok nagykövetségére menekült. Ott menedéket kapott, de az épületet nem hagyhatta el.

Magyarország hercegprímása a kommunista uralommal szembeni ellenállás kiemelkedő szimbóluma lett. Az Egyesült Államok által biztosított diplomáciai menedék miatt jelenléte állandó potenciális súrlódásforrás volt Washington és Budapest között. Amikor 1965-ben Salzburgból Budapestre látogattam, találkoztam a budapesti nagykövetségünk politikai tanácsadójával. Beavatatlanok számára is szemmel látható volt, hogy a bíboros miatt biztonsági emberek tanyáznak az amerikai nagykövetség körül.

Mindszenty az antikommunista harc jól ismert alakja volt az Egyesült Államokban. 1949-es kirakatpere idején a Mindszenty-ügy lett a Nyugat fő médiaeseménye, különösen az Egyesült Államokban, ahol az országos sajtó mellett több hírmagazin és számos politikai folyóirat is foglalkozott vele. A *Life* magazin egy

teljes oldalpárt szentelt a perének, a *Time* pedig címlapra tette a bíboros portréját.¹ A nagy érdeklődést kiváltó ügy a későbbiekben is megnehezítette a magyarországi kapcsolatok javítását, amíg a bíboros a budapesti amerikai nagykövetség diplomáciai védelme alatt állt.

Mindszenty az amerikai nagykövetségen maradt egészen 1971-ig, amikor a Vatikánnak sikerült meggyőznie, hogy menjen Ausztriába, ráadásul Nixon elnöktől is olyan levelet kapott, amely távozásra biztatta.² Közben ugyanis a Vatikán is próbálta rendezni kapcsolatait a Magyar Népköztársasággal, de a bíboros jelenléte ezt lehetetlenné tette. Mindszenty, bár 1948 óta nem tudta betölteni a hivatalát, hivatalosan 1973-ig Magyarország hercegprímása maradt.

Miután a bíboros 1975-ben Ausztriában elhunyt, és 1976-ban új elnököt választottak Amerikában, magyar diplomaták finoman felvetették amerikai kollégáiknál a Szent Korona visszaszolgáltatásának lehetőségét. Amikor Arthur Hartman, az európai ügyekért felelős amerikai külügyminiszter-helyettes 1977 áprilisában Budapesten járt, Nagy János külügyminiszter-helyettes így fogalmazott: „Ketyeg az óra”. Aztán azt is hozzátette: a jelenlegi (jó) amerikai–magyar kapcsolatok fényében reméli, hogy a probléma megoldása nem fog sokáig elhúzódní, mert „magas beosztásban ülő személyek majd esetleg nem értik a helyzetet, és elvesztik türelmüket”. Hartman elismerte, hogy: „a Magyarország és Amerika közötti általánosan javuló kapcsolatoknak valahogy mindenképpen meg kell mutatkozníuk”, valamint hozzátette: „az Egyesült Államok tudatában van annak, hogy Magyarország számára mennyire fontos ez az ügy”.³

1 Eric Jarvis: „The Creation of a Controversial Anti-Communist Martyr in Early Cold War America: Reactions to the Arrest and Show Trial of Cardinal Joseph Mindszenty of Hungary, 1948–1949” (Egy ellentmondásos antikommunista mártír teremtése a hidegháborús Amerika korai időszakában: reakciók Mindszenty József bíboros letartóztatására és kirakatperére, 1948–1949). *The Historian*, 2016. nyári szám; <https://www.questia.com/read/1G1-456480550/the-creation-of-a-controversial-anti-communist-martyr>.

2 „A magyarországi nagykövetség 120. távirata a külügyminisztériumnak”, 1977. április 22., *Foreign Relations of the United States, 1971–1976*, XX. köt., p. 285–286.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d120>; és Blahoslav S. Hrubí: „Cardinal Mindszenty as a Casualty of Détente” (Mindszenty bíboros, az „enyhülés” politika áldozata). *Worldview*, 1975. január, pp. 13–18.; https://carnegiecouncil-media.storage.googleapis.com/files/v18_i001_a008.pdf.

3 „A magyarországi nagykövetség 138. távirata a külügyminisztériumnak.” 1977. április 12., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 432.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d138>.

1977 nyarán a budapesti amerikai nagykövetség elküldte a szokásos éves politikai értékelését a külügyminisztériumnak, amely tartalmazta az ügyvivő politikai javaslatait. A legelső bilaterális kérdés a korona visszaszolgáltatása volt:

„A magyarok már több mint egy éve világosan érzékeltetik, hogy egyre türelmentlenebbül várják a korona mielőbbi visszaadását. Puhatólózásaikat eddig hallgatólagon azzal az ürüggyel fogták vissza, hogy tudomásul vesszük: 1976 választási év az USA-ban. Véleményem szerint az amerikai kormányzatnak most döntést kell hoznia a korona visszaszolgáltatására, de ezt a döntést olyan, feltételekkel gondosan körbevett megfogalmazásban kell közvetítenünk a magyarok felé, amely visszavonulási lehetőséget is biztosít számunkra arra az esetre, ha a Kelet–Nyugat közötti enyhülés megakadna, vagy egyéb nem várt, de hasonlóan szerencsétlen fejlemény merülne fel. A korona visszatartása most már inkább akadály, mint ütőkártya az Egyesült Államok és a magyar kormány közötti kapcsolatokban, és lassítja azok további fejlesztését”.¹

1977 augusztusában Philip Kaiser, a Budapestre érkező új amerikai nagykövet átadta ajánlólevelét az Elnöki Tanács elnökének, Losonczy Pálnak. A bilaterális kérdések között a korona volt a fő téma. Losonczy „nyomatékosan, ám méltóság-teljesen kérte a korona visszaszolgáltatását”. Kaiser szerint: „Az elnök kétséget sem hagyott afelől, mennyire erős a magyarok meggyőződése, hogy eljött az ideje a korona hazatérésének.” Az amerikai követ így válaszolt: „Magyarország ezzel kapcsolatos aggályai jól ismertek, és megértésre is találnak Washingtonban”. Táviratában hozzáteszi: „Mindössze ennyit tudtam mondani”.²

A kérdés valóban napirenden volt Washingtonban. A korona visszaszolgáltatásával kapcsolatos döntést megközelítését illetően azonban nézetkülönbségek támadtak Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó és Cyrus Vance külügyminiszter között. Brzezinski, a tudós történész és politikai teoréta mindenestül át akarta alakítani a Közép-Európával kapcsolatos amerikai politika kereteit. Olyan összefüggő külpolitikai struktúrát kívánt teremteni, amely pozitív irányba fordítja az egyes országok Egyesült Államok iránti viszonyát, és összhangban van a Szovjetunióval fennálló stratégiai kapcsolattal is. Cyrus Vance viszont, más részről, jogász volt, aki feladatának a problémamegoldást tekintette. Amikor, például, 1978 januárjában, a korona visszaszolgáltatását

követő napon leült tárgyalni a magyar partnerével – én is jelen voltam a beszélgetésen –, Vance végigment a konkrét teendők listáján, és arról beszélt, hogy mik legyenek a következő lépések a két fél számára. A koronával kapcsolatos otthoni elvi megegyezés után Vance ütötte a vasat, hogy a külügy a lista egyes pontjaival foglalkozzon, míg Brzezinski először egy összefüggő politikai keretről kívánt megegyezésre jutni.

Brzezinski mint nemzetbiztonsági tanácsadó különösebben nem támogatta, hogy a korona visszaküldése is az amerikai–magyar kapcsolatok részét képezze, de elvileg nem is ellenezte. Cyrus Vance külügyminiszter és a minisztérium más munkatársai ezt viszont erőteljesen szorgalmazták. 1988 januárjában, a korona hazatérésének tizedik évfordulóján Házi Vencel, az akkori amerikai magyar nagykövet vacsorát adott, amelyen, Brzezinski mellett, én is részt vettem. Brzezinski őszintén beszélt az amerikai kormány akkori belső vitáiról, és kereken megmondta, hogy ő nem volt túlzottan meggyőződve arról, hogy a koronát vissza kellene adni, de mivel Vance erősen támogatta, ő is beadta a derekát. Vance már 1977 tavaszán azt javasolta, hogy haladéktalanul lépjenek a korona visszaszolgáltatása ügyében, de Brzezinski meg akarta várni annak az elnöki direktívának a jóváhagyását, amely kijelöli a közép-európai országokkal kapcsolatos amerikai politika kereteit.¹

A Nixon- és Ford-kormányzatok hivatalos közép-európai politikája azokkal az országokkal törekedett jó kapcsolatok kiépítésére, amelyek külpolitikájukban azt demonstrálták, hogy nem függenek a Szovjetuniótól. Ennek megfelelően Washington Romániával és Lengyelországgal igyekezett jó viszonyt kialakítani. A Carter-kormányzat a „Kelet-európai politika” című iránymutató brosrájában már tágitotta azoknak az országoknak a körét, amelyekkel az Egyesült Államok javítani kívánja a kapcsolatait: „Az Egyesült Államok látványosan fogja érzékeltetni preferenciáját azon kelet-európai országok irányában, amelyek *befelé viszonylag liberálisak*, vagy nemzetközi téren viszonylag függetlenek.”² A „befelé viszonylag

1 „A magyarországi nagykövetség 139. távirata a külügyminisztériumnak.” 1977. április 22., Foreign Relations of the United States, 1977–1980, XX. köt. p. 433.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d138>.

2 „A magyarországi nagykövetség 145. távirata a külügyminisztériumnak.” 1977. augusztus 5., Foreign Relations of the United States, 1977–1980, XX. köt. p. 448.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d145>.

1 Lásd Brzezinskinek a Carter elnökhöz írt memorandumát, amely Cyrus Vance indítványának csatolt melléklete. A külügyminiszter ebben javasolja, hogy az Egyesült Államok indítsa el a korona visszaszolgáltatásának folyamatát. „Az elnök nemzetbiztonsági helyettesének (Brzezinskinek) 143. sz. memorandumja Carter elnök részére”. 1977. június 14., Foreign Relations of the United States, 1977–1980, XX. köt. p. 444.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d143>.

2 „Elnöki direktíva/NSC-21 – Kelet-európai politika.” 1977. szeptember 13., Foreign Relations of the United States, 1977–1980, XX. köt. p. 56.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d16>. Kiemelés tőlem. A dokumentumot titkosították, de a titkosítás feloldására vonatkozó amerikai szabályok általában megengedik, hogy bizonyos dokumentumok 25 év után nyilvánosságra kerüljenek, kivéve, ha nyomós érvek szólnak a hosszabb ideig tartó titkosítás mellett. Az erre vonatkozó titkosítást 2015-ben feloldották, és a dokumentumokat közzétették.

liberálisak” kifejezés volt az új elem a Carter-kormányzat közép-európai országokkal kapcsolatos politikájában.

Ami Magyarországot illeti, a Brzezinski és a Nemzetbiztonsági Tanács munkatársai által fogalmazott elnöki direktíva a következőket szögezte le:¹

„Magyarországi kapcsolatainkat körültekintően javítjuk, hogy érzékeltesük: az ország pozíciója hasonló Lengyelországhoz és Romániához. Az Egyesült Államok jelezni fogja, hogy kész visszaadni Szent István koronáját, feltéve, hogy a magyarok elfogadható biztosítékokat nyújtanak arra, hogy azt folyamatosan láthatóvá teszik a nyilvánosság számára. A korona visszaadását követően az Egyesült Államok kereskedelmi megállapodásra irányuló tárgyalásokat kezd Magyarországgal”.

A magyarországi amerikai nagykövet, Philip Kaiser – már jóval az események utáni – szóbeli visszaemlékezései szerint „Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó a végsőkig ellenállt”.² Ez azonban nem pontos. Brzezinski nagyobb összefüggéseiben szemlélte az Egyesült Államok és a Szovjetunió, valamint az összes közép-európai ország kapcsolatát, míg Kaiser csupán budapesti nézőpontból vizsgálta a kérdést. A döntés és a visszaküldés időzítése sokkal több finom részletből állt össze, mint amennyiről Kaisernak tudomása volt.

4/1. A korona visszaszolgáltatásának feltételei. Erős ellenállás az Egyesült Államokban

Az elnöki direktívával kapcsolatos döntést csupán néhány nappal azután hozták meg, hogy megkezdtem munkámat a Fehér Házban. Annak megvitatásában és finomhangolásában nem vettem részt. Hihetetlenül szerencsés voltam viszont, hogy bevontak a korona visszaadására vonatkozó teendők politikai végrehajtásába. Az elnöki direktívából egyértelműen adódott, hogy az Egyesült Államok tisztségviselőinek lesznek aggályai, és azokat kezelni kell, mielőtt a továbblépés felől meg egyezés születik.

Először is, aggályosan ügyeltünk arra, hogy egyértelmű legyen: a koronát a magyar nép kapja vissza, és nem Magyarország kommunista kormánya. Emiatt úgy éreztük, fontos, hogy a magyar történelem és nemzeti identitás e kegytárgyát nyilvánosan közszemlére tegyék, hogy a magyar nép láthassa és méltányolhassa. A múltban a korona ritkán volt látható a nyilvánosság számára. Egy új király megkoronázásakor, az uralkodás kezdetén főszerepet játszott, de más állami események alkalmával láthatóan nem jelent meg. Csupán egyszer állították ki: 1938-ban, valószínűleg Szent István halálának 900. évfordulójára¹. A koronáról folytatott eszmecserek során az amerikai diplomaták egyértelművé tették, hogy az Egyesült Államok elvárja a korona nyilvános kiállítását.

Másodszor: az Egyesült Államok azt akarta, hogy a korona visszaszolgáltatásának hivatalos eseménye is azt emelje ki: ezt a relikviát az Egyesült Államok *népe* Magyarország *népének* adja vissza. Az amerikai tisztségviselők mindenképpen el akarták kerülni azt a látszatot, hogy a koronát Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtájkára kapja vissza – az a személy, aki az ország vezetését az 1956-os magyar forradalom idején vette át. Őrá külföldön és Magyarországon egyaránt úgy tekintettek, mint az 56-os szabadságharcosok elleni megtorlások irányítójára, ezért ha Kádár domináns szerepet játszana a korona visszaszolgáltatása körül, az nagyon rossz visszhangot váltana ki az Egyesült Államokban. Ez volt az álláspont, dacára annak, hogy Kádár vezetése alatt Magyarország fokozatosan mérsékeltebb,

1 „Elnöki direktíva/NSC-21 – Kelet-európai politika.” 1977. szeptember 13., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 56.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d16>.

2 „Szent István koronájának visszaszolgáltatása a hidegháború utáni Magyarországnak”, Philip Kaiser nagykövet szóbeli közlései. Association for Diplomatic Studies and Training; <https://adst.org/2014/12/a-crown-for-hungary/>.

1 A nagyközönség akkor sem láthatta: csak a koronával foglalkozó tudósok, kutatók és szakemberek láthatták néhány óráig. Utoljára 1896-ban, a millenniumi ünnepség keretében volt közszemlére téve. (a szerk.)

élhetőbb körülményeket biztosító rezsimmé fejlődött, mint Közép-Európa többi, szovjet befolyás alatt lévő állama.¹

Az amerikai magyarok erősen ellenezték a korona visszaadását. Washingtonban, különösen a Kongresszusban, már több hónappal a döntés meghozatala előtt terjedni kezdett a szóbeszéd a visszaszolgáltatásról. 1977 elején, amikor már terveztük a visszaküldést, és a feltételekre vonatkozó megállapodásról egyezkedtünk a magyar kormánnyal, azt javasoltam Brzezinskinak, hogy előzzük meg téves információk kiszivárgását, és jelentsük be a döntést. Ebben volt rizikó, mivel a visszaadás feltételeinek a részletei még nem voltak tisztázva a magyar kormánnyal. A javaslatomat követően a külügyminisztérium 1977. november elején tájékoztatta a kongresszusi vezetőket.²

Nem csak az amerikai magyarok ellenezték azonban a korona visszaadását; az amerikai lengyelek és más közép-európai származású amerikaiak is megakarták akadályozni ezt a lépést. Ők ezt egy kommunista rezsím legitimizálásának tekintették, márpedig közülük sokan a kommunista rezsimiek elől menekültek el. Az amerikai magyarok erős nyomást gyakoroltak a kongresszusi képviselőikre, hogy akadályozzák meg a korona visszaszolgáltatását, és a jelentős közép-európai választókerületek kongresszusi képviselői erre gyorsan reagáltak is. A képviselőházban 6 törvénytervezetet és 6 határozati javaslatot, a szenátusban pedig 2 törvénytervezetet terjesztettek be. Ezek mindegyike megállította volna a korona visszaadását, illetve akadályozta volna mindaddig, amíg az általuk követelt – a magyar kormány számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan – feltételek nem teljesülnek. A képviselőházban több törvénytervezet szerzője is Mary Rose Oakar, az ohioi Cleveland képviselőnője volt, akinek körzetében jelentős számú magyar származású lakos élt. Egyik törvénytervezetét 24 további kongresszusi képviselő is támogatta.³

A korona visszaküldésének leállítására Robert Dole kansasi szenátor is tett egy kísérletet. Az ő szenátusi betérjesztése nemcsak az elindított korona-visszaadást aka-

dályozta volna meg, de azonkívül még pert is indított a szövetségi bíróságon egy bírói tiltó határozat kieszközölésére. A keresetet, amit a visszajuttatásról szóló döntés bejelentése után egy héttel nyújtott be, a bíró néhány nappal később elutasította.¹

Még mielőtt a Külügyi Bizottság meghallgatásokat tarthatott volna a kérdéstről, a harcias Mary Rose Oakar megpróbálta rávenni a képviselőházat, hogy szavazza meg a korona visszaadásának megtiltását célzó törvényjavaslatot. Anélkül, hogy bárki támogatólag nyilatkozott volna erről, ő a Képviselőház Külügyi Bizottságának egyhangú beleegyezését kérte, hogy tervezetét vegye napirendre a ház – közben persze tökéletesen tisztában volt azzal, hogy nem fogja megkapni a szükséges hozzájárulást. Ezzel azonban bebizonyíthatta a szavazóinak, hogy ő makacsul kitart a korona kérdésében.²

A Külügyi Bizottság Európával foglalkozó albizottsága Lee Hamilton képviselő elnökletével az ügyben meghallgatásokat tartott, amelyek keretében a Kongresszus tagjainak lehetőségük nyílt az ellenvetéseik kifejtésére. A bizottság elnöke, a lengyel származású Clement Zablocki is az ellenzőkhöz tartozott, a lehangosabb felszólaló pedig megint csak Mary Rose Oakar volt. A hosszúra nyúlt nyilvános meghallgatás után azonban sem a képviselőházban, sem a szenátusban nem indult intézkedés.³ Az elnök Hamilton személy szerint támogatta a korona visszaszolgáltatását, és később a Kongresszus képviselőiben az amerikai delegáció tagjaként részt is vett a budapesti eseményen.

A Fehér Ház számos kongresszusi felkérést kapott, hogy folytasson megbeszéléseket a korona visszaadását ellenző amerikai magyar személyekkel és csoportokkal. A legtöbb ilyen az én postaládámban landolt, mivel én voltam a közép-európai ügyek felelőse. Az egyik prominens szenátor kérésére találkoztam egy előkelő megjelenésű amerikai magyar hölgygel, aki azt állította magáról, hogy magyar nemesi család leszármazottja. Közölte, hogy ő keresztbe fog feküdni a reptér kifutópályáján, hogy megakadályozza a koronát szállító repülőgép felszállását. Azt feleltem, hogy a véleményét továbbítani fogom az elnöknek. A drámai bejelentés ellenére,

1 E témában lásd „Az elnök nemzetbiztonsági helyettesének (Brzezinski) 154. sz. memorandumuma Vance külügyminiszter részére”. 1977. november 18., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 467.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d154>. A visszaszolgáltatási ceremóniára vonatkozó elképzelések finomhangolását egy későbbi üzenet tartalmazza: „Vance külügyminiszter 156. sz. memorandumuma az elnök nemzetbiztonsági helyettese (Brzezinski) részére”. 1977. november 29., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 470.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d156>.

2 „152. sz. szerkesztői megjegyzés” [Döntés Szent István koronájának Magyarország számára történő visszaszolgáltatásáról], *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 462.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d152>.

3 Lásd „magyar korona” és „Szent István koronája” a Congress.gov oldalon a 95. kongresszuson (1977–1978).

1 Online megtekinthető: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/444/1065/2149317/>.

2 Bernard Gwertzman: „Plan to Return Hungary's Crown Stirs U.S. Dispute” (A magyar korona visszaszolgáltatásának terve vitát generál az Egyesült Államokban). *The New York Times*, 1977. november 5.; <https://www.nytimes.com/1977/11/05/archives/plan-to-return-hungarys-crown-stirs-us-dispute.html>.

3 The Holy Crown of St. Stephen and United States – Hungarian Relations: Hearing before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs (Szent István Szent Koronája és az amerikai–magyar kapcsolatok: a Külügyi Bizottság Európával és a Közel-Kelettel foglalkozó albizottsága előtti meghallgatás). 95. kongresszus, 1. ülészak (1977. november 9.), az Egyesült Államok Kongresszusa. Online elérhető: https://www.google.com/books/edition/The_Holy_Crown_of_St_Stephen_and_United/CncotihyOwoC.

tudomásom szerint senki sem feküdt a betonra, amikor a repülő elindult a koronával Budapest felé.

Találkoztam Mary Rose Oakar képviselő asszonnyal is, amikor elhozta a Fehér Házba az amerikai magyarok petícióját, amely azokat a feltételeket tartalmazta, amelyeknek – véleményük szerint – még a korona visszaszolgáltatása előtt teljesülniük kellene. November 29-én Carter elnök nevében átvettem a petíciót, az elnök késlekedő válasza viszont újabb levél megírására készítette a hölgyet.¹

A petíció személyes átadásának a napja egybeesett az amerikai magyarok washingtoni tiltakozó felvonulásával. Az újságok azt írták, hogy „közel 2500 amerikai magyar” vonult ki tiltakozni. Oakar képviselő asszony gyújtó hangú beszédet mondott a tömeg előtt, melyben maga közvetítette az eseményt a sajtó számára: „A korona visszaszolgáltatása elleni tiltakozásul több ezer ember vonul a jéghideg esőben a Washington-emlékműtől a Capitoliumig, hogy az érzéseinek kifejezést adjon.” A petíció átadását követően pedig nagy diadalt jelentett be a nyilvánosság előtt, mivel szerinte „Vance külügyminiszter nem adja vissza a koronát decemberben”, ahogy azt eredetileg tervezték. A Carter-kormányzat döntését „jelentős fordulatnak” nevezte. Hozzátette: „az elnök tanácsadói és a Nemzetbiztonsági Tanács képviselői biztosítottak afelől, hogy a korona visszaszolgáltatásával kapcsolatos tárgyalásokat januárig elhalasztották”. Én korábban csak annyit mondtam a képviselő asszonynak, hogy a koronát nem visszük vissza decemberben, de januárral kapcsolatban semmit sem említettem, ugyanis minden a terveink szerint haladt – csak erről egyelőre semmilyen bejelentést sem tettünk.

A tüntetők megnyilvánulásai egyértelművé tették, hogy az amerikai magyarok egy részét milyen mélyen felkavarta a korona visszaküldése. Egyikük, aki már Amerikában született, de a szülei a második világháború után menekültek el Magyarországról, ezt mondta: „A korona visszaadása azt jelenti, hogy az Egyesült Államok jóváhagyja a kommunista rendszert Magyarországon.” Egy idősebb magyar, aki 1956 után hagyta el szülőföldjét, így fogalmazott: „A korona visszaszolgáltatása arcul köpése és megsértése azoknak az embereknek, akik a szabadságért harcoltak Magyarországon. Ezt érte el Carter az ő emberi jogi erőlködésével.”²

1 „Mary Rose Oakar 161. sz. levele Carter elnöknek”, 1977. december 15., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 483.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d161>. Lásd még „Mary Rose Oakar kongresszusi képviselő sajtóközleménye”, 1977. december 15. Másolat a szerző birtokában.

2 Juan Williams: „Return of Hungarian Crown Protested” (Tiltakozás a magyar korona visszaadása ellen). *The Washington Post*, 1977. november 30.; <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1977/11/30/return-of-hungarian-crown-protested/65280682-a1eb-4bf4-b5ab-271246636599/>.

4/2. Ünnepség az Országházban a korona visszaszolgáltatása alkalmával, 1978 januárjában

A magyar kormány megértést tanúsított az Egyesült Államok kormányának aggályai iránt, és a politikusaik ügyeltek rá, hogy mindent teljesítsenek, ami a korona hazaérkezéséhez szükséges. Javasolták, hogy a Nemzeti Múzeumban legyen közszemlére téve a többi, szintén az Egyesült Államok őrizetében lévő és egyidejűleg visszaszolgáltatandó koronázási jelvényvel – a jogarral, az országalmával, a karddal és a koronázási palásttal (vagy miseruhával) – együtt.¹ A visszaszolgáltatáshoz kapcsolódó rendezvény menetét amerikai és magyar kormányhivatalnokok közösen dolgozták ki. Az Egyesült Államokat Cyrus Vance külügyminiszter képviselte az ünnepségen. Apró Antal, az Országgyűlés elnöke és Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke vette át a koronát. Kádár János – az előzetes hallgatóságos megállapodás értelmében – nem vett részt az eseményen.

Az amerikai aggályokat és a korona visszaküldésére kidolgozott intézkedéseket legszemléletesebben az 1977. december 1-jén Brzezinskinék küldött memorandum foglalja össze, amelyben tájékoztattam őt a tárgyalások állásáról.² Ez akkoriban történt, amikor Vance külügyminiszter megvitatta Carter elnökkel a visszaszolgáltatás részleteit.

Az Egyesült Államok 1978. január 7-ét javasolta a visszaadás napjának. A Fehér Házban egyetértés volt azt illetően, hogy Jimmy Carter elnök bevonása nem volna helyénvaló. A Magyarországgal ápoltságok felfelé ívelőben voltak, de még sok egyéb lépés megtételére is szükség lett volna, mielőtt államfői szintű megbeszélésekre kerülhetett volna sor. Carter elnök 1977. december végén és 1978. január elején kilencnapos külföldi utat tett, amely érintette Lengyelországot, Iránt, Indiát, Szaúd-Arábiát, Egyiptomot, Franciaországot és Belgiumot. Vance külügyminiszter

1 Az ún. koronázási palást keletkezése egyértelműen I. István király uralkodása idejére datálható, de a kb. 1000-ban történt koronázáshoz nem használták. Miután 1978-ban visszakért Magyarországra, a közlebbi vizsgálatok és kutatások megállapították, hogy a palást egy miseruha vagy vallási ceremóniához használt öltözet lehetett. Latinul a következő hímzett felirat áll rajta: „Ezt a miseruhát István király és Gizella királyné készítette és ajándékozta a Székesfehérvár városában található Szűz Mária-egyháznak Krisztus megtestesülésének 1031. évében”. Bár ez egyértelművé teszi, hogy I. István királyhoz kapcsolódik, nem királyi koronázáshoz használták, hanem vallási célokra.

2 „Robert King, a Nemzetbiztonsági Tanács munkatársának 157. sz. memoranduma az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója (Brzezinski részére)”, 1977. december 1., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, Vol. XX, p. 473.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d157>.

is az elnökkel tartott, de amikor a belgiumi NATO-találkozók után Carter visszatért az Egyesült Államokba, Vance Magyarországra utazott a korona visszaadására.

Carter elnök varsói látogatásakor a hivatalos amerikai delegáció tagja voltam, és az Air Force One fedélzetén az elnök kíséretével repültem. A varsói megbeszéléseken én készítettem a hivatalos feljegyzéseket, így részt vettem a Carter elnök és Edward Gierek, a lengyel kommunista párt első titkára – Lengyelország de facto vezetője – közötti találkozón is. Azon az estén a Krakowski Przedmieście-n álló mai elnöki palotában tartott díszvacsorán Wojciech Jaruzelski védelmi miniszter mellett ültem, aki három évvel később, 1981-ben a párt vezetője és Lengyelország miniszterelnöke lett. Röviddel a hatalomra kerülése után hadiállapotot vezetett be, és – végül is sikertelen – kísérletet tett a lengyel „Szolidaritás” mozgalom elfojtására. 1989-ig volt Lengyelország vezetője.

Miután az elnöki kíséret elutazott Varsóból, én Budapestre mentem a korona átadási ünnepségére. Az Egyesült Államok delegációjának hivatalos tagjai között szerepelt Cyrus Vance külügyminiszter, Philip Kaiser, az Egyesült Államok magyarországi nagykövete, Matthew Nimetz külügyminisztériumi tanácsadó, valamint William Luers külügyminiszter-helyettes. Én a Nemzetbiztonsági Tanács munkatársait képviseltem. A delegáció kongresszusi tagjai között volt még Adlai E. Stevenson III szenátor (Illinois); Lee Hamilton kongresszusi képviselő (Indiana), a képviselőházi Külügyi Bizottság európai ügyekért felelős albizottságának elnöke; a Magyarországon született Theodore Weiss kongresszusi képviselő (New York), aki támogatta a korona visszaszolgáltatását; továbbá Fortney H. Stark kongresszusi képviselő (Kalifornia), aki magánúton éppen Európában tartózkodott, és meghívást kapott a delegációba.

Számos, különböző hátterű prominens amerikai is tagja volt még a küldöttségnek, demonstrálva azt az üzenetet, hogy a koronát az amerikai nép szolgáltatja vissza a magyar népnek. A döntés ellentmondásossága és az amerikai magyar közösség részéről tanúsított ellenállás miatt többen, akiket szerettünk volna meghívni, nem voltak hajlandók részt venni az ünnepségen. Három elismert amerikai magyar azonban, aki megértette a korona visszaszolgáltatásával kapcsolatos döntés okait, elfogadta a meghívást, és részt is vett a küldöttségben. Egyikük Szent-Györgyi Albert volt, aki 1937-ben Nobel-díjat kapott a C-vitaminnal kapcsolatos kutatásaiért. 1948-ban az addigi életművéért megkapta a magyar Kossuth-díjat is, de

időközben 1947-ben elhagyta az országot, amikor a kommunista politikai erők kezdték átvenni a hatalmat az országban.¹

Egy másik amerikai magyar, aki csatlakozott a delegációhoz, Deák István, a Columbia Egyetem történészprofesszora, Zbigniew Brzezinski egyetemi kollégája volt. Deák magyar zsidó családba született, amely áttért a katolikus hitre. Tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdte meg 1945-ben, de még a diplomaszerezés előtt elhagyta az országot, majd a párizsi Sorbonne-on kapott végbizonysítványt. 1956-ban érkezett az Egyesült Államokba, a Columbia Egyetemen doktorált történelemből, és 1997-ig ott is tanított.²

A delegáció tagja volt Arthur Schneier is, a New York City-beli Park East zsinagóga rabbija és az Appeal of Conscience alapítvány vezetője. Bécsben született, de magyar gyökerei is voltak. A második világháborút Budapesten élte át.³ A küldöttség amerikai tagjai között szerepelt még monsignore Geno Baroni az amerikai Lakhatási és Városfejlesztési Minisztérium miniszterhelyettese, római katolikus pap, valamint monsignore George Higgins, aki, mint a washingtoni Amerikai Katolikus Konferencia papja, szintén az amerikai katolikus közösséget képviselte. Korábban, a részletek megbeszélése során ugyanis az amerikai fél ragaszkodott hozzá, hogy mind Magyarország, mind az Egyesült Államok delegációjában vegyenek részt valósi vezetők is.

A koronát a Kentucky állambeli Fort Knoxból szállították Washingtonba egy katonai repülőgéppel. Mivel a relikvia visszaküldését belföldön ellentmondásosan ítélték meg, az amerikai diplomáciai biztonsági szolgálat külön részlege kapta a korona védelmének feladatát – attól a perctől kezdve, hogy a korona Fort Knoxban elhagyta őrzési helyét, egészen a budapesti landolás utáni, az arra kijelölt magyar hatóságok kezébe adásáig.⁴ A delegáció tagjai Washingtonban

1 „Albert Szent-Györgyi: The Albert Szent-Györgyi Papers” (A Szent-Györgyi Albert dolgozatok). National Institutes of Health, U.S. National Library of Medicine, <https://profiles.nlm.nih.gov/spotlight/wg/feature/biographical-overview/>; és Chris Gaylord: „Forget vitamin C! Albert Szent-Györgyi lived with spies, lies” (Felejtset el a C-vitamint! Szent-Györgyi Albert kémekkel, hazugságokkal élt együtt). *The Christian Science Monitor*, 2011. szeptember 16.; <https://www.csmonitor.com/Technology/Horizons/2011/0916/Forget-vitamin-C!-Albert-Szent-Gyorgyi-lived-with-spies-lies>.

2 Istvan Deak: *Biography* (Életrajz). Columbia University; <http://www.columbia.edu/~id1/>.

3 Rabbi Arthur Schneier: „A giant turns 90” (Arthur Schneier rabbi: Egy óriás betölti a 90. életévét). World Jewish Congress, 2020. június 15.; <https://www.worldjewishcongress.org/en/news/rabbi-arthur-schneier-a-giant-turns-90-6-0-2020>.

4 Bernhard D. Collins, Jr.: *The Diplomatic Security Service: Partner in National Security* (A diplomáciai biztonsági szolgálat: partner a nemzetbiztonságban). Carlisle Barracks, PA, U.S. Army War College, 1992, pp. 24–25.; <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a249604.pdf>.

csatlakoztak a Budapestre induló repülőjáráshoz.¹ Amint említettem, Vance külügyminiszter már Európában tartózkodott Carter elnökkel a brüsszeli NATO-találkozókon, és éppen időben, január 7-én érkezett Budapestre az ünnepségre. Én, miután részt vettem az elnökkel a varsói megbeszéléseken, még Európában maradtam, és Budapestre indultam, ahová egy nappal a koronát szállító repülő landolása előtt érkeztem.

Mielőtt a delegáció többi tagja megérkezett volna Budapestre, több olyan helyszínt is meglátogattam, amelyre még 13 évvel korábbi, egyetemistaként tett utazásomból emlékeztem. Megnéztem a Nemzeti Múzeumban azt a speciális termet, amelyben a visszaszolgáltatás után a korona és a koronázási ékszerek kiállítását tervezték. Újra elmentem a Mátyás-templomba is, ahol a korona utoljára volt használatban, vagyis amikor 1916-ban IV. Károlyt Magyarország királyává koronázták. A templomból kijövet több képeslapot is összeválogattam, amelyeken az ott kiállított koronamásolat fotója szerepelt. Amikor fizettem, a kioszkban ülő idős hölgy – mintha nagy titokba avatna be – megsúgta, hogy a koronát másnap adják vissza Magyarországnak a Parlamentben. Mondtam neki, hogy tudom, én is tagja vagyok az amerikai delegációnak. Ezek után nem fogadott el pénzt a képeslapokért. Könnyes szemmel megfogta a kezemet, és megköszönte nekem és az Egyesült Államoknak, hogy visszaadjuk az ereklyét.

A koronát, a koronázási jelvényeket, valamint az amerikai küldötteket szállító katonai repülőgép január 6-án este kilenc körül érkezett meg a Ferihegyi repülőtérre. Phil Kaiser nagykövettel kimentünk a fogadására. Hidegben és szélben vára-koztunk odakint. A koronát a magyar nép nevében fogadó hivatalos delegáció is jelen volt, a felsorakozott katonai díszőrséggel és katonazenekarral egyetemben. Miután az amerikai küldöttség tagjai kiszálltak a gépből, a díszőrség vigyázzba vágta magát, és sor került a korona és a jelvények ünnepélyes kirakodására. Nem nagyon illett az áhítatos képbe, ahogy a reptéri ipari targonca emelgette a koronázási kellékeket tartalmazó óriási csomagolórekeszt. A történelmi relikviákat a faláda belseje rejtette – egyelőre csak a lábát láttuk.

¹ A küldöttség néhány tagja „Air Force One”-ként utalt a repülőre. A repülő, amelyen az Egyesült Államok elnöke utazik, mindig az Air Force One megjelölést kapja. Ez nem egy adott gép, hanem azok egyike, amelyeken az elnök repülni szokott. Az elnök által általában használt repülőgép mellett számos olyan egyéb, kisebb repülő is van, amelyet a külügyminiszter és más vezető beosztású kormányhivatalnokok használnak hivatalos útjaik során. A korona-delegációt és magát a koronát szállító repülőgép is ezek egyike volt.

A magyar és az amerikai delegációk mellett egy magyarokból álló kisebb csoport is jelen volt a repülőtéren. Lee Hamilton kongresszusi képviselő, az amerikai küldöttség tagja húsz évvel később, a korona visszaküldésének évfordulója alkalmából így emlékezett vissza erre:

„Különleges emlékként őrzöm azt a mélyen szimbolikus és érzelmekkel átitatott pillanatot, amikor az éjszaka sötétjében Szent István koronáját leemelték a küldöttséget szállító amerikai repülőről, és az 33 év után újra magyar földre érkezett. Elképesztő volt a reptéren várakozó tömeg érzelmi kitörése a korona földet érésekor. Egyesek teli torokból éljenztek, mások sírtak örömeikben, megint mások némán és tisztelettel álltak. Ott és akkor éreztem meg közvetlenül a korona hazatérésének mélységes jelentőségét.”¹

Másnap, január 7-én az amerikai delegáció az Országház épülete előtt találkozott Apró Antallal, az országgyűlés elnökével és Losonczy Pállal, az Elnöki Tanács elnökével. A találkozó nem tartott sokáig, de elegendő volt arra, hogy előzetesen áttekintsék a nap eseményeit. Ezt követően a Parlament kupolatermébe vonultunk, ahol mindenkinek állnia kellett, mert nem raktak le székeket, hogy minél többen beférjenek. Ahogy az ünnepség kezdetére várakoztunk, a körterem tizenhat oszlopán felfedeztem Magyarország királyainak szobraikat.

A koronát a magyar nép nevében fogadó magyar delegációban – Apró és Losonczy mellett – ott volt még Péter János, a parlament alelnöke, Puja Frigyes külügyminiszter, Szentágothai János és Márta Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és főtitkára, Lékai László esztergomi érsek, bíboros, Magyarország prímása, Bartha Tibor, a magyar református egyház püspöke, Káldy Zoltán evangélikus püspök és Illyés Gyula, a kiemelkedő magyar író. A vallási képviselők meghívása kiegyenlítette az amerikai küldöttség soraiban helyet foglaló vallási vezetők megjelenését.

Az amerikai és magyar hivatalos delegációk érkeztek utoljára a kupolaterembe. Amikor mindenki elfoglalta a helyét, a magyar katonai díszőrség egy bársonypárnán ünnepélyes komolysággal behozta a koronát a terembe. A többi koronázási ékszer egy asztalon volt elrendezve, amelyet az őrség begurított a körterem közepére, majd

¹ „The 20th Anniversary of the Return of the Hungarian Crown – Replica is Presented to the American People as a Symbol of the Close Ties between the U.S. and Hungary” (A magyar korona visszaadásának 20. évfordulója – A másolat átadása az amerikai népnek az Egyesült Államok és Magyarország közötti szoros kapcsolat szimbólumaként); <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CREC-1998-04-02/html/CREC-1998-04-02-pt1-PgE565.htm>.

vigyázzba állt. Valószínűleg minden jelenlévő számára ez volt az első alkalom, hogy ténylegesen látta a koronát. Amikor az ereklyék megérkeztek a terembe, síri csend támadt. Mindenki lélegzet-visszafojtva, megfeszítetten állt, amint meglátta és felismerte az ereklyét. Több nő és néhány férfi is könnyezett.

Amikor az asztal a terem közepére került, a katonazenekar eljátszotta mindkét ország himnuszát. Cyrus Vance külügyminiszter szólt néhány szót, és az Egyesült Államok népe nevében hivatalosan átadta a koronát Magyarországnak. Apró Antal, az országgyűlés elnöke átvette, majd ő is beszédet tartott. Ezután Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke köszöntötte az amerikai delegációt, és kifejezte köszönetét. Az ünnepség végén a koronát kivitték a teremből.¹

Az esemény után találkoztam egy amerikai tudósítóval, akit még a Szabad Európa Rádióból ismertem. Sok más amerikai újságíróhoz hasonlóan a SZER is kért sajtóbérelőt. Az engedélyt csendben és rutinszerűen megkapták. Ez volt az első alkalom, hogy egy azonosított Szabad Európa Rádió-s riporter Magyarországra utazhatott, amióta a rádió 1950-ben megkezdte a műsorszórását. Ők röviddel az esemény után hangfelvételtől közvetítették az eseményt, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió pedig aznap este, fő műsoridőben adta le a teljes ünnepséget.

Este a magyar kormány vacsorát adott az Egyesült Államok delegációja és a magyar vendégek tiszteletére a Parlament Vadásztermében. Másnap az Egyesült Államok küldöttségének kormányzati tagjai Vance külügyminiszter vezetésével találkoztak Puja Frigyes külügyminiszterrel. Napirendre került, hogy tárgyalásokat kezdünk egy olyan amerikai–magyar kereskedelmi megállapodásról, amely Magyarországnak számára meghozná az „MFN-státuszt”², azaz a „legnagyobb előnyben részesített nemzet” minősítést. Más témákat is érintettünk, amelyek mindegyike a két ország kapcsolatának javítását célozta.

Körülbelül egy héttel a korona visszaadása után az amerikai hírmédiában olyan sztorik láttak napvilágot, melyek szerint a *The New York Times*, a *Time Magazine*, a *The Washington Post* és egyéb médiaügynökségek által lehozott fotók valójában a korona másolatáról készültek, nem az igaziról.¹ Ennek volt alapja: a relikviát három évtizeden át őrizték az Egyesült Államokban, és sehol sem állították ki nyilvánosan. A tárgyakat csupán a Fort Knox-i gondnokok, illetve időszakosan washingtoni hivatalnokok ellenőrizték. Miután megszületett a döntés a visszaküldésről, kormánytisztviselők, történészek és restaurátorok egy csoportja megvizsgálta a koronát. Megfelelőnek találták az állapotát, és felkészítették a szállításra. Jó minőségű friss fotók azonban nem készültek róla, csak régiakat lehetett találni – többek között azt a képet, amely az 1916-os koronázáskor IV. Károlyt ábrázolta, fején a koronával. A sajtó számára elérhető fényképek főként a Mátyás-templomban kiállított másolat közelmúltbeli képei voltak – az újságok kénytelenek voltak ezeket használni. Miután a korona visszakerült Magyarországra, történészek és az ötvösművészet szakértői alaposan megvizsgálhatták, és megfelelő megvilágítás mellett kitűnő képeket készítettek róla. Ezeket a képeket, viszonylag rövid időn belül remek történelmi és művészettörténelmi tudományos munkákban publikálták.²

A korona és a koronázási jelvények 22 éven át a Magyar Nemzeti Múzeumban voltak kiállítva. Az új évezred kezdetén a koronát, a jogart, az országalmát és a kardot az Országház kupolatermében helyezték el, ahol díszőrség őrzi.³ A parlament épületének látogatói megtekinthetik. A koronázási palást (a miseruha), amely meglehetősen nagy méretű és különösen sérülékeny, továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeumban látható.

1 Paul Hofmann: „Crown of St. Stephen Formally Returned to Hungary” (Szent István koronáját hivatalosan visszaszolgáltatták Magyarországnak). *The New York Times*, 1978. január 7.; <https://www.nytimes.com/1978/01/07/archives/crown-of-st-stephen-formally-returned-to-hungary-emotion-was.html>; és Alfréd Haar: „Return of the Holy Crown of Hungary” (Magyarország Szent Koronájának visszaküldése); <https://ininet.org/haar-alfred.html?page=7>.

2 Betűszó, az angol „most favoured nation” rövidítése. (a szerk.)

1 William Claiborne: „In the Bogus Crown Affair, Pictures Aren't the Real McCoy” (A koholt koronáügyben a képek nem az igazit ábrázolják). *The Washington Post*, 1978. január 14.; <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/1978/01/14/in-the-bogus-crown-affair-pictures-arent-the-real-mccoy/d1b77de0-e5d6-4758-83e8-3e4f1decccd12/>; „Press Pictures of Copies Of the Hungarian Crown Created a Brief Mystery” (A magyar korona másolatáról készült sajtófotók rövid életű rejtélyt kreáltak). *The New York Times*, 1978. január 15.; <https://www.nytimes.com/1978/01/15/archives/press-pictures-of-copies-of-the-hungarian-crown-created-a-brief.html>.

2 A visszaküldését követő egy vagy két éven belül sok kitűnő fotó készült a koronáról. Ezeket a következő kiadványban publikálták: Kovács Éva és Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest, Corvina Kiadó, 1980; angol fordításban: Éva Kovács and Zsuzsa Lovag: The Hungarian Crown and Other Regalia. 1980.

3 „Hungary hails national symbol” (Magyarország nemzeti szimbólumát köszönti). BBC News, 2000. január 1.; <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/587191.stm>

Budapest, 1978. január 5. A koronát szállító gépkocsik elhajtának a felsorakozott díszszázad előtt a koronázási ékszerek fogadásán a Ferihegyi repülőtéren
(Forrás: MTI Archívum)

Budapest, 1978. január 6. Losonczy Pál (b3), a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke a Szent Korona és a koronázási ékszerek hivatalos átadását követően az Országházban fogadja Cyrus Vance-t (j1), az Amerikai Egyesült Államok elnökének személyes képviselőjét, külügyminisztert, az átadási ünnepségre Budapestre érkezett amerikai küldöttség vezetőjét, s a delegáció tagjait (Forrás: MTI Archívum)

Budapest, 1978. január 6. A magyar korona és a koronázási ékszerek ünnepélyes átadási ünnepsége az Országház Kupolacsarnokában. (Forrás: MTI Archívum)

4/3. A korona visszaküldésének politikai következményei Jimmy Carter számára

1977 november elején az amerikai magyarok és más közép-európai származású amerikaiak tiltakozása a tetőfokára hágott. A Kongresszus tagjai törvénytervezetek benyújtásával és a korona visszaküldését betiltó per-kezdemenyvezésekkel próbáltak a közhangulatnak megfelelni. Azokban a napokban Hamilton Jordan, Carter legbizalmasabb politikai tanácsadója és Fehér Ház-beli kabinetfőnöke memorandumban foglalta össze az elnök számára, hogy a döntés milyen belpolitikai hatással lehet rá:¹

„Úgy érzem, hogy azok, akiket ez érzelmileg érint, túlnyomó többségben ellenzik a korona visszaadását. Tévesen gondoltuk, hogy az amerikai magyar közösség nagyjából egyenlő mértékben megosztott ebben a kérdésben. Nem így van... Egy dolog, ha egy vezetői csapat belpolitikailag kárát látja annak, hogy egy olyan nagy jelentőségű külpolitikai lépést tesz, ami nekünk is és a világnak is fontos (például a Közel-Keleten). De igencsak más dolog belpolitikailag a rövidebbet húzni egy olyan lépésért, amely nagyon keveset (ha egyáltalán valamit is) kínál cserébe... Ez a politikai üzlet nem elfogadható számomra.”

Majd Jordan erre a következtetésre jut: „A középnyugat ipari államaiban kárt okoztunk magunknak egy olyan intézkedéssel, amely nagyon kevés előnnyel jár. Állást foglaltunk egy olyan érzelmi kérdésben, amely a jövőben még sokba fog kerülni nekünk az amerikai magyarok és más kelet-európai csoportok körében.” Annak ellenére azonban, hogy a politikai tanácsadókat igencsak nyugtalanították a korona visszaküldésének várható politikai következményei, Cartert nem ingatták meg az újválasztásával kapcsolatos aggályaik. A döntést végül maga az elnök hozta meg, mert úgy érezte, így helyes. „Egy áhítattal tisztelt ereklyét, amely Magyarország népéé volt, vissza kell adni.” Többször is hallottam, hogy ezt a véleményét hangoztatja.

A *Cambridge Survey Research* munkatársa, John Gorman egy korábbi tanulmányában elemezte a kelet-európai háttérű szavazók döntését és befolyását az 1976-os elnökválasztásra. Egyértelműen azt a következtetést vonja le, hogy: „a kelet-európai

¹ „Az elnök különleges munkatársának (Jordan) 153. sz. memorandumja Carter elnök részére”. Dátum nélkül, de a csatolmányon szereplő keltezés: 1977. november 9., *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, XX. köt. p. 465.; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d153>.

szavazók jelentős támogatása nélkül Jimmy Cartert akkor nem választották volna elnöknek”. Ebben elsősorban azért lehet igazság, mert Gerald Ford elnök, a republikánus jelölt a három kampányvita egyikén nagy baklövést követett el, amikor azt mondta: „Kelet-Európában nincs szovjet dominancia.” Ez a kérdés aztán nem csak a közép-európai származású amerikaiak számára vált fontos kampánytémává: Fordnak rendkívül sokat ártott, mivel azt sugallta, hogy nem ért a külpolitikához.¹

Néhány politikai elemző egyenesen azt sugallja, hogy az 1980-as elnökválasztást is egy ilyen hiba befolyásolta, vagyis hogy a magyar korona visszaküldésére vonatkozó döntés „lényegesen hozzájárult a kelet-európai származású bevándorlók elfordulásához [...], és elősegítette, hogy Jimmy Carter elveszítse a Ronald Reagan-nal szembeni elnökválasztást”.² Ez azonban valószínűleg nem igaz: Carter vereségét több tényező okozta, és egyiknek sem volt köze távolról sem az amerikai magyarok vagy a közép-európai származású amerikaiak elégedetlenségéhez.

Az 1980-as elnökválasztás döntő tényezője a hetvenes években halmozódó gazdasági problémákból adódott össze: alacsony volt a növekedés, magas az infláció és magasak voltak a kamatok. Ezeket nagyrészt az olajárak 1973 utáni drámai emelkedése okozta. Ugyanezek a gazdasági tényezők azonban nemcsak Carter 1980-as vereségéhez járultak hozzá, hanem az ő négy évvel korábbi, 1976-os győzelméhez is. A külpolitika ritkán fontos tényező az amerikai elnökválasztásokon, de 1980-ban egy dolog miatt nagyon is annak számított: az iráni túszdráma, amely egy évvel a választás napja előtt kezdődött, nyílt sebként volt jelen egészen Reagan 1981. januári beiktatásáig. Két hónappal az iráni túszdráma kezdete után pedig jelentkezett a második külpolitikai probléma: Afganisztán szovjet megszállása. E két meghatározó külpolitikai kérdés mellett a magyar korona visszaadása 1980-ra már a közép-európai származású amerikaiak számára sem volt más, mint „tavalyi gond”.

1980-ban 1,4 millióra becsülték azoknak az amerikai magyaroknak a számát, akik teljesen vagy elsősorban magyar származásúnak mondták magukat, és közel 180 ezer amerikai nyilatkozott úgy, hogy otthon magyarul beszélnek. A második világháború után kb. 130 ezer magyar vándorolt be, az 1956-os forradalom után

pedig 40 ezren emigráltak Amerikába (ők voltak az „ötvenhatosok”).¹ Minden valószínűség szerint ezek a frissen érkezettek vallottak leginkább antikommunista nézeteket. A magyar bevándorlók szét voltak szóródva New Jersey-től a középnyugat északi részéig, tehát még ha erőteljesen elleneztek is Carter koronával kapcsolatos döntését, aligha gyakorolhattak olyan nagy hatást egyetlen államra is, hogy az befolyásolhatta volna a választás eredményét.

Carter a 2015-ös memoárjában, 90 éves korában emlékezett vissza a korona visszaküldésére vonatkozó döntésére. Még 37 évvel a történetek után is jól emlékezett az amerikai magyarok erőteljes ellenállására:

„Az egyik – meglepően ellentmondásosnak bizonyult – elnöki döntésem Szent István koronájának a visszaadására vonatkozott... Ez az amerikai magyarok és mások körében dühös reakciókat váltott ki, engem pedig megbélyegeztek, hogy beleegyezem egy megszállt nemzet behódoltatásába. Én úgy tekintettem, hogy a korona a magyar nép szabadságának és szuverenitásának a szimbóluma. 1978 januárjában azzal a kikötéssel adtam vissza, hogy a koronának és a koronázási jelvényeknek a magyarok birtokába kell kerülniük, nekik kell azokat gondosan őrizniük, és amint lehetséges, nyilvánosan köszömlére tenniük.”²

Pályafutásom – és a könyvünk – szempontjából a magyar külpolitikai kaland nem elhanyagolható utóhatása volt az a tény is, hogy a Carter-kormányzat bukásával megszűnt az én Fehér Ház-i nemzetbiztonsági bizottsági megbízatásom is, és akkor próbáltam átváltani a privát szférára – melynek kacskaringói végül is Tom Lantos irodájáig vezettek. Ezen a ponton most – átmenetileg – tegyük félre az én személyes pályámat és az amerikai politika magyar vonatkozásait, és térjünk vissza ahhoz, hogyan vezettek Tom Lantos életének rögzös és fordulatos kacskaringói az amerikai kongresszusi képviselőségig, majd az emberi jogokért folytatott példátlan kiállításának elismeréséig.

1 Bernard Gwertzman: „Ford Denies Moscow Dominates East Europe” (Ford tagadja a kelet-európai moszkvai dominanciát). *The New York Times*, 1976. október 7.; <https://www.nytimes.com/1976/10/07/archives/ford-denies-moscow-dominates-east-europe-carter-rebuts-him-ford.html>.
2 Katalin Kádár Lynn: „The Return of the Crown of St. Stephen and its Subsequent Impact on the Carter Administration” (Szent István koronájának visszaküldése és ennek későbbi hatása a Carter-kormányzatra). *East European Quarterly*, 34:2 (Summer 2000), pp. 181–216.

1 Lásd a „Magyar bevándorlók” szócikket az alábbi weboldalon: Immigration to the United States: <https://immigrationtotheunitedstates.org/560-hungarian-immigrants.html#>.
2 Jimmy Carter: *A Full Life: Reflections at Ninety*. New York, Simon and Schuster, 2015 (*Teljes élet: visszatekintés 90 évesen*, Budapest, Partvonal, 2016); <https://www.goodreads.com/work/quotes/45065674-a-full-life-reflections-at-ninety>.

5. Egy magyar kamasz a második világháború viharában

Tom Lantos egy évtizeddel az első világháború után született Budapesten, értelmiségi családban. Anyai ágon felmenői tanárok voltak, apja bankár. Anyja fivére egyetemen tanított, nagyanyja egy budapesti gimnázium igazgatója volt. A 20. század elején ritkaságszámba ment, hogy egy nő ilyen magas beosztást töltsön be az oktatásban. A korabeli magyar értelmiségi családoknál megszokott módon, Tom is úgy nőtt fel, hogy a magyar mellett már gyerekkorában elsajátította a német nyelvet is.

Tom Lantos és édesanyja, 1930-as évek eleje

Az első világháború után a magyar közélet minden szférájára rányomta a bélyegét, hogy a kormány és a nép teljességgel elutasította a trianoni békét, amelynek következtében történelmi magyar területek lettek Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részei. Magyarország határainak ez a kényszerű és fájdalmas átrajzolása a két világháború között nem gyógyuló, nyílt seb volt a nemzet számára. Tom emlékei szerint minden tanítási nap azzal kezdődött, hogy osztálytársaival felállva, kórusban elismételték: „Nem! Nem! Soha!”

1938. március 13-án, amikor mindössze 10 éves volt, Tom életében először vett egy újságot. Ez állt a címlapon, vastag fekete betűkkel: „ANSCHLUSS!” A náci

Németország ugyanis az előző napon kebelezte be Ausztriát. Ugyan azt már korábban is hallotta, hogy a család tagjai a világesemények egyre baljósabb alakulásáról beszélgetnek, de ez a fordulat azt jelezte, hogy a náci fenyegetés Budapesttől immár csupán 250 kilométernyi távolságra van. Hitler halálos szorítása kezdte hatalmába keríteni a kontinenst.

Tom Lantos gyermekként Budapesten, 1930-as évek vége

Magyarország határrevíziót követelő kormánya, Horthy Miklós kormányzóval az élén, a náci Németország szövetségese lett, és ez az egyoldalú szövetség kezdetben megvédte az országot a németországihoz hasonló legrosszabb típusú kegyetlenkedésektől. A háború előrehaladtával azonban, amint a német hadsereg megtámadta Oroszországot, mindez megváltozott.

A magyar hadsereg a *Wehrmacht* oldalán harcolt a szovjet fronton. Ugyan korábban a magyarországi zsidók ugyanúgy szolgáltak a hadseregben, mint mindenki más, a két háború közti antiszemitizmus és a növekvő náci befolyás azt eredményezte, hogy a második világháborúban eltiltották őket a fegyverviseléstől. Bár sokukat besorozták, és kivitték a frontra, munkaszolgálatuk folyamatos, életveszélyes kényszermunka volt. Tom egyetemi tanár nagybátyját és három idősebb unokafivérét is behívták, és a frontról egyikük sem tért haza.

1944 elején, amikor a szovjet hadsereg átvette a kezdeményezést a keleti fronton, Hitler tudomására jutott, hogy Magyarország kormányzója titkos tárgyalásokat folytat az Egyesült Királysággal és az Egyesült Államokkal az átállás érdekében.

A náci csapatok 1944. március 19-én vértelen puccsal átvették a hatalmat, és bevonultak Magyarországra. A korábban is erős antiszemitizmus a náci megszállás után féktelenül elszabadult: Adolf Eichmann azzal a paranccsal érkezett Budapestre, hogy irtsa ki a magyarországi zsidókat. Hazai kollaboránsai kegyetlenek és hatékonyak voltak: két hónap alatt 440 000 vidéki zsidót deportáltak, legtöbbjüket Auschwitzba.¹ Magyarország háború előtti népes zsidó közösségéből mindössze néhány tízezernyi maradt Budapesten.

Tom 16 éves volt a náci megszállás idején. Több zsidó osztálytársával együtt őt is munkaszolgálatra vitték, valahová Budapesttől északra. Tom úgy emlékezett, hogy Szob közelében voltak. A kamaszfiúk között ott volt Tom legjobb barátja, Kerényi Norbert is.²

A munkaszolgálatos brigád feladata egy bombatalálattól megrongálódott vasúti híd javítása volt. Amikor amerikai és brit bombázók ismét támadták a hidat, a zsidó tinédzserek lelkesedtek, annak ellenére, hogy ők is könnyen a szövetséges bombák áldozataivá válhattak volna. Megértették ugyanis, hogy a megmaradásuk egyetlen esélye, ha a náci háborús gépezet vereséget szenved. Tom és barátja, Norbi csodával határos módon túléltek az ismétlődő bombázásokat, de amikor a repülőek elmentek, folytatták a sérült híd javítását. Végül azonban a zsidó osztálytársaiknak közel háromnegyede elpusztult.

Tomnak kétszer is sikerült megszöknie a kényszermunkatáborból. Az őrség a zsidó munkaszolgálatosoknak nem engedte, hogy az óvóhelyre menjenek, amikor a szövetséges gépek támadtak, bár ők és a felügyelők bemásztak a védett helyekre. Tom az egyik ilyen légitámadást használta ki, hogy kerekelt oldjon. Bár sokan voltak akkor olyanok, akik szegénytelenül együttműködtek a magyar és német hatóságokkal zsidó honfitársaik üldözésében, ennek a szökésnek a története azt mutatja, hogy azokban a sötét időkben is működött az elemi emberi tisztesség. Néhány évvel ezelőttig még a Lantos család sem tudott bizonyos részletekről – mindenesetre azóta kiderült, hogy Tom leesett egy Budapest felé robogó vonat tetejéről. A sínek mellé, a bozótba esett, de beúthette a fejét, mert a falusiak eszméletlen állapotban találtak

1 „Hungary after the German Occupation” (Magyarország a német megszállás után). *Holocaust Encyclopedia (Holokauszt Enciklopédia)*, Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma; <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005458>.

2 Kerényi munkatáborbeli tapasztalatai hasonlóak voltak Tom Lantoséhoz. Elvégezte a budapesti orvosi egyetemet és orvosként dolgozott Magyarországon, azután 1957-ben kivándorolt Kanadába, az Ontario állambeli Torontóba. 2017-ben halt meg. Lásd Dr. Norbert Kerényi: *Stories of a Survivor* (Egy túlélő története). Xlibris Corp., 2011.

rá. Aznap éjszakára elbújtatták, aztán a következő napon újra útnak indulhatott. Visszajutott Budapestre, de hamarosan ismét lebukott; kegyetlenül megverték és visszahurcolták a kényszermunkatáborba.

Egy másik, ugyancsak akkoriban megtörtént eset rávilágít Tom lelkierejére és önérzetességére. Barátja, Kerényi Norbi mesélte, hogy a táborban az ő részlegük parancsnoka azzal akart érdemeket szerezni a felettesei előtt, hogy a barakkjában lévő összes zsidó fiút keresztény hitre téríti. Nem kétséges, hogy mindenki tudta: színlelés az egész, de Norbi visszaemlékezése szerint az összes megfélemlített kamaszfiú beleegyezett, hogy „áttér”, azt remélve, hogy így megússzák a legrosszabbakat. Tom és Norbi azonban nem volt hajlandó feladni a lelkiismereti és vallászsabadsághoz való jogát, noha Tom nem is volt vallásos. Lelkiismeret- és bátorságpróbájuk természetesen újabb súlyos veréssel járt.

Tomnak másodszor is sikerült Budapestre szöknie, ezúttal Norbival. Az alagútnál köszöntek el egymástól, nem tudva, vajon látják-e még egymást az életben. A szovjet hadsereg már közeledett a városhoz, az ott-tartózkodás tele volt bizonytalansággal, és rettenetes veszélyeket tartogatott. Tomnak sikerült eljutnia egyik nagynénje lakásáig. Az épületet az embermentő tevékenységéről ismert svéd diplomata, Raoul Wallenberg bérelte, aki diplomáciai védelmet tudott biztosítani az ott tartózkodó zsidóknak.

Raoul Wallenberget ma már a 20. század legnagyobb hősei és embermentői között tartják számon. Ő volt a reményvesztett, körbezárt budapesti zsidók számára az „északi Mózes”. Az egyik legtekintélyesebb svéd családból származott, felmenői között bankárok, iparmágnások, politikusok és diplomaták is voltak. A harmincas években rövid ideig Párizsban tanult, később az Egyesült Államokban, a Michigani Egyetemen építészdiplomát szerzett. A második világháború elején üzletemberként élt Stockholmban. Átvészelhette volna a háborút a semleges Svédország biztonságában, ám mély erkölcsisége, humánuma és a nácik áldozatai iránti együttérzése ezt nem hagyta. A gazdag és kiváltságos fiatalember ehelyett nagy kockázattal és áldozatokkal járó küldetésbe vágott: az Egyesült Államok menekültekkel foglalkozó bizottságának konkrét kérésére, amerikai pénzügyi támogatással, mint svéd nagykövetségi titkár Budapestre érkezett. Egyetlen céllal: hogy minél több magyar zsidó életét megmentsse.

Mire Wallenberg 1944 nyarán megérkezett Budapestre, a fővároson kívül élő zsidók nagy részét már bevagonírozták és elindították Auschwitzba. A kipusztítási tervek ezek után a budapesti zsidóságot vették célba. Wallenberg mentőakciója egyrészt

kihasználta a diplomáciai szabályokat és eljárásokat, de gyakran azok megkerülésével fizetett le náci tiszteteket, hogy zsidókat leszedethessen a halálvonatokról. Több ezer *Schutzpass* (védlevelet) adott ki, amelyek felmutatói svéd diplomáciai védelemre hivatkozhattak. Ezek szinte kivétel nélkül fikatív dokumentumok voltak, hitelességük – Tom szellemes megfogalmazása szerint – annyit ért, „mintha én azt nyilatkoznám, hogy ön a szentpétervári balett primadonnája”. És mégis, „ezek a csodatevő, értéktelen papírdarabok működtek”. Becslések szerint Wallenberg több tízezer zsidót mentett meg a pusztulástól. A nácikkal szembeni bátor kiállása más országok (például Svájc, Portugália, Spanyolország és a Vatikán) diplomatait is arra ösztönözte, hogy ők is tegyenek hasonló erőfeszítéseket a zsidók megmentése érdekében.¹

Tom tehát el tudott bújni Wallenberg egyik védett házában. A „védett ház” kifejezés mégsem jelentett mindig valódi védelmet: bár a svéd zászló ott lobogott az épület falán, ha a náci katonák vagy a nyilasok úgy döntöttek, hogy bemennek, sokszor a védett házakból is kiterelték a benntartózkodókat. Tom számára némi előnyt jelentett, hogy szőke volt és kék szemű, így az illegális értékes futára lehetett: üzeneteket és élelmet hozott-vitt a városban. „Árja” külseje lehetővé tette, hogy magára öltse az egyik magyar fasiszta szervezet egyenruháját, így viszonylag szabadon mozoghatott Budapest utcáin. A kék szem és az egyenruha azonban nem jelentett biztos védelmet ott, ahol német katonák, fegyveres magyar katonai, paramilitáris és rendőrcsapatok jártak mindenfelé. Ha felmerült a kérdés, hogy egy adott férfi zsidó-e vagy sem, le kellett tolnia a nadrágját. Akkoriban Magyarországon csak zsidó férfiak voltak körülmetélve, azokat pedig a helyszínen agyon is lötték. Tomnak minden furfangját be kellett vetnie ahhoz, hogy az üzenetek és csomagok kézbesítése vagy a védett ház számára létfontosságú élelem, orvosság és egyéb szükségletek beszerzése során le ne bukjon.

A tinédzser Tom Lantos számára Raoul Wallenberg hős volt. Olyan ember, akinek nem kellett volna Budapest poklában élnie 1944 végén, aki önként ment oda és a saját akaratából maradt ott. Több mint ötven évvel később Tom egyike volt

¹ Wallenbergről több könyv és cikk is született. Ezek közül az alábbi három különösen jó kiindulópont. Az elsőt Per Anger svéd diplomata írta, aki 1944-ben személyesen is dolgozott Wallenberggel Budapesten. Kati Marton magyar születésű amerikai újságíró és az Újságírók Védelmére Létrahozott Bizottság korábbi elnöke. Lévai Jenő Wallenberg sófőrdje volt Budapesten. Per Anger: *With Raoul Wallenberg in Budapest* (Raoul Wallenberggel Budapesten). New York, Holocaust Library, 1981. Kati Marton: *Wallenberg: Missing Hero* (Wallenberg: A hiányzó hős). New York, Arcade Publishing, 1995. Lévai Jenő: *Raoul Wallenberg*. (Angol fordítás: Frank Vajda.) Melbourne, University of Melbourne Publications for WhiteAnt Occasional Publishing, 1989.

annak az öt magyar zsidónak, akiknek a holokausztörténetét a *The Last Days* (Az utolsó napok) című, később Oscar-díjas dokumentumfilmben vászonra vitték. Ő egyébként nem beszélt sokat a holokauszt során átélt viszontagságairól. 1985-ben a Richard Chamberlain főszereplésével készült *Wallenberg: egy hős története* című háromrészes NBC-tévéorozat premierjén lelkesen beszélt Wallenbergről, de nem mesélt a saját személyes tapasztalatairól.

A kilencvenes évek végén, amikor részt vett *Az utolsó napok* forgatásán, ez feloldódott. A filmben több unokájával együtt szerepel Budapesten és más olyan magyarországi helyszíneken, amelyek fontos szerepet játszottak az életében. Személyes tapasztalatairól kérdezik, és ő a filmben már sokkal nyíltabban beszél a saját élményeiről. Önmaga számára is tisztázza, milyen hatással volt rá Wallenberg, és mennyire tartós befolyást gyakorolt a személye a későbbi pályájára. Rövid megállapításai bekerültek a filmbe, bővebb gondolatai és visszaemlékezései pedig egy kötetben jelentek meg, amely a filmmel egy időben látott napvilágot:

„Raoul Wallenberg központi személy az életemben... Elfogadta a megbízást, hogy Budapestre jöjjön... kizárólag azért, hogy zsidó életet mentsen – saját élete kockáztatásával... Hátrahagyta a semleges Svédország kényelmét, biztonságát és leszállt az 1944-es Budapest poklába... Nem teljesen egyedül dolgozott, de az ő vezetése alatt egy maroknyi embernek sikerült több tízezer személyt megmentenie a nácik gyilkos szándékai elől... Nincs kétségem afelől, hogy Wallenberg a második világháborús embermentők etalonja... Egy ember, akinek más a nemzetisége, a nyelve és a vallása (ő lutheránus volt), de az egyetlen, ami közös bennünk, az az emberiség. Úgy érezte, testvérei vagyunk. Végso soron az életét adta embertársai megmentéséért (hátralévő napjait ugyanis szovjet börtönökben töltötte). Nincs az az egyetem, amely többet tudna tanítani Wallenberg példájánál: *mindannyian őrzői vagyunk a testvéreinknek.*”¹

Ahogy a végéhez közeledett a háború, a nácik úgy döntöttek, Budapestenél fogják megvédeni Bécset. 1944. december 25-én, karácsonykor a szovjet haderők bekerítették Budapestet, és megkezdődött a főváros 50 napig tartó ostroma. Ez volt a második világháború egyik legádázabb és legpusztítóbb városi csatája. Az ostrom végére a város romhalmazzá vált, a Budát és Pestet összekötő összes Duna-híd megsemmisült. Az áram- és vízszolgáltatás nélkül maradt budapestiek az épületek pincéjében dideregve és összebújva figyelték a lövegek és bombák közeli becsapódásait.

¹ Steven Spielberg és a Survivors of the Shoah Visual History Foundation: *The Last Days* (Az utolsó napok). New York, St. Martin's Press, 1999, pp. 170–185., különösen: pp. 175–176.

Az ostrom alatt elpusztult civil áldozatok számát közel 40 ezerre teszik, és ennek a számnak csaknem a fele a zsidó lakosság soraiból került ki.

Tom és a többiek, akik a védett házban voltak, rettegve látták, hogy a szomszédos épületet találat éri, és az összeomló falak maguk alá temetik a pincében rekedt lakókat. Nem sokkal ezután azonban bekövetkezett az a pillanat, amely Tom emlékezetében örökre megmaradt: éjfél tájban az első szovjet katona berontott a pincébe, ahol a ház lakói összezsúfolódva kuporogtak. Megszabadultak. Később, habár nézeteit tekintve határozottan antikommunista volt, Magyarország felszabadításáért és az ő életének megmentéséért még a hidegháború idején is mindig kifejezte köszönetét a szovjet állami tisztségviselőknek, amikor képviselőként találkozott velük. Ők meglepődtek ezen, de jólesett ilyet hallaniuk egy amerikai kongresszusi képviselőtől.

A háború könyörtelen sorskiosztásában Tomnak szerencséje volt: életben maradt. És, mint sok más túlélő, ő is mindig kötelességének érezte, hogy ajándékba kapott életével valami értékeset alkosson. A családjának nagy része életét vesztette a háború és a holokauszt idején. Szeretett édesanyjáról sohasem tudott meg biztosat, mert amikor munkaszolgálatra vitték, elszakították tőle. A holokausztkutatók feltételezik, hogy több ezer budapesti zsidóval együtt őt is Auschwitzba vitték. Azokról a zsidókról ott semmilyen nyilvántartást nem vezettek, akiket a haláltáborba érkezés után azonnal a gázkamrákba küldtek. Tom a Vöröskeresztnél és minden lehetséges fórumon érdeklődött az anyja után, de semmiféle információt nem találtak róla. Egész életében bántotta a gondolat, hogy nem volt képes megvédeni az anyját, akit rajongva szeretett. A szülei még kiskorában elváltak, őt édesanyja és annak családja nevelte fel. Már egész fiatal korától úgy érezte, hogy ő a „férfi a házban”. Gyerekkora sok szempontból túl korán ért véget, még évekkel a háború előtt. Apjával nem tartotta a kapcsolatot, és bár ő valószínűleg túlélte a háborút, továbbra is idegenek maradtak, és soha nem békültek meg egymással.

A háború vége kevés megkönnyebbülést hozott Tom számára. 17 éves volt, amikor 1945 májusában a harcok véget értek. Szeretett családtagjai közül senki nem élte túl a háborút. A magyar gazdaság romokban hevert, a szovjetek pedig minden mozdítható értéktárgyat elvittek háborús jóvátétel címén. Még ennél is ijesztőbb volt, hogy több ezer magyar fiút és fiatal embert szedtek össze, hogy elhurcolják őket a Szovjetunióba, és lényegében rabszolgamunkával építtessék velük újra a lerombolt országukat. A férfiak egyik napról a másikra úgy tűntek el, hogy a

családjuk azt sem tudta, mi történt velük. Egyesek sokéves távollét után ugyan hazatérhettek, de sokan soha nem jöttek vissza.

Tomnak be kellett fejeznie az iskoláit, de az még ennél is fontosabb volt, hogy megőrizze testi-lelki épségét, és ne kerüljön az oroszok kezei közé. A háború utáni Budapesten ez nem volt egyszerű. Ő ugyan kockázatvállaló típus volt, de emellett okos és találgató, és sikerült is túlélnie ezt az időszakot. Igaz, ez néha csak hajszálon múlt. Egy alkalommal papírok nélkül utazott a vonaton egy barátjával, amikor rendőrök szálltak fel, hogy igazoltassák az utasokat. Tom gyorsan kapcsolt: a szájába vett egy darab szappant, és addig rágta, amíg az habzani nem kezdett. Barátja azt mondta a rendőröknek, hogy Tom valami komoly betegséggel fertőződött meg, és éppen orvoshoz viszi. A rendőrök megijedtek, hogy elkapnak valamit, és nem bíbelődtek tovább az okmányok ellenőrzésével.

Tomnak jó nyelvérzéke volt, és sikerült beadnia magas rangú orosz tiszteknek, hogy ő angolt tanít. Budapesten az orosz tiszték tartották ugyan a kapcsolatot az amerikai összekötőkkel, de ők nem beszéltek angolul, és az amerikaiak nem tudtak oroszul. Tom elkezdte az orosz tisztéket angolul tanítani. Korábban nem tanult angolul, de gyors felfogású volt, és egy leckével mindig előrébb járt, mint a „diákjai”, és minden nyelvrát kézben tudott tartani. Már fiatalon is megvolt benne az a tulajdonság, hogy képes volt magabiztosságot és tekintélyt sugározni. Az órákért szardíniakonzerveket vagy cigarettát kapott, ami akkoriban sokkal értékesebbnek számított, mint a pénz – bármire el lehetett cserélni.

Tom családjában a tanulás hagyományosan nagy becsben állt, és ő is arra vágyott, hogy folytathassa tanulmányait. Gimnáziumi barátja és rettenthetetlen munkaszolgálatos társa, Kerényi Norbi orvostanhallgató lett, ezért 1946-ban ő is beiratkozott az orvosi karra. Az első néhány nap után azonban rájött, hogy ez nem az ő világa: a vér látványától is rosszul lett, nemhogy egy boncolástól. Bölcsen elhagyta az orvosi pályát, és gyorsan átnyergelt a közgazdaságtanra.

Rövid orvostanhallgatói pályafutása mégsem vezett kárba: megtartotta fehér orvosi köpenyét és sztetoszkópját, és szerzett valahol egy nagy vöröskeresztes zászlót. Norbival szardíniáért és cigarettáért pirulákat és kenőcsöket vásároltak, felvették fehér köpenyüket, kitétték a vöröskeresztes zászlót, és megnyitották mozgó „klinikájukat”. A háború utáni Budapesten ilyen kreativitásra és merészségre volt szükség a túléléshez. Az orvosok azon kevesek közé tartoztak, akiket az orosz katonák tiszteltek, akikre felnéztek, és akiktől – némely esetben – még félték is, különösen azok, akik a Szovjetunió távoli, isten háta mögötti vidékeiről jöttek, és

akiktől viszont Budapest civil lakossága érezte magát állandó veszélyben. „Orvosként” viszont Tomnak és Norbinak volt némi tekintélye, ami alkalmasint védelmet jelenthetett az ellen is, hogy egyszer csak őket is bevágják egy utcán összeterelt és Oroszországba indított transzportba. Évekkel később Tom csak kuncogott azon, micsoda „hücpé” (= pimaszság) kellett ahhoz, hogy orvosnak adja ki magát. Persze, biztos volt benne, hogy azok a kenőcsök és az aszpirin, amit „felírt”, nem ártott egyetlen páciensnek sem, sőt még akár segíthetett is néhány katonának. Felesége és lányai megesküdtek volna rá, hogy ez a rövid „orvosi pályafutás” tette magabiztossá a diagnózisok felállításakor: élete végéig túlságosan is hitt abban, hogy egy jó kis kenőcs mindig használ.

A magyarországi politikai helyzet, felesleges is mondani, nehéz volt a háború utáni időszakban. Tom diákként aktívan támogatta a Független Kisgazdapártot, amely a kommunisták és szövetségeik ellenében a fő alternatívát jelentette. A kisgazdák elsöprő győzelmet arattak az 1945-ös választásokon, de a magyar kommunista vezetők a szovjet megszálló csapatok durva háttérbiztosításával szisztematikus tisztogatást hajtottak végre a nem kommunista politikai pártok soraiban. A kisgazda miniszterelnök fiát a szovjetek közrejátszásával elrabolták, a miniszterelnök pedig lemondott és elmenekült Magyarországról, hogy mentse a fia (és a saját) életét.¹

¹ A kommunisták által megfélemlített kisgazda miniszterelnök Nagy Ferenc volt. Röviddel azután, hogy Nagy elhagyta Magyarországot és száműzetésbe vonult az Egyesült Államokba, megírta beszámolóját a magyarországi politikai helyzetről és a saját tapasztalatairól az 1945–1947-es időszakra vonatkozóan. Lásd Ferenc Nagy – Stephen K. Swift: *The Struggle Behind the Iron Curtain* (Küzdelem a vasfüggöny mögött). New York, Macmillan, 1948.

6. „Választása révén amerikai”

1947-ben Tom megpályázta a Hillel nevű zsidó főiskolai diákszervezet által felajánlott, de szűk körre kiírt ösztöndíjat az Egyesült Államokba. Pályázati esszéjében Franklin D. Rooseveltnél elnök gazdaságpolitikáját elragadtatással értékelte. Elnyerte az ösztöndíjat, és felvették a Seattle-i Egyetemre. 1947. augusztus elején vonattal utazott a franciaországi Le Havre-ba, ahonnan hajó vitte tovább az Egyesült Államokba. Kilenc napig tartott az út New York Cityig.¹ Tom búcsút intett annak a világnak és annak az életnek, amelyen kívül 19 évig mást nem ismert. Nem tudta, mi vár rá, de tele volt azzal az optimizmussal és elszántsággal, amely már addig is sok hihetetlen megpróbáltatásból és nehézségből mentette ki.

Tom elmondta később, hogy 19 évesen mekkora szemeket meresztett első óceáni útján. Bőségesen volt étel az S. S. Marine Falcon nevű, teherszállító katonák szállítására átalakított hajó fedélzetén – ilyen traktát utoljára a háború előtt látott. Két nagy kosár nyugozta le leginkább: az egyik narancssal, a másik banánnal volt tele az önkiszolgáló sor végén. Tom nem akart mohóskodni, ezért udvariasan megkérdezte az étkezdés tisztét: „Elnézést, uram, melyikből vehetek?” A barátságos amerikai így válaszolt: „Befalhatod az összeset, ha akarod.” „Abban a pillanatban tudtam, hogy az ígéret földjére érkeztem” – emlékezett vissza Tom.

A New York Citytől Seattle-ig tartó vonatkozás már keményebb volt. Gyakorlatilag semmi pénze nem volt, de Budapestről magával hozott egy finom magyar szalámit, és erre az aranytartálékra számított négynapos útja során. Amikor azonban megérkezett New York Citybe, a vámvizsgálat élelmiszer-ellenőrei a drága szalámiját azonnal elkobozták.

Bizonyos szempontból ez kiábrándító pillanat volt a fiatal Tom számára. A szalámi nemcsak azt jelentette, hogy a hosszú vonatút alatt lesz mivel csillapítani az éhségét, hanem az volt az utolsó láncszem is, amely összekötötte Magyarországgal, és mindennel, amit hátrahagyott. Tom azonban, valószínűleg ösztönösen – de talán tudatosan is – ráébredt, hogy az élete ezzel teljes egészében újrakezdődik egy új, hatalmas és izgalmas országban. Lehet, hogy nem engedik megtartani magyar szalámiját, de sokkal fontosabb kérdésekben szélesre tárják előtte a lehetőségek kapuit.

¹ *A New Yorkba érkező járművek utas- és legénységlistája. New York, 1897–1957.* A bevándorlási és honosítási szolgálat nyilvántartásai. Nemzeti Archívum, Washington D. C., 1947. Mikrofilm sz.: 7450, 24. sor, p. 43. *New York-i utaslisták, 1820–1957.* Online adatbázis: Ancestry.com.

Ő pedig az eszével és bátorságával készen áll, hogy besétáljon ezeken a kapukon. A szalámit és egész magyarországi életét maga mögött hagyta. Négy nappal később megérkezett Seattle-be.

Az egyetemen a tantervi tárgyai mellett az angol nyelvvél is foglalkoznia kellett. Bár Budapesten sikeresen adta ki magát angoltanárnak a szovjet tiszték előtt, nyelvtudása alapos feljavításra szorult, ha tartani akarta a lépést az amerikai egyetemistákkal. Nagy energiát fordított az angol szókinccs elsajátítására, és ennek eredményeképpen később sokan méltatták is világos fogalmazását, színes és választékos szóhasználatát. Remek érzékkel választotta ki a legpontosabb kifejezéseket, és még akkor is mindig megtalálta a tökéletes szót, amikor rögtönözve kellett beszélnie. Jellegzetes akcentusát persze egész életében megőrizte, de ez sok szempontból csak még emlékezetesebbé tette nyilvános beszédeit. (Ezt George W. Bush elnök is megemléltette, amikor 2008-ban posztumusz Elnöki Szabadság Érdemrendet adományozott neki.)

A Budapesten elvégzett egy év után Seattle-ben három év alatt befejezte közgazdaság-tudományi tanulmányait. Egyetemi éve alatt folyamatosan dolgozott, részben, hogy fedezze megélhetését, részben, hogy pénzt és csomagokat küldhessen szűkösen élő magyarországi barátainak és távoli rokonainak. Volt pincér egy diákszálló menzáján, szendvicseket árult diáktársainak, volt jegyszedő a helyi koncertteremben, tanfolyamokon magyar nyelvet tanított. Addigi rövid élete során megszokta, hogy mások szükségleteit a sajátjai elé helyezze. Takarékoskodott, hogy segíthessen másokon: egyszer például lehetősége nyílt spórolni a labkóval azzal, hogy egy fél éves alkotói szabadságára vonuló professzor házára vigyázhatott. A professzor megemléltette, hogy az alagsorban van egy 25 kilós rizseszsák, amiből annyit ehet, amennyit akar. Tom ezt isteni jótéteménynek tekintette, és amíg a házban lakott, nem vásárolt élelmiszert. Naponta háromszor evett rizst egy kis ketchuppal (az is volt az alagsorban). Minden megtakarított pénzét Magyarországra küldte. Amikor azonban a zsák kiürült, megesküdt, hogy soha többé nem eszik rizst. Tudomásom szerint ehhez tartotta is magát.

Miután 1950-ben megkapta mesterdiplomáját Seattle-ben, felvették a Kaliforniai Egyetem Berkeley-i közgazdaság-tudományi doktori képzésére, és ugyanakkor oktatói állást kapott a San Franciscó-i Állami Egyetemen. Ugyanazon a nyáron elvette gyerekkori szerelmét, Annette Tillemant (róla részletesebben később), akivel beköltöztek egy kis San Franciscó-i lakásba. Az egyetemen oktatta a tanszéki anyagot, közben az öböl másik partján, Berkeley-ben maga is órákra járt, és írta

a doktoriját Új-Zéland gazdasági fejlődéséről. Közgazdasági doktori diplomáját 1953-ban vehette át.

Egyik diáktársa a Berkeley-n Andreas Papandreu, Görögország későbbi miniszterelnöke volt. Andreas fia, George Papandreu, aki Berkeley-ben született, később Görögország külügyminisztere, majd miniszterelnöke lett. Több évvel később Tom egy hivatalos athéni útján találkozott George-dzsallal, és elmesélte a görög külügyminiszternek, hogy egyszer, amikor Annette-tel ott vacsoráztak a szüleinél, ő tette tisztába. Mindketten jót nevettek – bár nekem némi kétségeim vannak afelől, hogy ez tényleg megtörtént volna. (Tom ugyanis a saját pelenkázandó lányait és unokáit is mindig a lehető leggyorsabban lepasszolta a feleségének, és ebből én arra következtetek, hogy ez a mese is azok közé tartozik, amikor Tom nem hagyta, hogy a tények megzavarjanak egy jó kis sztorit. De az biztos, hogy tehetséges, gyakorlott és szórakoztató mesemondó volt.)

San Franciscóban nem volt könnyű az élet. Az egyetem nem fizette valami jól az alacsonyabb beosztású oktatókat. Tom első diplomaosztó ünnepségen való részvétele jól szemlélteti fejlett humorérzékét és kreativitását: díszöltözékben kellett volna megjelenni, de neki nem volt pénze, hogy megfelelő egyetemi talárt vásároljon, vagy akár csak béreljen. Improvizált: felvette a diákok által viselt fekete talárt, és a vállára terített egy Annette által hímzett, magyar mintás terítőt. A kollégáinak azt mondta, hogy ez a budapesti egyetem hivatalos viselete. (Ez a részlet is a Tommal folytatott kötetlen beszélgetéseinkből származik, abból a 25 évből, amikor a kongresszusi irodájának vezetője voltam. A legjobb sztorikat nagyon sokszor hallottam tőle. Különösen arra emlékszem, hogy amikor egy bizonyos történetet újra és újra elmesélt, azt mindig ugyanazokkal a kifejezésekkel és szavakkal ismételte.)

Az 1948-as magyarországi és közép-európai kommunista hatalomátvételek után, majd a későbbi hidegháború kezdetén egy új törvény lehetővé tette a kommunista országokból érkezettek számára, hogy honosíttassák magukat, és amerikai állampolgárokká váljanak. Tom megfelelt a követelményeknek, és 1953. április 20-án, San Franciscóban amerikai állampolgár lett.

Tom Lantos meggyőződésesen lojális volt az Amerikai Egyesült Államok iránt. Több szempontból hitelesebb és őszintébb hazafi volt, mint sok tősgyökeres amerikai, beleértve néhány képviselőtársát is. Patriotizmusának őszintesége abból fakadt, hogy ő valóban első kézből tapasztalta meg Magyarország fasiszta és kommunista kormányainak brutális önkényuralmát. 1947 augusztusában hagyta el Budapestet, néhány nappal azelőtt, amikor a kommunisták a megszálló szovjet hadsereggel

összejátszva nyíltan csaltak a választásokon. Ez volt a bevezetője a kommunista hatalom bebetonozásának. Tom volt az egyetlen holokauszt túlélő képviselő, de mindig hangsúlyozta azt is, hogy ő volt az egyetlen a Kongresszusban, aki élt már fasiszta és kommunista kormányok alatt is. Buzgón és szívéből támogatta az amerikai demokráciát.

Az 1980-as első kongresszusi választási kampányában, majd két évvel később, amikor az újraválasztása volt a tét, ellenfele (mindkétszer ugyanaz a személy) szlogenjeiben finoman, de félre nem érthető rosszindulattal célozgatott Tom idegen származására. Plakátjain ez állt: „Bill Royer – aki közülünk való”. Ez egyértelműen arra utalt, hogy Tom „nem közülünk való”. Tom egy olyan mondattal válaszolt, amelyet később is következetesen használt: „Tom Lantos – aki választása révén amerikai”. Ő személyesen is tisztában volt azzal, hogy mik az amerikai demokrácia alternatívái, és tudatosan, szándékosan választott. Az ő amerikaisága nem a születés véletlenszerűségéből adódott: soha nem tekintette magától értetődőnek amerikai állampolgárságát.

2008 elején, amikor rákot diagnosztizáltak nála, és bejelentette, hogy nem indul újra a választáson, újra és összefoglalóan kifejezte háláját azokért a lehetőségekért, amelyeket amerikaiként kapott. „Csak az Egyesült Államokban történhet meg, hogy egy holokauszt túlélő egyetlen fityng nélkül a zsebében idejön, lehetőséget kap a tanulásra, családalapításra, és arra, hogy élete utolsó három évtizedében abban a megtiszteltetésben lehessen része, hogy kongresszusi képviselőként dolgozik. Sohasem fogom tudni kifejezni mély hálámat ennek a nagyszerű országnak.”¹

Tom, ezzel együtt, mélyen és tudatosan magyar volt. Büszke volt magyar örökségére, és semmit sem élvezett jobban, mint amikor körbevezethetett valakit Budapesten. 1989 decemberében a képviselőház demokrata többségének vezetőjével, Richard Gephardt-tal Közép-Európába utazott, hogy első kézből szerezzon tapasztalatokat a szovjet dominancia leáldozása után várható átalakulástól, és azt megvitassa az új vezetőkkel. Budapesten olyan lelkes volt, mint egy kisiskolás, aki a kincseit mutogatja. Különösen tűzbe jött, amikor Gephardtot elvitte a Margitszigetre, ahová gyerekként úszni járt. Szenvedélyesen és hozzáértéssel ajánlgatta az igazi magyar ételeket és borokat a vacsoránál. A hosszú repülőutak ellenére mindig felvillanyozva érkezett Budapestre.

1 Herszenhorn: „Tom Lantos, 80, Is Dead” (Elhunyt a 80 éves Tom Lantos).

Másrészről viszont mérhetetlenül csalódott volt, amikor azt látta, hogy a kommunizmus bukása után újra felüti a fejét a politikai szélsőségesség, az antiszemitizmus és az az intolerancia, amit ő már egyszer megtapasztalt. A szovjet uralom végeztével lelkes volt és optimista, üdvözölte a politikai változásokat, örült, amikor Magyarország belépett a NATO-ba és az Európai Unióba. Ugyanakkor nagyon aggasztotta a szélsőjobb újbóli megjelenése és az ultranacionalista politikai vezetők azon igyekezete, hogy a problémákért a liberálisokat, a zsidókat, a nemzetközi tőkét és a sajtót hibáztassák.

7. Annette Lantos – Életre szóló partner az emberi jogokért folytatott küzdelemben

Tom Lantos három évvel azután, hogy az Egyesült Államokba érkezett, Los Angelesben a hagyományos zsidó esküvői baldachin, a hüpe alatt feleségül vette Annette Tillemannt. Szép románc volt az övék: hét évtizeden és két kontinensen átívelő, háborút és elszakíttóságot túlélő szerelem. Budapesten kezdődött, még gyermekkorukban: Tom nagybátyja és Annette apja egyetemista koruktól jó barátok voltak. Tom nagybátyja egyetemi tanár lett, míg Annette apja, Tilleman Sebestyén született üzletember volt, és megnyitotta az egyik legnagyobb és legismertebb budapesti ékszerüzletet. Annette szerint ez volt a „budapesti Tiffany’s”. A vidám családi legendárium úgy tartja, hogy Tom és Annette szerelmi története akkor kezdődött, amikor Tom még kiskamaszként besétált az ékszerüzletbe a megtakarított pénzével, hogy születésnap ajándékot vegyen az édesanyjának. Az üzletet Annette anyja vezette, aki nagyon megörült, amikor megtudta, hogy ez a szép kék szemű, jól nevelt, magabiztos fiatalember a barátjuk unokaöccse. Ott és akkor eldöntötte magában, hogy drága leányának ő lesz a tökéletes társa, és azt is mondják, hogy a valódi ár töredékéért adott el a fiúnak egy gyönyörű brosst az édesanyja számára.

Tom később szeretett azzal viccelődni, hogy az övék tulajdonképpen összeboronált házasság, mert a kapcsolatukat mindkettőjük oldaláról annyira támogatták a felnőttek. Aki azonban ismerte őket, biztos lehet abban, hogy mély szerelem és sorszerűség hozta össze őket. Gyerekkoruktól kezdve sokat időztek egymás társaságában, Tom például a nyarak nagy részét Annette családjával töltötte a nyaralójukban.

Tom és Anette Lantos gyermekként Anette családjának budai nyaralójában. A fotó körülbelül 1940-ben készült, amikor Tom 13, Anette pedig 10 éves volt.

Gyermekkoruknak korán végett vetett Magyarország 1944. márciusi német megszállása, amikor Tomot munkaszolgálatra vitték. Anette és családja szintén zsidó volt, és apját arra kényszerítették, hogy adja át az üzletét egy fasiszta magyar bűnözőnek, természetesen mindenféle ellenszolgáltatás nélkül. Anette apja a családi vállalkozás új „tulajdonosának” sofőrje lett. Anette és édesanyja még idejében menedéket talált a budai hegyekben, a portugál diplomáciai misszió egyik házában, apja azonban nem akarta magukra hagyni idős szüleit, és maradt. Végül mindhármut megölték. Anette csak a háború után szerzett tudomást apja és nagyszülei tragédiájáról, amikor visszatért nagyszülei otthonába, és a család házvezetőnője elmondta neki a történeteket.

Anette apja a három Gábor nővér, Zsazsa, Éva és Magda anyjának az öccse volt. E három magyar gyönyörűség az amerikai szórakoztatóipar ikonikus figurája lett. Leginkább celeb hajlamaikról, egzotikus akcentusukról és számtalan házasságukról voltak ismertek (ők hárman összesen hússzor házasodtak), valamint a *Green Acres* című klasszikus sorozat (Éva), egy rendőr felpofozása (Zsazsa) és más, hasonló kalandok révén kerültek rivaldafénybe. Ők voltak a kor celebjei, akik arról voltak híresek, hogy híresek voltak.

A Gábor lányokról pikáns hírek keringtek már jóval azelőtt, hogy Amerikába érkeztek volna. Egyikük a magyarországi portugál követ szeretője volt, és befolyását arra használta, hogy 1944 őszén a félreeső portugál nagykövetségi rezidencia

viszonylag biztonságos falai között menedéket kérjen a Gábor család tagjai számára. Anette és édesanyja így tudott több hónapig a portugál diplomáciai misszió védelme alatt maradni.

1944 decemberében, amikor a szovjet csapatok már bekerítették Budapestet, a portugál konzul megszervezte, hogy a csoport portugál diplomáciai védelem alatt – nem kis veszélyt vállalva! – Ausztrián keresztül Svájcba utazzon. Anette és anyja eljutott Svájcba, de az ottani rendőrség hamar lefűlte, majd deportálta őket Franciaországba, ahol akkoriban még tartott a német megszállás. Anya és lánya együtt hozták meg a nehéz döntést: Anette próbáljon meg egyedül visszamenni Svájc területére, mert egy kíséret nélküli gyermeket nem fognak visszaküldeni az esetleges halálba. A nagy kockázat ellenére ez volt az egyetlen lépés, amit a kiszolgáltatott helyzetben lévő család tehetett.

A 13 éves Anette, kibontakozva az utolsó anyai ölelésből, fejében a százszor elismételt instrukciókkal, feje fölött a holmijait tartalmazó batyujával, egyedül visszaindult, és beegázolt a jeges folyóba Franciaország és Svájc határán. Karácsony este volt, az éjszaka sötét és kegyetlenül hideg. A folyó mélyebb volt, mint gondolták, Anette megbotlott, elvesztette a talajt a lába alól, kötött sapkáját elsodorta az áradat, ő pedig mindenestül beleesett a jeges vízbe. A túlsó parton a svájci határőrök ráfogták a puskájukat, de amikor látták, hogy csak egy fiatal lány az, aki kimászik, kihúzták a fagyos vízből. Az őrházba kísérték, és – talán a karácsonyi hangulat szellemében –, egy csésze forró svájci csokoládét itattak vele. Anette a mai napig állítja, hogy az a karácsonyi emberi kedvesség volt a legcsodálatosabb dolog, amit valaha is kapott. Életben volt, biztonságban volt, és minden addigi gonoszság ellenére még létezett a világon csokoládé és együttérzés. Ezután menekülttáborba küldték, ahonnan végül ki tudott kerülni, és a család egyik Lausanne-ban élő ismerőséhez költözött.

Természetesen komoly nehézségekbe ütközött, hogy Tom és Anette tartsák egymással a kapcsolatot azokban az időkben. Tomnak a munkaszolgálatból még sikerült néhány levelet kijuttatnia, de Anette Svájcba érkezése után néma csend következett. Anette-nek sejtelve sem volt arról, hogy Tom, az apja vagy mások egyáltalán életben vannak-e még. A harcok befejeztével úgy döntött, hogy visszatér, és kideríti, ki és mi maradt meg a szülővárosában. 1945–1946 telén, annak ellenére, hogy egy szép fiatal lány számára veszélyes volt egyedül utazgatni a háború utáni káoszban és nyomorban, felült egy rozoga svájci buszra, és a lerombolt Ausztrián keresztül Budapestre utazott. Amikor megérkezett, gyerekkorának csodás városa helyén egy szétbombázott romhalmazt talált, és megtudta azt a szomorú hírt, hogy apja és nagyszülei meghaltak. De volt oka öröme és reménységre is: Tom életben

volt. Azonnal üzent neki, hogy ő is visszajött. A két fiatal, akik mindketten oly sokat vesztek a háborúban, megint reménytelinek és ígéretesnek látták a jövőt. Újralesztették szerelmüket, és a háború utáni közös jövőjükéről kezdtek álmodozni.

Annette nagyszüleinek háza nem sérült meg a bombázások alatt, a család házvezetőnője is ott maradt, így Annette is beköltözött, bár a házat most meg kellett osztaniuk azokkal is, akiknek a kormány ott utalt ki lakást.¹ Annette anyja a fájdalmas emlékek miatt nem tudta rászánni magát, hogy visszatérjen Magyarországra, ráadásul sok keserűség volt benne amiatt, hogy honfitársai cserben hagyták a zsidó polgártársaikat. A felszabadított Párizsban maradt, ahol üzletet nyitott, majd néhány évvel később újraházasodott, és kivándorolt Ausztráliába.

Közben Budapesten az élet kezdett visszatérni a normális kerékvágásba, és Annette folytatta a középiskolát. Közel egy évet voltak együtt Tommal, amikor a fiú az Egyesült Államokba utazott. Az egy év elegendő volt ahhoz, hogy felismerjék: a sors egymásnak rendelte őket. Annak ellenére, hogy újra el kellett válniuk – és egy óceán meg egy kontinens választotta el őket –, biztosak voltak benne, hogy egyszer majd végérvényesen együtt lehetnek. Egy évvel később, 1948-ban Annette ki tudott utazni Seattle-be, de akkor még csak 17 éves volt, és Tom, a szűkösen élő diák sem volt még abban a helyzetben, hogy egy feleségről gondoskodjon. Annette két évig Tom barátjának a családjánál húzta meg magát.

1950 júliusában Tom és Annette végre házasságot kötöttek. San Franciscóban telepedtek le, ahol Tom állást kapott és a doktoriját írta a Berkeley-n. Annette végezte a főiskolát és közben két lányt szült: a kis Annette-et 1952-ben, Katrinát pedig 1955-ben. Amikor a lányok iskoláskorúak lettek, Annette lediplomázott, és óraadó tanárként dolgozott: az öböl menti iskolákban a holokausztról tartott előadásokat.

Kutatni kezdett Raoul Wallenberg után. Példáját felemelőnek és ösztönzőnek tartotta: a „világ igaza”, egy keresztény, aki mindent feláldoz zsidó életek megmentése érdekében. A svéd diplomata 1945. január 17-én tűnt el, amikor Budapestről Kelet-Magyarországra utazott, hogy ott a szovjet hadsereg katonái parancsnokával találkozzon. Nyoma veszett, és azt követően semmilyen információ nem került elő róla. Annette létrehozta a Nemzetközi Raoul Wallenberg Bizottságot, hogy az ő példátlan embermentő tevékenységéről ismeretterjesztő tevékenységet folytasson, és azért is, hogy nyomozzon eltűnésének körülményei után. Ígykezett nyomást

¹ Annette tapasztalatainak néhány részletét lásd Pekkanen: „Rep. Tom Lantos” (Tom Lantos képviselő), pp. 1., 12–13. A történetet lejegyző újságíró nagyon rövid időt töltött Tommal, Annette-tel sokkal többet.

gyakorolni kormányzervekre, hogy követeljenek róla információkat. Újsághirdetéseket adott fel a vezető lapokban és tájékoztató kampányba kezdett.

Tom Lantos és Annette Tillemann esküvője Los Angelesben, 1950-ben.

Fontos mérföldkő volt a Wallenberg Bizottság ügyében, amikor 1979 októberében Annette egyike lehetett azon keveseknek, akik telefonon beszélhettek Jimmy Carterrel a „Hívja az elnököt!” betelefonálás rádióprogram keretében. Ekkor nyílt lehetősége arra, hogy – az elnökkel is megismertetve a részleteket – az egész ország hallgatósága előtt felhívja a figyelmet Wallenberg ügyére.¹

Eközben Tom úgy döntött, elindul a kongresszusi választáson, és 1980-ban el is foglalta helyét az amerikai képviselőházban. Eddig a pontig, bár közösen éltek életü-

¹ A Carter-műsor átirata, beleértve az Annette Lantossal folytatott hosszas párbeszédet is, megtekinthető az American Presidency Project weboldalán a következő címen: „»Ask the President« Remarks During a Telephone Call-out Program on National Public Radio” (A „Kérdezze az elnököt!” program során a nemzeti állami rádió betelefonálás programjában elhangzott megjegyzések), 1979. október 13.; <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31529>.

ket, tevékenységeik eltérő körökben mozogtak. Tom San Franciscó-i egyetemi karrierje mellett politikai kampányokban vett részt, Annette pedig menedzselte a Wallenberg Alapítványt és nevelte a gyerekeket. Onnantól azonban, hogy Tom kongresszusi képviselő lett, az életük teljes mértékben összefonódott, és gyakorlatilag elválaszthatatlanok voltak. Együtt ingáztak Washington és Kalifornia között. Annette reggel elkísérte Tomot a kongresszusi irodájába, este együtt mentek haza. Ha Tomnak fogadáson kellett részt vennie vagy este társadalmi kötelezettségei voltak, vele tartott.

Annette mindig sikkes és bájos személyiség volt, de szerény mimózának semmiképpen nem volt mondható. Mindenről határozott véleménye volt, és sosem fogta vissza magát, hogy annak nyomatékosan hangot is adjon. Eredményes szinergia működött kettejük között: Tomnak átfogó képe volt arról, hogy az emberi jogi kérdések hogyan illeszkednek a szélesebb külpolitikai képbe, Annette inkább a konkrét egyéni problémákra összpontosított, és szívügyének tekintette, hogy sorsokon segítsen. A két „motor” együttesen hatékonyabb volt, mint külön-külön, és így mind a nagyobb, mind a kisebb ügyekben biztosabb sikerrel jártak. A képviselőházban legendás híre volt, hogy mennyire elkötelezettjei egymásnak és az emberi jogokért folytatott harcnak, ami mindkettőjük életét lelkesíti.

Tom Lantos hivatalos kongresszusi bekötése Tip O'Neil-lel, a képviselőház elnökével és Annette Lantossal. 1981. Január 3.

Tom és Anette Lantos, Tom első kongresszusi irodájában a Longworth House Office épületében, 1981 elején, nemsokkal azután, hogy Tom –ot képviselőnek választották.

8. A Raoul Wallenberggel szembeni adósság törlesztése

Tom Lantos győzelmére felfigyelt az egész ország, meglepő sikere a demokraták számára üde színfolt volt a sivár választási mérlegükön. Egyedivé tette a személyét az is, hogy ő volt az egyetlen holokauszt túlélő, akit a Kongresszusba választottak. Tom a választható képviselőházi bizottságok közül elsőnek a Külügyi Bizottságot jelölte meg. Meg is kapta a megbízást, és azon kívül tagja lett a Kormányzat Működését Felügyelő Bizottságnak is, amely a kormány hatékonyságát és szervezeti feladatait ellenőrzi.

A Kongresszus tagjainak nem könnyű országos szintű figyelmet generálni. A média figyelméért 435 kongresszusi képviselő verseng folyamatosan, ezért a képviselőházban mindig kiélezett a verseny, hogy kinek melyik kérdést sikerül a fókuszba állítani. Tomnak megvolt az az előnye, hogy már ismerte Washingtont. Hat hónapig volt Gravel szenátor kabinetfőnöke, több mint egy évig dolgozott Biden szenátor mellett, korábbi politikai tevékenységei révén pedig ismerte a kaliforniai öbölvidék képviselőit. Jobban kiismerte magát a washingtoni útvesztőkben, mint a legtöbb újonc képviselő. A legnagyobb előnyt mégis az jelentette a munkájában, hogy széles körű rálátása volt a politikai összefüggésekre, kivételesen éles eszű, elemző típus volt, és félelmetesen jól tudta megválasztani azokat a szavakat, amelyek megjegyezhetően és tömören foglalták össze a bonyolult kérdések lényegét.

Az első jelentős téma, amit Tom a megválasztása után sikeresen napirendre vetetett, az Annette fejéből kipattant emberi jogi kezdeményezés volt. Az 1981 májusában megalapított Wallenberg Bizottság továbbra is kereste a választ az embermentő diplomata eltűnésére. Bizonyos, meg nem erősített jelentések azt sugallták, hogy esetleg még életben lehet egy szovjet börtönben, Annette pedig nagyon szorgalmazta, hogy ennek a végére járjanak. Férjével együtt azt találták ki, hogy jogszabály tegye lehetővé tiszteletbeli amerikai állampolgárság adományozását Wallenberg számára. Ennek szimbolikus logikája volt: Wallenberg 1944-ben részben az Egyesült Államok védnöksége alatt érkezett Budapestre, és a mentőakcióit is Washington finanszírozta. Továbbá: ő svéd *Schutzpass* (menlevelet) adott ki, hogy a *svéd állampolgárság* előnyeit biztosítsa a magyar zsidók számára. Egyfajta párhuzam kínálkozott, hogy ezzel a gesztussal most Wallenberg

számára lehetne az *amerikai állampolgárság* előnyeit biztosítani. A nemzetközi jog és gyakorlat szerint a tiszteletbeli állampolgárság erősebb alapot adott volna az USA számára, hogy a Szovjetunióval tárgyalva felvesse Wallenberg ügyét. Tom és Annette hitt abban, hogy ha Wallenberg megkapja az állampolgárságot, azzal nem csupán az életüket megmentő kiváló hősnek adják meg a megbecsülést, hanem választott hazájuknak is, mert Amerikát így hivatalosan is összekapcsolják Wallenberg nemes tetteivel.

Tom a kongresszusi tapasztalatával kellőképpen átlátta a törvényhozási folyamatot, és tudta, hogyan kell továbblépni. Az általa szövegezett közös határozattervezetet röviddel a képviselőházi benyújtás után demokrata kollégái a szenátusban is beterveztették¹. A szöveg először a képviselőház Külügyi Bizottsága elé került, amelynek Tom is tagja volt. Az egyik bizottsági meghallgatáson Annette volt az egyik tanú, és a törvényjavaslatot végül 396:2 szavazati aránnyal hagyták jóvá a képviselőházban. A határozat szenátusi verziója is sikerrel „átment”, majd a törvényt Ronald Reagan elnök 1981. október 5-én a Fehér Ház Rózsakertjében tartott ünnepség keretében aláírta. Az elnököt a támogatók és előkelőségek koszorúja vette körül, köztük természetesen Tom és Annette, George H. W. Bush alelnök, Wallenberg két féltestvére, Svédország egyesült államokbeli nagykövete, valamint Simon Wiesenthal, az ismert „nácivadász is”.²

Ronald Reagan

Tom Lantos képviselő, Raoul Wallenberg féltestvérei, Nina Lagergren és Guy von Dardel figyel, amint Reagan elnök aláírja a Tom Lantos által előterjesztett törvénytervezetet, melynek értelmében Raoul Wallenberget tiszteletbeli amerikai állampolgárrá nyilvánítják. Ez volt Tom Lantos első törvénye. 1981. október 6.

A rózsakerti aláírás Tom és Annette számára több szempontból is győzelmet jelentett. Az a tény, hogy hősiüket a Fehér Ház Rózsakertjében ünnepelték, csekély, ám mégis jelentős törlesztése volt annak a hatalmas adósságnak, amellyel Wallenbergnek tartoztak. Winston Churchill után ő lett a második olyan személy a történelem során, akinek az Egyesült Államok ekkora tisztelességgel adózott.¹ A legtöbb, első terminusát töltő képviselő kivételes személyes sikernek tekinti, ha egy törvényjavaslatát elfogadják, de Tom számára a legfontosabb szempont akkor az volt, hogy Wallenberg ügyét megismertesse a világgal. Tom és Annette lelkesedése természetesen abból fakadt, hogy személyesen e nagyszerű ember adósának tartották magukat. Számukra Wallenberg volt a jóság és a tisztesség ragyogó példája. Egy lutheránus, akinek saját emberségén kívül nem volt más oka, hogy életét kockáztassa a zsidók megmentése érdekében. Rajta keresztül hívták fel a figyelmet a „világ igazaira”.

¹ A képviselőház és a szenátus az Egyesült Államok Kongresszusának két háza. Egymás működését is felügyelik, egymás döntését megvétőzhatják. A képviselőházi hivatali időszak 2 év, a szenátoroké 6 év. Csak a mindkét ház által támogatott törvényjavaslat kerülhet az elnök elé aláírásra. (a szerk.)

² Reagan elnök ez alkalomból tett megjegyzései a következő weboldalon olvashatók: American Presidency Project: „Remarks on Signing a Bill Proclaiming Honorary United States Citizenship for Raoul Wallenberg of Sweden” (A svéd Raoul Wallenberg tiszteletbeli amerikai állampolgárságáról szóló törvényjavaslat aláírásakor mondott beszéd). 1981. október 5.; <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=44341>. Az esemény videója a következő címen tekinthető meg: <https://www.youtube.com/watch?v=NPtb5-2Jo0Y>.

¹ A közhiedelem szerint Marquis de Lafayette már Churchill előtt megkapta a tiszteletbeli amerikai állampolgárságot, pedig erre csak 2002-ben került sor, bár 1784-ben megkapta a „Marylandben született” titlust. Lásd Morris Edmund Speare: „Lafayette, Citizen of America” (Lafayette: Amerika polgára). *New York Times*, 1919. szeptember 7.

Tom a tiszteletbeli állampolgárságról szóló törvény aláírása után is életben tartotta Wallenberg ügyét. Kérésére a képviselőház Külügyi Bizottságának elnöke több éven keresztül éves meghallgatásokat tartott, jelentéseket kért a külügyminisztériumtól, nem kormányzati szervektől és magánszemélyektől, sürgette az előrelépést Wallenberg sorsának kiderítésére. Annette Lantos minden meghallgatáson tanúként szerepelt. Tom aktívan – és eredményesen – szorgalmazta azt is, hogy az Egyesült Államok Holokauszt Múzeumának létesítésekor méltó módon emlékezzenek meg Wallenbergről. A múzeum alapkövét Ronald Reagan 1988. október 5-én tette le, kerekén hét évvel azután, hogy aláírta azt a törvényt, amely tiszteletbeli amerikai állampolgárságot adományozott Wallenbergnek. A dátum talán véletlen, mindenestre Tom és Annette számára sorsszerű volt. A múzeum utcáját Wallenbergről nevezték el, és amikor 1993-ban befejezték a Holokauszt Emlékmúzeum építését, az oldalán emléktáblát helyeztek el a tiszteletére.

Tom minden lehetőséget megragadott, hogy felhívja a figyelmet Wallenbergre. 1989-ben George Bush elnök európai útján három napot töltött Budapesten. Látogatása során az elnök a Közép-Európában zajló változásokra összpontosított. Tom még az utazás előtt beszélt Bush nemzetbiztonsági tanácsadójával, és nyomatékosan javasolta, hogy koszorúzzák meg az új Wallenberg-emlékszobrot, amelyet akkoriban állítottak fel az amerikai nagykövetség budapesti rezidenciája közelében. Bush a sűrű programja után, a reptérré menet kitérőt tett a szoborhoz, és koszorút helyezett el előtte. Tomnak még az elnöki gépről megüzenték a hírt.

Tom és Annette az élére állt annak a kezdeményezésnek is, hogy kerüljön Wallenberg-szobor a Capitolium épületébe. A Szoborteremben minden államnak két szobra van, és ahhoz, hogy alkalmanként más alkotásokat is elhelyezhessenek a nemzeti épületben, szükség van mind a képviselőház, mind a szenátus jóváhagyására. Tom és kongresszusi kollégái együtt szorgalmazták, hogy meglegyen az engedély a mellszoborra. Miri Margolin izraeli művész munkájának leleplezésére négy parlamenti házelnök jelenlétében került sor: az amerikai képviselőház, a svéd és a magyar parlament, valamint az izraeli kneszt elnöke is részt vett az eseményen.¹ A csiszolt svéd gránittömb, amelyen a mellszobrot elhelyezték, a svéd kormány ajándéka volt. Wallenberg féltestvére, Nina Lagergren tiszteletbeli vendégként volt

¹ Margolin a nagynénje Jonatan Netanjahunak, az izraeli különleges alakulatok tisztjének, akit Ugandában az entebbei túsz-zabadozó mentőakció során öltek meg 1976-ban, valamint Benjamin (Bibi) Netanjahunak, Izrael miniszterelnökének.

jelen.¹ Tom és Annette kezdeményezése volt az is, hogy Wallenberg képmását amerikai postabélyegre tegyék. Bélyegtervekkel kapcsolatban minden esetben az amerikai postaszolgálat prominens magánszemélyekből álló Tanácsadó Bizottsága dönt. A Kongresszusnak kifejezetten tiltva van olyan törvény meghozatala, amely konkrét bélyeg kiadására vonatkozik. A törvénynek az is kikötése, hogy csak elhunyt személyek szerepelhetnek bélyegen. Annette Lantos nem tartotta lehetetlennek, hogy Wallenberg még életben van, bár a Szovjetunió összeomlása és Oroszország létrejöttének viszontagságai közepette egyre kevésbé lehetett abban reménykedni, hogy élve előkerül. Tom levelet írt a Tanácsadó Bizottságnak, hogy vegyék fontolóra a bélyeg engedélyezését, és azt közel 200 képviselőtársa is aláírta. A 32 centes Raoul Wallenberg-bélyeget végül 1997. április 24-én a Wallenberg Place-en található Holokauszt Emlékmúzeumban mutatták be. Tom Lantos volt a rendezvény egyik fő szónoka, de tinédzser unokája, Chelsea Swett is beszédet mondott.

Wallenberg ügyének életben tartása Tom számára egy adósság törlesztése volt. Annette-tel nagyrészt az ő embermentő tevékenységének köszönhetően, hogy 1944-ben túléltek az atrocitásokat, ezért kötelességüknek érezték, hogy kiszabadítsák a szovjet börtönből, ha még életben van. A Szovjetunió összeomlása és néhány titkos levéltár megnyitása után azonban egyre nyilvánvalóbb lett, hogy Wallenberget még 1947-ben meggyilkolták. Amikor Tom az embermentő diplomata mellszobrának elhelyezésekor beszédet mondott a Capitoliumban, erről még nem tudott, és így fogalmazott:² „Raoul Wallenberg hősi magatartását több évtizedes szovjet gulág-kényszermunka iszonyattal fizették meg, bennünket a példája mégis arra tanít, hogy *mindannyian őrzői vagyunk testvérünknek*, és ha veszély van, nem nézhetünk félre. Legyen bátorságunk, elszántságunk és akaratunk ellenállni a zsarnokságnak.”

¹ A Wallenberg-mellszobrot eredetileg a Capitolium képviselőházi részében, a kis rotunda alsó szintjén helyezték el, nem messze az épület földszinti kriptájától. Az új Capitol Visitors Centert 2008-ban fejezték be, és a Capitolium szoborgyűjteményének legtöbb olyan darabját, amely a 20. században élt személyeket formáz, jelenleg ebben a látogatói központban őrzik. A mellszoborról, a szobrászról és a Wallenberg életéről készült rövid tanulmányt lásd „Raoul Wallenberg Bust” (Raoul Wallenberg mellszobor); <https://www.aoc.gov/art/busts/raoul-wallenberg-bust>. A képviselőházban a mellszobor leleplezésén elhangzott beszédeket lásd „Raoul Wallenberg Bust Placement in the U.S. Capitol” (Raoul Wallenberg mellszobrának elhelyezése az amerikai Capitoliumban), *Congressional Record*, 140. köt., 42. sz., 1994. április 18.; <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-1994-04-18/html/CREC-1994-04-18-pt1-PgS22.htm>.

² „Raoul Wallenberg Bust Placement in the U.S. Capitol” (Raoul Wallenberg mellszobrának elhelyezése az amerikai Capitoliumban), *Congressional Record*, 140. köt. 42. sz., 1994. április 18., pp. H2377–H2380; <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-1994-04-18/html/CREC-1994-04-18-pt1-PgS22.htm>.

9. A szovjet „refuznyikok”¹ és a Kongresszus Emberi Jogi Választmányának létrehozása

Az 1970-es és 1980-as években az Egyesült Államokban az egyik legnagyobb médianyilvánosságot kiváltó emberi jogi kérdés a Szovjetunióban élő zsidók kivándorlásának ügye volt. A Szovjetunió területén évszázadok óta jelentős számú zsidó lakosság élt. A második világháború idején náci megszállás alatt lévő szovjet területeken ugyanúgy irtották a zsidókat, mint Közép-Európában, de az országban jelentős létszámban maradtak túlélők. Közép-Európa életben maradt zsidó népességének nagy része kivándorolt Izraelbe, az Egyesült Államokba, Ausztráliába és Nyugat-Európába, de a szovjet zsidóság elől ez a lehetőség el volt zárva. Az 1960-as és 1970-es évek viszonylag nagyobb (de még mindig korlátozott) szabadsága a zsidók számára némi lehetőséget biztosított vallási és kulturális életük megújítására, de az izraeli letelepedés igénylését, a kivándorlást kategorikusan tiltotta a szovjet kormány. A szovjet zsidók köreiből mozgalom indult ezért a jogért, és ez helyenként nyílt engedtlenségbe torkolt.

Amerikai zsidó aktivisták siettek a segítségükre: pártfogásukba vették a szovjet zsidók kivándorlásának ügyét. Kezdeményezésük különösen a fiatal amerikai zsidók körében talált támogatásra.² Két ernyőszervezet is született a segítség koordinálására. Az amerikai zsidó közösségből sokan döntöttek úgy, hogy segítik a vasfüggöny mögött élő hittestvéreiket, és a céljaik elérése érdekében hatékonyan vetették be a politikai befolyás eszközét is. A zsidó közösségek politikailag egyébként is hagyományosan aktívak: egyrészt ösztönzik tagjaikat a szavazásra, másrészt anyagilag is támogatják a politikai kampányokat. A szovjet zsidók iránti érdeklődés növekedése így kezdte erősen befolyásolni az amerikai politikát.

1 Azok a – főképp zsidó – kivándorolni szándékozók, akiknek a kérelmét elutasították. A szó az orosz „отказник” angolosítása (otkaznyik = az a személy, aki otkazt, azaz elutasítást kapott). Elutasít angolul: refuse. A szó ugyanakkor azokra is utal, akik „visszautasítják” az engedelmességet. (a szerk.)

2 Az egyesült államokbeli Szovjet Zsidóság mozgalomról lásd Stuart Altschuler: *From Exodus to Freedom: A History of the Soviet Jewry Movement* (Az exodustól a szabadságig: a szovjet zsidó mozgalom története). Rowman and Littlefield, 2005; és Gal Beckman: *When They Come for Us, We'll Be Gone* (Mire eljönnek értünk, már nem leszünk itt). New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2010.

Az 1974-es kereskedelmi törvény Jackson–Vanik-féle kiegészítése mögött álló legfőbb politikai erő a szovjet zsidóságot támogató mozgalom volt.¹ A törvénynek, többek között, az volt a célja, hogy – Henry Kissinger Moszkvával szemben alkalmazott *détente* (enyhülés) politikájának részeként – kereskedelmi kedvezményeket nyújtson a Szovjetunióknak. A kiegészítés viszont azt mondta ki, hogy a Szovjetunióval szemben alkalmazni szándékolt kereskedelem-liberalizálást (a legnagyobb kedvezményben részesített nemzet státuszát)² nem lehet nem piacgazdaságként működő országokra (tehát a Szovjetunióra és a közép-európai kommunista országokra) kiterjeszteni, *ha azok nem* engedélyezik a szabad kivándorlást. Az elnök ugyanakkor felhatalmazást kap, hogy ez alól a korlátozás alól egy éves felfüggesztést engedélyezzen, ha ezzel elősegíti a törvény céljainak elérését. Ezt a felfüggesztést meg is újíthatja.

A Kongresszus mind a képviselőházban, mind a szenátusban nagy többséggel fogadta el a Jackson–Vanik-féle kiegészítést, Ford elnök pedig azzal együtt írta alá a törvényt. Henry Kissinger külügyminiszter állítólag tajtékozott a kiegészítés szövege miatt, de az elnök felfüggesztési joga mégiscsak lehetővé tette, hogy a *détente* politikája folytatódjon. Leonid Brezsnyev a kecsgetető kereskedelmi előnyök fejében engedélyezett bizonyos zsidó kivándorlást, majd idővel egyre nagyobb számban emigrálhattak a szovjet zsidók.³

Tom Lantos a szovjet zsidóság ideális hőse volt: életét a szovjet hadseregnek köszönhette, amely 1945-ben felszabadította Budapestet a náci terror alól. Holokauszt túlélő volt, aki mindig kiállt a zsidóság mellett, ráadásul tagja volt a Külügyi

1 A Jackson–Vanik-féle kiegészítés az azt megszővegező szenátorról, a Washington állambeli Henry Jacksonról és az ohioi Charles Vanik kongresszusi képviselőről kapta a nevét.

2 A „legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet” státusz, amelyet ma „állandó normál kereskedelmi kapcsolatnak” neveznek, olyan státusz vagy bánásmód, amelyet egyik ország nyújt a másiknak a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra nézve. A kifejezés arra utal, hogy a státuszt elnyerő ország ugyanabban a kedvező kereskedelmi elbánásban részesül, mint a legnagyobb kedvezményben részesített ország, amely a státuszt nyújtó országgal kereskedik. Nehéz volt megadni ezt a státuszt olyan országoknak, amelyek nem működtek piacgazdaságként, de a kérdés kezelésére kidolgoztak módszereket.

3 A Jackson–Vanik-féle kiegészítést lásd Christopher B. Jochnick és Josh Zinner: „Linking Trade Policy to Free Emigration: The Jackson–Vanik Amendment” (A kereskedelmi politika összekapcsolása a szabad kivándorlással: a Jackson–Vanik-féle kiegészítés). *Harvard Human Rights Journal* 4, 1. sz. (1991), pp. 128–151.; William Korey: „The Jackson–Vanik Amendment in Perspective” (A Jackson–Vanik-féle kiegészítés perspektívába helyezve). *Soviet Jewish Affairs* 18, 1. sz. (1988), pp. 29–47.; Fred A. Lazin: „Jewish Influence in American Foreign Policy: American Jewry, Israel and the Issue of Soviet Jewry, 1968–1989” (Zsidó befolyás az amerikai külpolitikára: Amerikai zsidóság, Izrael és a szovjet zsidóság problémája, 1968–1989). *The Lawyer Quarterly* 3, 1. sz. (2011), pp. 525–556.

Bizottságnak is. Kongresszusi hivatali idejének kezdetétől szószólója volt a szovjet zsidóság ügyének. Amikor hivatalos úton Moszkvában járt, szívügyének tekintette, hogy találkozzon a refuznyikokkal. Dan Fried, a moszkvai amerikai nagykövetség diplomatája jól emlékszik rá, hogyan rótták együtt vég nélkül a lépcsőfordulókat, amikor ezeket a refuznyikokat az otthonaikban meglátogatták. Fried, aki később az európai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes lett, felidézte, hogy Tom tréfálkozva kérdezte tőle: „Miért laknak ezek a refuznyikok *mindig* a legfelső emeleten, ha a házban nincs lift?”

Egy másik kongresszusi képviselőt, John Edward Portert, aki republikánus volt, és egy tehetős, politikailag mérsékelt körzetet képviselt a Michigan-tó mellett, zsidó választói sürgettek, hogy lépjen fel a szovjet zsidóság ügyében. Feleségével 1982 végén Moszkvába utazott, hogy találkozzon refuznyikokkal. Távozásukkor a szovjet határőrök meztelenre vetkőztetve motozták meg a feleségét, hogy így büntessék meg őket, amiért másképp gondolkodókkal találkoztak.¹ A moszkvai látogatás és a megalázó incidens miatt John Porter azt javasolta Tom Lantosnak, hogy hozzanak létre képviselőházi tagokból egy szervezetet, amely a refuznyikok helyzetével foglalkozik. Tom és Porter, bár különböző pártokhoz tartoztak, kölcsönösen tisztelték egymást, és mindketten elkötelezetten kiálltak az emberi jogok ügye mellett. Tom azonban nem akarta, hogy figyelmük csak a refuznyikokra szűküljön. Az ő emberi jogokkal kapcsolatos nézetei mindig is megkülönböztetés nélkül, egyetemesen és általánosan vonatkoztak mindenkire. Többféle kisebb, konkrét emberi jogi kérdésekre szakosodott kongresszusi szervezet létezett már, és ő úgy vélte, nagyobb sikert lehet elérni, ha az összes emberi jogi kérdést összefogva, egymást erősítve kezelik. Tom azt az ellenjavaslatot tette Porternek, hogy hozzanak létre egy nagy, átfogó emberi jogi ernyőszervezetet, a *Kongresszus Emberi Jogi Választmányát*, amely a sokféle egyéni és választóköri érdeket képviselő kongresszusi tagok számára lehetőséget kínál a részvételre. Az ajánlattételkor Tom egyik kedvenc szófordulatait használta, amely később a Kongresszus Emberi Jogi Választmányának szlogenje lett: „Az emberi jogok oszthatatlanok”.

1983 elején Tom Lantos és John Porter lettek a Kongresszus Emberi Jogi Választmányának alapító társelnökei. A választmány nagyon sok, emberi jogokkal

1 Michael Kilian: „John Porter Isn't A Household Name But He Is Working On It” (John Porter neve még nem közzismert, de már dolgozik rajta). *Chicago Tribune*, 1994. május 16.; http://articles.chicagotribune.com/1994-05-16/features/9405160098_1_john-porter-congressional-reform-freeze-in-federal-spending.

kapcsolatos kongresszusi tevékenység fórumává vált, sokféle ügy „befért” az integráló megközelítést választó ernyőszervezet alá, aminek következtében a választmány, szokatlan módon, mindkét pártot meg tudta nyerni magának. A pártok tagjai a problémákat általában konszenzusos úton oldották meg. A választmány jelentős befolyást gyakorolt arra, hogy a Kongresszus mire összpontosítson, és hogyan foglaljon állást az emberi jogokat érintő ügyekben.

Az Emberi Jogi Választmány irányítása felbecsülhetetlen segítséget jelentett a Kongresszus tagjai számára az emberi jogsértési ügyek megválasztásában és súlyozásában. Tom arra bátorította a Kongresszus tagjait, hogy törekedjenek az emberi jogokkal való bármiféle visszaélés feltárására, és ne csak azon etnikai, vallási vagy egyéb csoportok sérelme esetében mozduljanak, amelyek a saját választóközrükben fontosak, vagy amelyekhez személyesen kötődésük van. Ő maga mindig készen állt arra, hogy diszkrimináció esetén lépjen, akkor is, ha erre semmilyen politikai vagy személyes oka nem volt, és akkor is, ha egy másik kongresszusi képviselő emberi jogi felvetéseit kellett támogatni.

Tom következetesen hangsúlyozta, hogy az összes emberi jogi kérdéssel foglalkozni kell, és egyiket sem szabad elsődlegesként kezelni. Az ENSZ égisze alatt 1993. június 25-én megtartott bécsi Emberi Jogi Világkonferencián a „Bécsi nyilatkozat és cselekvési program” címmel elfogadott nyilatkozat már ezt a szemléletet tükrözi. A konferencia javaslatot tett az „ENSZ emberi jogi főbiztosa” pozíciójának létrehozására, és ezt az ENSZ közgyűlése 1993 decemberében el is fogadta. A nyilatkozat I. részének 5. bekezdése különösen jól illeszkedett Tom megfogalmazásához:¹ „Mind den emberi jog egyetemes, oszthatatlan, egymással összefüggő és egymástól függő. A nemzetközi közösségnek minden emberi jogot globálisan, tisztességesen és egyenlő módon kell kezelnie, ugyanolyan alapállással és ugyanazzal a hangsúllyal”.

Tom Lantosnak és John Porternek természetesen minden egyéb kongresszusi feladatukat is teljesíteniük kellett. Mindkettőjüknek szerencséje volt, hogy feleségeik is erős érdeklődést mutattak az emberi jogok ügye iránt. Annette Lantos és Kathryn Porter tagokat toboroztak a választmányba, ahol kezdetben évi 100 dolláros tagdíjat is fizetni kellett, de később ezt megszüntették. Az első kétéves ciklus végére már több mint 200 képviselőházi tag jelentkezett.

¹ „Bécsi nyilatkozat és cselekvési program: elfogadta a bécsi Emberi Jogi Világkonferencia 1993. június 25-én.” Az Egyesült Nemzetek emberi jogi főbiztosának hivatala; <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>.

Annette Lantos és Kathryn Porter a „vámvizsgálati” incidens után különösen intenzíven és eredményesen dolgoztak a férjeik mellett. Annette például azzal állt elő, hogy a képviselők feleségei „fogadjanak örökbe” refuznyik asszonyokat a Szovjetunióból. Eleinte 21 képviselő-feleség vállalta ezt, így a szervezet neve „21-ek bizottsága” lett. A feleségek leveleket írtak az „örökbefogadottainknak”, többen meg is látogatták őket, ha a Szovjetunióba utaztak, és általában bátorították és támogatásukról biztosították a refuznyikokat. A 21-ek bizottságának az volt a célja, hogy a sajtóban és nemzetközi fórumokon felhívja a figyelmet ezeknek a nőknek az ügyére, illetve ha zaklatás vagy megfélemlítés történt, az áldozatokat ismertté tegyék, és ezáltal nyomást gyakoroljanak a szovjet hatóságokra.

Annette számára különösen megható volt egy eset 1987 végén. Az ő refuznyik „örökbefogadottja” egy moszkvai asszony volt, aki egyszer csak, előzetes bejelentkezés nélkül, betoppant Lantos kongresszusi irodájába, ahol Annette-et kereste. Az asszonyt és családját ugyanis néhány nappal korábban, a washingtoni Reagan–Gorbacsov-csúcstalálkozó előestéjén elengedték, hogy ezzel a gesztussal kedvező légkört teremtsenek a találkozóhoz. A moszkvai hölgy megköszönte Annette-nek és a 21-ek bizottságának, hogy tartják a lelket a refuznyik asszonyokban.¹

A 80-as években a szovjet zsidóság mozgalmának ügye lett az egyik fő kérdés a Kongresszus elé kerülő emberi jogi problémák között. Az amerikai zsidó választópolgárok nyomást gyakoroltak a képviselőikre, azok pedig befolyást tudtak gyakorolni a szovjet vezetőkre, amikor találkozóikon felvetették a kérdést, különösen már a Gorbacsov-érában (1985–1991).

Egy széles körben ismert refuznyik, Natan (Anatolij) Saranszkij ügyében Tom személyesen is érintett volt. A férfi oroszországi sakkzseni volt, aki matematikát és számítástechnikát tanult. Engedélyt kért, hogy Izraelbe emigrálhasson, de megtagadták tőle, így ő is egyike lett a „20. század művelt rabszolgáinak”, ahogyan a refuznyikokat gyakran nevezték. Azt sem engedélyezték számára, hogy feleségül vegye menyasszonyát, Avitalt, akivel ugyan egy zsidó ceremónia keretében egybekeltek, de a nem hivatalosan kötött házasságot a szovjet hatóságok nem ismerték el. Az esküvői szertartás után Saranszkijt azonnal bebörtönözték. A felesége engedélyt

¹ Dr. Kay King, aki Lantos stábjának tagjaként együtt dolgozott Annette-rel az emberi jogi kérdéseken és a 21-ek bizottságával, élénken emlékezett erre az alkalomra. „Ez a látogatás értelmet adott az egész levelezésnek, bár akkoriban még azt sem tudtuk, hogy a leveleink egyáltalán eljutnak-e ezekhez a nőkhöz, akiket bátorítani próbáltunk.” Lásd Norman Kempster: „Pre-Summit Gift: Visas for 26 Refuseniks” (Ajándék a csúcstalálkozó előtt: vízum 26 refuznyik részére). *Los Angeles Times*, 1987. december 4.; http://articles.latimes.com/1987-12-04/news/mn-17713_1_soviet-union.

kapott, hogy kivándoroljon Izraelbe, és csak rövid időre találkozhattak, mielőtt útnak indult, természetesen abban reménykedve, hogy férje is hamarosan követheti. Natant azonban letartóztatták, perbe fogták, és végül kilenc évet le kellett húznia egy szovjet börtönben. Ezalatt egyszer sem találkozhatott feleségével. Ő lett az egyik legismertebb bebörtönzött refuznyik: édesanyja a Szovjetunióban, felesége pedig Izraelben indított intenzív kampányt, hogy felhívják a nyilvánosság figyelmét a sorsára.

Avital Saranszkij gyakori látogató volt Lantosék kongresszusi irodájában. Tom és Annette megjelentek vele nyilvános eseményeken, segítettek neki petíciók és kérelmek írásában. Tom többször is felvetette az ügyet a washingtoni szovjet nagykövetnél, és más szovjet tisztségviselőknél is, amikor Moszkvában tárgyalt. Mihail Gorbacsovval tartott első csúcstalálkozásán Ronald Reagan is szóba hozta az ügyet.

1986 januárjában Tom és kongresszusi képviselők egy csoportja az Európai Parlamenttel folytatott tárgyalásokat, majd mindannyian ellátogattak Kelet-Berlinbe is. A keletnémet vezetőkkel folytatott tárgyalást követően Tomnak lehetővé tették, hogy egy magántalálkozón beszélhessen Wolfgang Vogel ügyéssel, aki szoros kapcsolatban állt az állambiztonsági szolgálattal, a Stasival. Vogel tudott arról, hogy Lantos felkarolta Saranszkij ügyét, és elmondta neki, hogy hamarosan megoldás születik a refuznyik ügyében. Amerikai és szovjet fogvatartottak cseréjére fog sor kerülni a Kelet-Berlint és Nyugat-Berlin amerikai szektorát összekötő Glienicke-hídon. Meg is mutatta Tomnak a hidat a keletnémet oldalról. Ez a „kémek hídjá” volt az a helyszín, ahol 1962-ben az amerikai Francis Gary Powers U2 pilótát kicserélték Rudolf Abel szovjet kémre. Saranszkij beígért szabadon bocsátására egy hónappal később, február 11-én valóban sor került ugyanott. A refuznyikot és kommunista országokban lebukott három nyugati ügynököt öt kommunista országból származó ügynökre cserélték ki, akiket az Egyesült Államokban és más nyugati országokban tartottak fogva.¹

Saranszkij Berlinből közvetlen járaton repült Izraelbe, ahol kilenc év után újra találkozhatott a feleségével. Felvette a zsidó Natan nevet, később pedig az izraeli kneszet tagja lett és több izraeli kormányban is dolgozott. A szabadulása utáni első amerikai látogatása során Avitallal együtt meglátogatták Tomot és Annette-et,

hogy személyesen is köszönetet mondjanak az értük tett erőfeszítéseikért. Tom és Natan később többször találkozott Izraelben és az Egyesült Államokban is. Ezen alkalmakkor Tom csökönyösen ragaszkodott hozzá, hogy adjon Saranszkijnak egy nyakkendőt, aki viszont arról volt híres, hogy soha nem viselt ilyen ruhadarabot a hivatalos találkozókön, sem az Egyesült Államokban, sem Izraelben. A nyakkendő átadása mindig vidám perceket okozott a jelenlevőknek. Saranszkij hű maradt saját öltözködési szokásaihoz, és soha nem viselte a Tomtól kapott nyakkendőket, noha utóbbi kitaróan, egyiket a másik után ajándékozta neki. 2016 decemberében Natan újra találkozott Annette-tel is az izraeli Netanyában, ahol Lantosnak szobrot állítottak. Saranszkij volt az ünnepély egyik szónoka.

¹ „Man in the News: Anatoly Borisovich Shcharansky; a free man at last” (A hírekben szereplő férfi, Anatolij Boriszovics Saranszkij végre szabadlábon). *New York Times*, 1986. február 12.; <http://www.nytimes.com/1986/02/12/world/man-in-the-news-anatoly-borisovich-shcharansky-a-free-man-at-last.html>.

10. A kommunizmus összeomlása után – a demokráciáért és az emberi jogokért Közép-Európában

Az 1980-as évek végén a Szovjetunióban végbemenő változások következtében a szovjet zsidók kivándorlása már jóval kevésbé volt sürgető kérdés, mivel gyakorlatilag megnyílt az út a kivándorlás előtt. 1990 és 1994 között több mint 370 ezer zsidó vándorolt ki Oroszországból és a Szovjetunió korábbi államaiból Izraelbe, és jelentős létszámban emigráltak az Egyesült Államokba, Nyugat-Európába és más országokba is.¹ A Szovjetunió és a közép-európai szocialista blokk felbomlása ugyanakkor a demokrácia és emberi jogok tekintetében újabb aggályok egész sorát vetette fel ebben a – Tom szívéhez oly közel álló – régióban.

A 80-as évek elején a szovjetunióbeli vezetőváltásokkal kezdődött a térségi zűrzavar. A 76 éves Leonid Brezsnyev, aki 18 évig volt a Szovjetunió vezetője, 1982. november 10-én meghalt, és helyette a szovjet titkosszolgálat (KGB) 69 éves vezetőjét, Jurij Andropovot választották a Kommunista Párt főtitkárává. Ő csupán 15 hónapig, 1984 februárjában bekövetkezett haláláig volt a Szovjetunió vezetője. Konsztantyin Csernyenko követte, aki szintén halálos beteg volt, és mindössze 13 hónapig volt hivatalban, amikor, 74 évesen, 1985 márciusában ő is elhalálozott. Utána választották meg a viszonylag fiatal, 54 éves Mihail Gorbacsovot.

A moszkvai vezetés éveken át tartó bizonytalankodása és döntésképtelensége elmélyítette a gazdasági problémákat a Szovjetunióban, és tanácstalanná tette a közép-európai² szovjet befolyási övezet országainak vezetőit azzal kapcsolatban, hogyan kezeljék az erősödő nemzeti törekvéseket. A térség átalakulásában az első drámai mozzanat annak felismerése volt, hogy a szovjet vezetés – a lengyel választások után – meghozta a döntést: katonailag nem avatkozik be Közép-Európában

¹ Kanada: Bevándorlási és Menekültügyi Bizottság: *Jews from the Former Soviet Union* (Zsidók a korábbi Szovjetunióból). 1994. november 2.; <http://www.refworld.org/docid/3ae6a7fd8.html> (utolsó hozzáférés: 2017. május 5.).

² A második világháborút követő időszakban, amikor a Szovjetunió befolyása érvényesült Lengyelországban, Csehszlovákiában, Kelet-Németországban, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában, ezeket a kommunista országokat általánosságban egyszerűen csak „Kelet-Európának” nevezték; e kifejezés jelezte, hogy szovjet uralom alatt állnak. 1990 óta ezekre az országokra inkább a „Közép-Európa” elnevezést használják, amely nyugat-európai kötődésüket emeli ki. Róluk szólva én is általában a Közép-Európa kifejezést használom.

a helyi kommunista pártok irányításának a fenntartása érdekében.¹ Lengyelországban ugyanis az történt, hogy a kommunista kormány és a Szolidaritás, az addig illegálisba kényszerített szakszervezeti mozgalom 1989. februári–áprilisi kerekasztal-beszélgetései olyan megállapodáshoz vezettek, amelynek értelmében a lengyel *szejm* (parlament) egyharmadát, az újjraalapított lengyel szenátust és az ugyancsak újonnan létrehozott elnöki posztot betöltő személyt szabad, nyílt és valóban demokratikus választásokon fogják megválasztani. 1989 júniusában, kevesebb mint egy héttel azt követően, hogy Kínában brutálisan leverték a diákok Tienanmen téri tüntetését, Lengyelországban – fél évszázad óta először – szabad választásokat tartottak, amely elsőprő győzelmet hozott a Szolidaritás jelöltjei számára. A Szovjetunió nem avatkozott közbe. Ez Közép-Európa demokratikus átalakulásának drámai kezdetét jelentette.

1989-re gazdasági és belpolitikai szempontokból Magyarországnak volt Közép-Európa kommunista kormányai közül a leghaladóbb demokratikus vezetése. Ez az irányvonal a drámai csúcspontjához érkezett, amikor 1989 augusztusában a magyar kormány úgy döntött, hogy részt nyit az osztrák határon húzódo „vasfüggönyön”. Ennek eredményeképpen a Magyarországon „nyaraló” keletnémet állampolgárok átözlöltek Ausztriába. Ott azonnal engedélyezték számukra, hogy továbbmenjenek Nyugat-Németországba. A keletnémet kormány ezek után sietve megtiltotta polgárai számára a magyarországi beutazást.

1989 szeptemberében a prágai nyugatnémet nagykövetség kertjében több ezer keletnémet folyamodott politikai menedékkéért. A csehszlovák hatóságokkal folytatott tárgyalásokon egyezmény született arról, hogy átvonulhatnak egyenesen Nyugat-Németországba. Végül 1989. november 9-én a keletnémet határőrök, hibák és félreértések egész sorozatát követően, megnyitották a berlini falat. Ennek a pezsgő időszaknak a legemlékezetesebb képei a fal tetején álló keletnémetekről készült fotók, háttérben a Brandenburgi kapuval.

Kilenc nappal a berlini fal megnyitása után cseh diákok és politikai másként gondolkodók tömegdemonstrációt szerveztek Prágában, majd – a később „bársnyos forradalom” néven ismertté vált esemény következtében – alig egy hét múlva lemondott a kommunista kormány. Románia volt az egyetlen ország, ahol a kom-

munista rendszert erőszakkal döntötték meg. Temesvárott tömeg gyűlt össze annak megakadályozására, hogy a Securitate letartóztasson egy magyar nemzetiségű, de román állampolgárságú lelkészt¹. A tömeg nőttön-nőtt, lövések is eldőrdültek, végül közel száz embert meggyilkoltak. A zavargás és az erőszak egyetlen nap alatt áterjedt a fővárosra is. A Bukarest főterén összegyűlt tömeg kifütyülte a beszédéhez készülő Nicolae Ceaușescu pártelnököt. A diktátor másnap a feleségével együtt helikopterrel elmenekült az elnöki palotából, de a lázadók oldalára áttált katonák elfogták őket. A házaspárt karácsony napján, 1989. december 25-én katonai törvényszék ítélte halálra, és azonnal ki is végezték őket. A temesvári száz áldozat után Bukarestben az események során ezernél is többen veszítették életüket.

Az 1989. júniusi lengyel választások után az amerikai képviselőház Külügyi Bizottsága felkérést kapott, hogy dolgozzon ki olyan törvényjavaslatot, amely felhatalmazást (és finanszírozást) biztosít az Egyesült Államok kormánya részére a lengyelországi változások támogatásához. A Kongresszus kezdetben csak Lengyelországra összpontosított, nem csupán azért, mert a lengyelek léptek legkorábban, hanem azért is, mert a jelentős számú, politikailag aktív lengyel származású lakosság, a lengyel–amerikaiak támogatni akarták honfitársaikat. A Külügyi Bizottság korábbi elnöke, Clement Zablocki is lengyel–amerikai volt.

Tom Lantost elsősorban a magyarországi események foglalkoztatták, de természetesen Közép-Európa többi országa is érdekelte. Legtöbbjükben járt is korábban, azelőtt és azután is, hogy kongresszusi képviselő lett. Ahogy a demokratikus átmenet támogatását célzó törvényjavaslat kezdett testet öltetni, Tom makacsul ragaszkodott hozzá, hogy az ne csak a lengyel demokráciára vonatkozzon, hanem terjedjen ki Magyarországra és más közép-európai országokra is. A kezdeti csomagban aztán Lengyelország és Magyarország szerepelt, de az év előrehaladtával világossá vált, hogy a területi hatályt még szélesebbre ki kell terjeszteni.

A törvényjavaslat „A kelet-európai demokrácia támogatásáról szóló 1989-es törvény” címet viselte. A képviselőház gyorsan elfogadta, a szenátus csak minimális változtatásokat kért. A végső változatot George H. W. Bush elnök írta alá 1989. november 28-án. A törvény támogatja a magánszektor gazdasági fejlesztésének ösztönzését, az Egyesült Államokkal folytatott széles körű oktatási és kulturális csereprogramokat, a közép-európai békehadtestek létrehozását, továbbá kötelezi

¹ A szovjet vezetés és közép-európai befolyási övezete kapcsolatában zajló és 1989-ig vezető fejlemények legjobb kortárs elemzéséhez lásd Charles Gati: *The Block That Failed: Soviet-East European Relations in Transition*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1990. Magyar nyelven: *Füstbe ment tömb*. Budapest, Századvég – Atlantic Research and Publications, 1991. 237 p.

¹ Tökés Lászlót. (a szerk.)

a külügyminisztériumot, hogy kövesse a közép-európai fejleményeket, és tegyen rendszeres jelentést a Kongresszusnak.

Közép-Európa a világnak az a része volt, ahol Tom Lantos az egyéniségformáló éveit töltötte, és ez önmagában elegendő lett volna, hogy teljes figyelmét az ottani nagyszerű fejleményeknek szentelje. Ahogy azonban a drámai fordulatok kezdtek kibontakozni Közép-Európában, Tomnak számos egyéb fronton is be kellett kapcsolódnia az eseményekbe. Három olyan más ügy foglalkoztatta, amelyek közül bármelyik, akár külön is, teljes munkaidős elfoglaltságot jelenthetett volna.

Először is az 1989-es közép-európai és szovjetunióbeli fejlemények idején Pekingben is robbanásig feszült volt a hangulat. Májusban és júniusban demokráciáért tüntető diákok foglalták el a Tienanmen teret Peking központjában. A kínai vezetők tankokkal és katonai erők kivezénylésével tisztították meg a teret. (Tom Lantos ezzel kapcsolatos tevékenységét részletesen lásd a 14. fejezetben.)

A második gond és leterheltség inkább privát jellegű: 1989 végén Tom veje, Katrina lányának a férje, Richard Swett úgy döntött, hogy indul a kongresszusi képviselő-választásokon. Tom segítségét kérte, mivel az 1990. novemberi választáson kemény politikai kampányra volt kilátás egy hivatalban lévő képviselő ellenében. Ebben az időben feleségem, Kay már Tom kongresszusi irodájában dolgozott, szorosan együttműködve „nagy” Annette-tel. Swett győzelmet aratott, és felkérte Kayt, hogy legyen a személyzeti főnöke. Kay két képviselőházi időszak során vele dolgozott, de Swett 1996-ban az újabb kampányában szoros versenyben alulmaradt. Később Dániában lett amerikai nagykövet. Kay ezután visszament Tom irodájába, és amikor Tom a képviselőház Külügyi Bizottságának rangidős demokrata tagja lett, a bizottsági feladataiban is segítette.

Harmadszor, Tomnak részt kellett vennie a Lakhatási és Városfejlesztési Minisztérium ellen indított nagyszabású vizsgálatban. Ez a tény jól illusztrálja, hogy egy kongresszusi képviselőnek mennyire szerteágazó problémák között kell megosztania a figyelmét és az energiáját. Tom volt a Kormány Működését Figyelő Bizottság illetékes albizottságának az elnöke. 1989 áprilisától, éppen akkor, amikor Lengyelországban és Magyarországon kezdtek kibontakozni azok az események, amelyek a szovjet tömb és végső soron a Szovjetunió összeomlásához vezettek, Tomnak a minisztérium korábbi visszaéléseivel és rossz irányításával foglalkozó első meghallgatásait kellett tartania.

A közigazgatás képesítésű egyetemi tanár Tom gyors és remek munkát végzett: az elnöklése alatt zajló meghallgatások során figyelemre méltóan alapos és szak-

szerű meghallgatásnak vetette alá az albizottság elé beidézt tanúkat. Bár nem volt jogász, keménykezű, jól informált ügyész benyomását keltette. Néhány vétkest később bíróság elé állítottak és elítélték. Tom nem örült senki lebukásának, de erős meggyőződése volt, hogy a közszolgálat alapja a bizalom, és mindenkinek elszámoltathatónak kell lennie. Rendkívüli tehetséggel tudta összefoglalni a lényeget: „Kapzsi, gátlástalan, szemét alakok odamentek a minisztériumba és megragadták a mézesbödönt”.¹

1989 őszén találkozót kért az új lakhatási és városfejlesztési minisztertől. Röviden megbeszélték a vizsgálat következő lépéseit, majd a sajtótájékoztatón a minisztériumi ügyet tizenöt perc alatt lezárták. A továbbiakban Tom Lantos felhozta a Szovjetunióban és Közép-Európában zajló hihetetlen eseményeket, amiből egy élénk, kilencvenperces sajtóbeszélgetés kerekedett a drámai változásokról és arról, hogy mindez mit jelenthet Amerika számára. Nem sokkal ezután Tom ugyanezt tette a Demokrata Párt egyik rendezvényén is, amikor az aktuális vizsgálatról kellett beszámolnia: a minisztériumi visszaéléseket alig tíz perc alatt összefoglalta, majd sebességet váltott, és a következő 30 percben rögtönzött szónoklatot tartott a Szovjetunióban és Közép-Európában zajló események hatásáról. A kommunista országok drámai átalakulásáról szóló elemzése szenvedélyes, megragadó és jövőbe látó meglátásokkal teletűzdelt szónoklat volt. Beszédét álló ováció követte.

Az európai események, különösen a berlini fal 1989. november 9-i megnyitását követően, gyors egymásutánban követték egymást, és Tom elhatározta, hogy decemberben, a kongresszusi ülés után ellátogat Közép-Európába. A képviselőház demokrata vezetője, Richard Gephardt kérte, hogy csatlakozhasson hozzá. A két férfi Berlinben kezdte meg az utazást, ahová pontosan a berlini fal megnyitása után egy hónappal érkeztek meg. Berlin nyugati felében nyugatnémet vezetőkkel találkoztak, a keletben pedig Kelet-Németország átmeneti kormányzati vezetőivel. Mindjárt az első estén csatlakoztak a berlini Potsdamer téren összegyűlt tömeghez, és saját szemükkel látták, ahogy a markolódaruk eltávolítják a fal felső szakaszát. Mielőtt elhagyták volna Berlint, még elmentek a Branderburgi kapunál lévő szakaszhoz is, ahol az amerikai képviselő munkatársai kalapácsot és vésőt adtak a

¹ Lantosról az első *New York Times*-portré akkor jelent meg, amikor a vizsgálat egyre nagyobb sebességre kapcsol: Susan F. Rasky: „WASHINGTON TALK: Congressman Finds Niche In Investigating H.U.D.” (WASHINGTONBÓL JELENTJÜK: a kongresszusi képviselő megtalálta a gyenge láncszemet a lakásügyi és városfejlesztési minisztériumi vizsgálat során). *New York Times*, 1989. július 6.; <http://www.nytimes.com/1989/07/06/us/washington-talk-lawmaker-finds-niche-in-investigating-hud.html>.

kezükbe, hogy ők is hazavihessék szuvenírként a fal egy-egy darabkáját, és elmondhassák: fizikailag is részt vettek a fal lebontásában.

Varsóban, miközben folytak a tárgyalások az új kormány megalakításáról, találkozókat tartottak az új, immár nem kommunista lengyel tisztségviselőkkel. Ezután Prágában az új külügyminiszterrel találkoztak, aki a megbeszélés előtt egy órával még korábbi munkakörének feladatait látta el: befűtötte a széntüzelésű kazánt egy nagy prágai bérházban, ahol ő volt az épület karbantartó gondnoka. Aznap este, ahogy keresztülhajtottak a Vencel téren, diákok tömegeibe ütköztek, akik transzparensüket lóbálva kántálták, hogy: „*Havel na hrad!*”, azaz „Havelt a Várba!” (az elnök irodája és rezidenciája ugyanis a prágai várban található). Ezzel vette kezdetét az a nyomásgyakorlás, hogy a parlament a különutas drámaíró és emberi jogi aktivista Václav Havelt válassza meg Csehszlovákia elnökévé. A két amerikai képviselő kiszállt, és csatlakozott a téren gyülekező diákokhoz.

Budapest volt az utolsó főváros, amelyet meglátogattak, és Tom alig várta, hogy ráhangolódhasson a Magyarországon zajló változásokra. Találkoztak Németh Miklós miniszterelnökkel és Pozsgay Imre államminiszterrel, az átalakulás kulcsfontosságú kommunista vezetőivel. Az elutazásuk előtti estén Tom az amerikai nagykövetségen az ideiglenes ügyvivő által adott vacsorán találkozott Antall Józseffel, akit nem sokkal korábban választottak meg a Magyar Demokrata Fórum (MDF) vezetőjévé, és aki néhány hónappal később, a második világháború óta megtartott első demokratikus választás eredményeképpen Magyarország miniszterelnöke lett. Tom és Gephardt másnap, december 17-én, a repülőtérről hajtatra taxisofőrtől hallotta, hogy előző este Temesváron tüntetések törtek ki, és elszabadult az erőszak. Ez volt az első felvonása a román felkelésnek, amely nyolc nappal később Nicolae Ceaușescu kivégzésével zárult.

Tom Lantos az 1989–1990-es események alatt intenzíven kereste az együttműködést a külügyminisztériummal, ahol akkor Lawrence Eagleburger¹ töltötte be a külügyminiszter-helyettesi posztot. Vele Tom különösen szoros kapcsolatban állt: gyakran konzultáltak a Szovjetuniót és Közép-Európát érintő ügyekben, és mindig egyeztettek az európai változások kezelésére irányuló kongresszusi stratégi-

¹ Eagleburger karrierdiplomata volt, aki Jimmy Carter elnök (1977–1981) idején a jugoszláviai amerikai nagykövet, Ronald Reagan elnök (1982–1984) alatt a politikai ügyek államtitkára, majd később a külügyminiszter-helyettes (1989–1992) és megbízott külügyminiszter (1992. augusztus – 1992. december) posztját töltötte be. Személyes elismerésként a szenátus jóváhagyta a külügyminiszteri kinevezését (1992. december – 1993. január). Eagleburger az egyetlen karrierdiplomata, aki külügyminiszterként is tevékenykedett.

ával kapcsolatban is. Tomnak volt érzéke ahhoz, hogy szimbolikusan megragadja a pillanatot, ezért 1990 márciusában azt javasolta a minisztériumnak, hogy helyezték el Kossuth Lajos mellszobrát véglegesen a Capitolium épületében. A gondolatot Annette sugallta. Kossuthot Amerikában a magyar demokrácia atyjaként tartják számon. 1852-ben, miután Magyarországról menekülnie kellett, az Egyesült Államokban hősként üdvözölték, és New York Cityben olyan zajos ünneplésben részesítették, amelyben korábban csak George Washingtonnak és Lafayette márkinak volt része. Kossuth volt a második külföldi, aki felszólalhatott az Egyesült Államok Kongresszusában. Több államban településeket is neveztek el róla.

Egy magyar–amerikai szervezet megvásárolta Kossuth mellszobrát egy ismert magyar–amerikai szobrásztól. Annette nógatására Tom beterjesztett egy közös határozati javaslatot, hogy a mellszobrot véglegesen a Capitolium épületében helyezhessék el. A Közép-Európában zajló események következtében ennek elfogadtatása nem ütközött akadályba. Az is segítette az ügyet, hogy annak a képviselőnőnek, aki a határozatért felelős bizottság kulcsfontosságú tagja volt, a clevelandi körzetében nagy létszámú amerikai magyar közösség lakott. A mellszobor hivatalos leleplezésére és a Capitolium nagy rotundájában történő elhelyezésére 1990. március 15-én, a magyar nemzeti ünnepnapon került sor. Az ünnepélyes eseményt Tom Lantos mint ceremóniamester vezényelte. Jelen volt Tom Foley, a képviselőház elnöke, Robert Dole szenátor, a szenátus republikánus vezetője és felesége, Elizabeth Dole, akkori munkaügyi miniszter, Richard Gephardt, a képviselőház többségi vezetője, Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettes, Szűrös Mátyás, a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke, Várkonyi Péter, Magyarország amerikai nagykövete, valamint prominens amerikai magyar vezetők egész sora, köztük Max Teleki, a Magyar Amerikai Koalíció elnöke, aki később Tom és Annette Lantos bizalmas barátja lett.

A záróbeszédet a romániai magyar lelkész, Tőkés László tartotta, aki a kálvinista felekezet, a Magyarországon reformátusnak nevezett egyház papja volt. Ez az egyház Magyarországon a második legnagyobb vallási közösség, Romániában pedig az erdélyi magyar népesség jelentős hányada tartozik hozzá. Tőkést a Ceaușescu-rezsim megpróbálta elüldözni a temesvári gyülekezetéből, de az ez elleni tiltakozás olyan népfelkelésbe torkollott, amely – mindössze három hónappal korábban – kiváltotta a Ceaușescu elleni forradalom kirobbanását. Tőkés az elnyomott romániai magyar kisebbséget képviselte, és a Kossuth-mellszobor avatására való meghívása azt demonstrálta, hogy Tom Lantost erősen foglalkoztatja az erdélyi magyar kisebbség sorsa. A szobor felavatását követően Tom és Annette Tőkés lelkéssel és a benedikciót

mondó Bertalan tisztelettel, valamint az eseményen fellépő két magyar kóruossal együtt azzal lepte meg a hallgatóságot, hogy lelkesen elénekelte a *Kossuth-nótát*.¹

Az ünnepség különösen bensőségesre sikerült. A nagy rotundában szolgálatot teljesítő két rendőr később azt mondta Lantos munkatársának, hogy sok hivatalos megemlékezésen vettek már részt a Capitoliumon, de csak egyetlen esemény megindító hangulata közelítette meg a Kossuth-ünnepségét: John F. Kennedy elnök felravatalozása, ugyanabban a teremben. Az amerikai magyarok számára, akiknek legtöbbször diktatúrák elől menekülve hagyta el hazáját, ez talán még meghatóbb volt, hiszen éppen a magyar nemzeti ünnepen tudatosodhatott bennük, hogy a szülőföldjük rabságának vége van. Az időzítés tökéletes volt.

Az 1990-es évek elején végbement átalakulások ideje Tom Lantos életének egyik legpezsgőbb időszaka volt. Szerette Közép-Európát, és valahányszor visszatért Budapestre, mindig kinyilvánította szülőföldje iránti szeretetét és nagybecsülését. Ebben a mámoros időszakban a közép-európai országokban a jogállamiság intézményesítése, a demokratikus értékek és az emberi jogok tiszteletben tartása volt a fő feladat. Oroszországban viszont a gazdaság állapota, a stabilitás helyreállítása, a demokratikus kormányzás megteremtése, valamint az emberi jogok biztosítása politikai bizonytalansághoz vezetett, és ez a korábbi kommunista államokat még mindig óvatosságra intette. Az Észak-atlanti Szerződés (NATO) bővítése napirendre került, és Tom Lantos következetesen támogatta is, hogy a közép-európai országok csatlakozhassanak. Megértette a bővítéssel szembeni biztonsági érveket, de őt elsősorban a demokrácia és az emberi jogok terén elért eredmények megszilárdítása érdekelt. Erőteljesen hangoztatta, hogy a NATO-t bővíteni kell az új, immár demokratikus kormányokkal működő országokkal. A Kongresszus többi tagja attól tartott, hogy az új országok felvétele felhívhatja a NATO kohézióját. Mások attól féltek, hogy a Varsói Szerződés korábbi országainak a csatlakozása

1 A mellszobrot véglegesen a Capitolium képviselőházi oldalán, a kis rotunda alsó szintjén, nem messze az épület földszinti kriptájától helyezték el, 1990-ben. Azóta a magyar nagykövetség washingtoni tisztviselői minden március 15-én koszorút helyeznek el a szobornál. A beszédek szövegének szó szerinti átírata és a mellszobor leleplezésekor készült fotók, valamint a Kossuthal és az Egyesült Államokba tett 1852-es látogatásával kapcsolatos további történelmi és háttérinformációkat lásd *Dedication of a Bust of Lajos (Louis) Kossuth: Proceedings in the U.S. Capitol Rotunda, March 15, 1900* (Kossuth Lajos mellszobrának avatása: a Capitolium rotundájában tartott ünnepség, 1900. március 15.). 101. kongresszus, 2. ülésnap, 101–168. sz. képviselőházi dokumentum, Washington, D. C., Superintendent of Documents, US Government Printing Office (az USA kormányának kiadványokért felelős irodája), 1990.

megzavarhatja az USA és Oroszország alakuló új kapcsolatát. A korábbi kommunista országok ráadásul nem álltak a demokratikus fejlődés azonos szintjén, és nem mindegyikük volt felkészülve a csatlakozásra.

Tom az összes csatlakozni szándékozó ország nagykövetével konzultált, és igyekezett tanácsot is nyújtani a számukra. Különösen szoros kapcsolatot ápol a magyar nagykövetekkel, és „súgott nekik”, hogyan növelhetik esélyeiket a NATO-tagságra. Románia nagykövete, Mircea Geoană, a későbbi külügyminiszter is igényelte Tom tanácsait és segítségét, Tom tréfálkozva jegyezte meg: „Geoană nagykövet több időt tölt az én irodámban, mint a sajátjában”. Lengyelország is intenzíven törekedett a NATO-tagságra, főleg azért, mert – miként Romániának is – volt már történelmi tapasztalata arról, hogy területein oroszok rendezkednek be. Az emberi jogok és demokratikus alapelvek megszilárdítása érdekében Tom felhasználta a kérdéses országokkal kiépített jó kapcsolatrendszerét. Amikor például a munkatársai tudomására jutott, hogy a román parlament másnap olyan törvénytervezetet készül elfogadni, amely korlátozná az országban a vallásszabadságot, Tom és Gordon Smith szenátor azonnal erőteljes hangvételű közös levelet küldött a román parlament elnökének és más vezető kormánytisztviselőknél, amelyben az ügy ismételt fontolóra vételét sürgette. Geoană nagykövet megköszönte az emberi jogok védelme érdekében tett gyors intézkedést.

Tom jó kapcsolatokat ápol a külügyminisztérium felső vezetésével: George H. W. Bush elnök kormányzata alatt James Baker és Lawrence Eagleburger külügyminiszterekkel, a Bill Clinton-korszak idején pedig Warren Christopherrel és Madeleine Albrighttal. Mindannyian tájékozott külpolitikai szakértőnek tartották, és igényelték a tanácsát olyan kérdésekben, amelyek Közép-Európát és a NATO-t érintették. Tom számára a korszak csúcspontja az volt, amikor 1997 júliusában Lengyelországot, Magyarországot és a Cseh Köztársaságot meghívták a NATO-ba. Mindhárom országnak végig kellett járnia saját alkotmányos procedúráját, a többi NATO-tagnak pedig ratifikálnia kellett a három új tag befogadását. Ez a folyamat 1999 elején zárult le. Az Észak-atlanti Szerződés rendelkezése alapján az amerikai külügyminiszter a NATO-tagság dokumentumainak őrzője: a három új tagország külügyminisztereinek át kell adniuk a csatlakozási szerződések aláírt és ratifikált másolatait az amerikai külügyminiszternek. Az ünnepélyes átadást március 12-én tartották Truman szülővárosában, a Missouri államban lévő Independence-ben, a Harry Truman Elnöki Könyvtár és Múzeum épületében. Truman volt ugyanis az Egyesült Államok elnöke a NATO-szerződés 1949-es megkötésekor, amely-

nek éppen 1999-ben, a három új partner csatlakozásakor volt az 50. évfordulója. Albright külügyminiszter asszony külön felhívta Tomot, hogy megkérje, tartson vele és a három új NATO-tagország külügyminiszterével a Washingtonból Independence-be tartó repülőgépen. Madeleine Albright, aki Prágában született és a két háború közötti Csehszlovákia egyik diplomatájának volt a lánya, szintén „választása révén lett amerikai”, mint Tom. Sok volt bennük a közös vonás, és hasonló módon értelmezték és értékelték a közép-európai eseményeket. Lengyelországnak, Magyarországnak és a Cseh Köztársaságnak a NATO-csatlakozása mindkettejük számára mély érzelmeket felkavaró pillanat volt. Tom a visszaúton büszkén mesélt a részvételéről és az esemény jelentőségéről.¹

A *New York Times* riportere a repülőn folytatott beszélgetésük során Tomot személyes érzéseiről faggatta a történelmi eseménnyel kapcsolatban. Az újságíró Tom örömeinek felidézésével kezdte a beszámolóját:

„A magyar születésű, de régóta amerikai állampolgárként élő Tom Lantos képviselő alig tudta visszafogni örömét, amikor ma reggel Missouriba repült a Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság NATO-csatlakozását megpecsételő ünnepségre.

»Több ezer éve sóvárogunk, hogy a Nyugat része legyünk, és ma végre hivatalosan is révbe értünk: megkaptuk a NATO jóváhagyását« – mondta az ősz hajjú, 71 éves kaliforniai demokrata. Magyarátképpen hozzáfűzött egy kis történelemleleckét is: »Egy pogány magyar király, a későbbi Szent István, a nyugati civilizációt választotta 1001-ben azzal, hogy Rómától elfogadta a koronát« – mondta Mr. Lantos. »De a folyamat befejezése ezer évbe telt. Közben lemaradtunk a reneszánszról, mert török megszállás alatt álltunk. Évszázadokat töltöttünk Bécs csatolmányaként, kapaszkodtunk a Nyugathoz azon a kötőjelen keresztül, amely megalázó módon Ausztriához kötött bennünket. A *fösodron kívül* botladoztunk keresztül a 20. századon.«

A Harry S. Truman Könyvtár kis előadótermét, ahol a ceremónia zajlott, betöltötte az a jóleső érzés, hogy a kegyetlen végzet alól is van szabadulás.”

A *New York Times* beszámolója szerint Martonyi János magyar külügyminiszter is ebben a szellemben szólalt fel az independence-i rendezvényen. Azt mondta: országa hosszú ideig arról álmodott, hogy a nyugati demokráciák közösségéhez tartozhasson. „Magyarország hazaérkezett. Visszatértünk a családba.”

1 „Remarks of Secretary of State Madeleine K. Albright on the Accession to NATO of Poland, Hungary, and the Czech Republic” (Madeleine K. Albright külügyminiszter beszéde Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság NATO-csatlakozása alkalmából). Hon. Tom Lantos, 1999. március 17., *Congressional Record*, 106. kongresszus, 1. ülésnap, 145. köt., 42. sz., pp. E460–E462.

11. A közép-európai etnikai kisebbségek emberi jogai – magyar kisebbség

A közép-európai kommunista rendszerek összeomlásakor felszínre került az etnikai kisebbségek jogainak kérdése is. Korábban ezen a területen néprajzilag sokszínű birodalmakban változatos etnikumú, nyelvű, vallású és kultúrájú népek éltek együtt. Az első világháború végén az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint az orosz és a német birodalmak összeomlásával etnikailag homogénebb államok jöttek létre Közép-Európában, de a nemzetiségi feszültséggócok megmaradtak. A történelmi és etnikai jogok nagyhatalmi manipulálása, majd a második világháború és az azt követő kommunista gyakorlat csak súlyosbították a kisebbségi problémákat. A határok módosítása, majd a kényszerű kitelepítések és népességcserék sok fájdalommal és szenvedéssel jártak. Ráadásul mindezek után is jelentős kisebbségi népcsoportok maradtak Közép-Európában.¹

A Szovjetunió összeomlását és a közép-európai szovjet dominancia végét követően a felszín alatt régóta fortyogó etnikai feszültségek, amelyeket a kommunista kormányok némileg kordában tudtak tartani, kezdtek felszínre törni. A második világháború után a Közép-Európában legelszórtabban élő etnikai csoport a magyarság lett. Napjainkban is 1,23 millióan élnek Romániában, 460 ezren Szlovákiában, 254 ezren a szerbiai Vajdaságban és 157 ezren Ukrajnában. Ezek a magyarok korábban is ugyanezekben a területeken laktak, csak amikor 1918-ban és 1945-ben meghúzták a határokat, ők Magyarországon kívül találták magukat.²

Tom Lantos már korábban is próbálta felhívni a figyelmet a magyar állam határain kívül élő, jelentős létszámú magyar lakosságra. Többször járt a lakóterületeiken, kongresszusi képviselőként és a Külügyi Bizottság tagjaként is. Valahányszor a térségbe utazott, nem csupán a fővárosokban tartózkodott, hogy miniszterekkel

1 E közép- és kelet-európai etnikai változásokról lásd bővebben Robert R. King: *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States* (Kisebbségek a kommunizmusban: a nemzetiségek mint a balkáni kommunista államok közötti feszültség forrásai). Cambridge, MA, Harvard University Press, 1973, pp. 5–50.

2 E számok alapját a nemzeti népszámlálás adatai és 2011-es becslések képezik. Wikipedia: „Hungarian diaspora”; https://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_diaspora. A népszámlálási adatok mindig érzékenyek, és mindig is politikai manipuláció tárgyát képezték. King: *Minorities under Communism*, különösen: pp. 91–108.

és politikusokkal találkozzon, hanem az amerikai nagykövetség diplomataival felkereste Szlovákia, Erdély és a Vajdaság magyarlakta területeit is. Kongresszusi képviselői státusza, valamint magyar nyelvtudása megkönnyítette számára a körülmények pontos megismerését. Az őt kísérő nagykövetségi jelentések révén az amerikai tisztségviselők is hiteles képet kaptak a térségi helyzetről.

Egy erdélyi látogatás alkalmával nagy veszélybe került. A bukaresti amerikai nagykövetség egyik munkatársával a Kárpátok egy távoli zugában, a fővárostól több száz kilométerre jártak, amikor Tom kezdett vért hányni és komoly fájdalmat támadtak. A kísérő amerikai diplomata ott helyben kórházba akarta vinni, de ő ragaszkodott hozzá, hogy hajtsanak vissza Bukarestbe. A bukaresti központi kórházból két nappal később helikopterrel egy frankfurti katonai ambulanciára szállították. Nagyjából egy hét után onnan is feltették egy Washingtonba tartó katonai repülőre, és a Bethesda Haditengerészeti Kórházba vitték. Bélperforációja volt, ami mindig életveszélyes állapot. Szerencsére ezt a változatot ki lehetett gyógyítani, így többheti lábadozás után visszatérhetett az irodájába.

A közép-európai kisebbségi kérdések megközelítésében Tom Lantos álláspontját mindig hitelessé tette a térség és a körülmények alapos ismerete. Az Egyesült Államok, azután, hogy Nicolae Ceaușescu 1968 augusztusában nyíltan ellenezte a szovjetek és a szocialista országok katonáinak csehszlovákiai bevonulását, megerősítette Romániával a politikai és gazdasági kapcsolatokat. Richard Nixon elnök 1969-ben még Bukarestbe is ellátogatott, és megadta Romániának az MFN-státuszt (a legnagyobb kedvezményben részesített nemzet státuszát). Románia az elsők között jutott ehhez a gazdasági előnyhöz. Tom Lantos ezt helytelenítette, elsősorban amiatt, ahogyan az ország a magyar kisebbséget kezelte. Az emberi jogi visszaélések miatt aztán 1985-re az amerikai–román kapcsolatok feszültté váltak, és 1987-ben a kezdeti kereskedelmi kedvezményekből sokat visszavontak. 1988 februárjában Ceaușescu már azzal vádolta meg az Egyesült Államokat, hogy beavatkozik Románia belügyeibe, és bejelentette, hogy országa lemond a kedvezményezett státuszáról. Részéről ez megelőző lépés volt, mivel a Kongresszusban már folyamatban volt a státusz megvonására tett indítvány – amelynek benyújtásában Lantos is részt vett.

Ceaușescu 1989. decemberi kivégzése és a romániai átalakulások után George H. W. Bush kormánya pozitív lépéseket sürgetett, és 1992 őszén ismét javasolta az MFN-státusz megadását Románia számára. A szenátus jóváhagyta a javaslatot, és a képviselőház illetékes bizottsága, annak mind a demokrata, mind a republikánus fele is kedvező hozzáállásra tett javaslatot. Várható volt, hogy a Ház részéről a

jóváhagyás különösebb észrevétel vagy ellentmondás nélkül megtörténik. Amikor azonban a törvényjavaslat napirendre került, Tom egy hosszú beszédben szenvedélyesen ellenezte a státusz megadását, mert „az egy olyan rezsim számára szavazna bizalmat, amelynek hatalmon maradása jórészt még mindig a gyűlölt titkosrendőrségtől függ”. Maga mögé állított még néhány más kongresszusi képviselőt is, és azok is felszólaltak a tervezett lépés ellen, majd a munkatársai röplapokat osztogattak a Capitolium lépcsőjén a szavazásra érkező képviselők számára. A határozati javaslatot, amely Romániának a legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszát kívánta megadni, végül 88 igen és 283 nem szavazattal elutasították. A kormányzat javaslata lesújtó vereséget szenvedett. A sikeres fellépés jócskán megnövelte Tom képviselői tekintélyét. Amikor Lawrence Eagleburgerrel először találkoztak a szavazás utáni napokban, a külügyminiszter-helyettes ezzel kezdte: „A kormányzatban úgy véltük, Románia könnyen megkapja az általunk javasolt státuszt, de az ellenzőknek volt egy titkos fegyvere.” „Mi volt az?” – kérdezte Tom. Eagleburger rábökött az ujjával: „Te!”¹

1992 őszén, a novemberi amerikai választások után Tom ellátogatott Magyarországra, Szlovákiába, Romániába, Szerbiába, Boszniába és Horvátországba. A Románia státuszával kapcsolatos fellépése, valamint a többi közép-európai kérdés-körben tanúsított pozitív szerepe megnövelte az ázsíóját Magyarországon. Budapesten a Magyar Atlanti Tanács megalakulásának alkalmából beszédet tartott a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Egy televíziós műsorban, ahol a Magyarország határain kívül élő magyarok emberi jogai is terítékre kerültek, magyar nyelven válaszolt a budapesti újságírók kérdéseire.

Amikor, útját folytatva, a gépe Bukarestben landolt, a repülőtéren tévékamerák, fotósok és újságírók nyüzsögtek a váróban. Tom rögtönzött sajtótájékoztatót tartott, amikor belépett a hallba. A fő téma a legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszára vonatkozó szavazás volt, amelyről szólva Tom rámutatott, hogy az emberi jogi szempontokat semmikor sem lehet figyelmen kívül hagyni, sem akkor, ha az állampolgárok összességéről, sem akkor, ha a magyar

¹ A képviselőház 512. sz. közös határozata, 102. kongresszus, 2. ülészak; a szavazásra 1992. szeptember 30-án került sor. Lásd „Most-Favored Nation (MFN) Status Reviewed for Former Soviet Nations” (A legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszt felülvizsgálják a korábbi szovjet nemzetek esetében). *Congressional Quarterly Almanac, 1992*; <https://library.cqpress.com/cqalmanac/docu ment.php?id=cqal92-1107554>.

kisebbségről van szó. Ugyanezt mondta később a külügyminiszterrel, a miniszterelnökkel és a romániai parlamenti pártok vezetőivel tartott megbeszélésein is.

A romániai politikusok „vették” az üzenetet. Az emberi jogok terén általánosan is és az etnikai kisebbségekkel való bánásmódot illetően is előrelépés történt. 1993 őszén Lantos már támogatta, hogy Románia kapja meg az MFN-státuszt, bár – amint azt a *New York Times* is megjegyezte – azért megnevezte a kényes kérdéseket: „Tom Lantos, a magyar származású kaliforniai demokrata kijelentette, hogy »van némi fejlődés« Románia magatartásában, azok után, hogy ott korábban a magyar kisebbséget és a romákat »felháborító emberi jogsértések érték«.”¹

1996-ban a Clinton-kormányzat javasolta a legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszának *állandósítását*. Az előterjesztést megvitat- ták Lantossal is, és mivel addigra a feltételek javultak, ő is támogatta. A szenátus Pénzügyi Bizottságának kellett döntenie a kérdésben. Nem szokásos, hogy a képviselőház tagjai szenátusi bizottság előtt vegyenek részt meghallgatáson, ahogyan az sem az, hogy szenátorok képviselőházi bizottság előtt tanúskodjanak. Tom meghí- vása a szenátus Pénzügyi Bizottsága elé azt tükrözte, hogy ismereteit és szakértelmét mindenütt értékeli. A meghallgatáson ezt mondta: „Én valószínűleg mindenki másnál nagyobb figyelemmel kísérem a romániai magyar kisebbség sorsát..., mivel nekik régóta sok zaklatásban és szenvedésben van részük, én pedig szenvedélyesen elkötelezett vagyok a sorsuk iránt... Azóta viszont, hogy 1992-ben határozottan felléptem azzal szemben, hogy Románia megkapja a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt, lényeges, pozitív változások történtek abban az országban. A tendenciá- kat fel kell ismerni a politikában, és ezek a tendenciák most egyértelműen amellest szólnak, hogy Románia megérdemli a státusz állandósítását.”²

Tom ebben az időszakban sikerrel lobbizott azért is, hogy Kolozsvárott az amerikai diplomácia képviseletet nyisson. Az ország második legfontosabb városa, Erdély történelmi székvárosa hagyományosan az ottani magyarok kulturális köz- pontja. Tom azt szerette volna, hogy az ottani amerikai jelenlét figyelemmel kísérje az erdélyi etnikai kisebbségekkel szembeni bánásmódot. A kommunista Románi-

ához ugyanis kezdettől hozzátartozott a magyarellenes retorika és politika, de az Ceaușescu bukása után sem tűnt el, sőt a korábbi román-nacionalista kommu- nizmus irányvonalának helyébe – a demokratikus nyitás légkörében – új naciona- lista demagógok jöttek. Annak a politikusnak az archetípusa, aki abban az időben magyarellenes hangulat szításával vélte a legkönnyebben elérhetőnek a politikai ambícióit, Gheorghe Funar, Kolozsvár polgármestere volt.

A posztkommunista romániai vezetőkkel folytatott bukaresti találkozóin Tom mindig kiállt a magyarok jogainak szélesebb körű elismerése mellett. Sohasem fordult meg a fejében a határok módosítása, de ragaszkodott a magyar kisebbség poli- tikai, vallási és egyéb emberi jogainak a tiszteletben tartásához. Ebben az időszak- ban, amikor lehetősége nyílt Romániába utazni, mindig meglátogatta Erdélyt is. Úgy érezte, szükség van ezen a kényes területen az Egyesült Államok határozottabb jelenlétére, egyrészt, hogy útban legyen, ha a magyar kisebbség lefaragására történ- nének kísérletek, másrészt, hogy a diplomáciai iroda folyamatosan jelenthessen a helyszíni állapotokról a washingtoni külügyminisztériumnak.

Az amerikai külügyminisztérium végül nagykövetségi irodát nyitott a város- ban. Néhány évig működött, de a több mint egy tucat szovjet utóállam létrejötte következtében több új amerikai nagykövetség megnyitására volt szükség, és emiatt korlátozni kellett a diplomáciai képviseletek számát. A kolozsvári iroda bezárt, de Tom kongresszusi befolyása és presztízse miatt a külügyminisztérium diplomá- ciai iroda nélkül is nagyobb figyelmet szentelt a terület etnikai kérdéseinek, mint korábban.

1 David Binder: „Romania Granted Full Trade Status” (Románia megkapta a teljes körű kereskedelmi státuszt). *New York Times*, 1993. október 14.; <http://www.nytimes.com/1993/10/14/world/romania-granted-full-trade-status.html>.

2 Az Egyesült Államok szenátusának Pénzügyi Bizottsága, nemzetközi kereskedelmi albizottsága: „Permanent Extension of Most-Favored-Nation (MFN) Trade Status to Romania” (A legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzeti státusz állandósítása Románia esetében). 104. kongresszus, 2. ülés, 1996. június 4., pp. 6–7.

12. Albánia, a korábbi Jugoszlávia albán lakossága és a romák

Albánia 1912-ben, a Török Birodalom szétesésének utolsó fázisában vált függetlenné. Az albán nép lakóterülete – miként oly sok más balkáni és közép-európai nép esetében – nem esett egybe a frissen meghúzott országhatárokon belüli területtel: albánokból jutott minden szomszédos országba. A 20. század közepén Albániában éltek legtöbben, ahol számuk akkor 2,3 millió főre volt tehető. Rajtuk kívül a legnépesebb albán tömb Jugoszláviában lakott, amelynek egyik tartományában, Koszovóban körülbelül másfél milliós tömegükkel többségben is voltak. Jugoszláviában ezenkívül kisebb-nagyobb számban laktak még több tagköztársaságban is, Macedónia lakosságának például majdnem egynegyedét alkották. A kommunista „összjugoszláv” ideológia idején nemzeti alapú jogfosztottságra nem (ők *sem*) panaszkodhattak.

Albánia elszigetelt, despotikus kommunista ország volt, amely folyamatosan attól tartott, hogy Jugoszlávia bekebelezi. Az 1950-es évektől kezdve (ideológiai alapon) a „legközelebbi” – és egyetlen – szövetségeseük a Kínai Népköztársaság volt. Ahogy az 1980-as évek végén a Szovjetunió és a fennhatósága alá tartozó közép-európai kommunista térség kapcsolatrendszere is átalakult, Albánia is kezdte óvatosan felszámolni saját izolációját, és keresni a nemzetközi kapcsolatokat. Amikor pedig megkezdődött Jugoszlávia széthullása, és Koszovó Szerbia része maradt, a kommunizmus pedig nem fékezte tovább a nemzeti alapú (állami) türelmetlenség megnyilvánulásait, a koszovói albánok napirendre tűzték a Szerbiától való függetlenedés programját.

Az albánok keresték a kapcsolatfelvétel lehetőségét az Egyesült Államokkal, hogy előadhassák a szerb dominanciával szembeni panaszukat, de a képviselőház és a szenátus vonakodott beleártani magát az ügybe, mert attól tartottak, hogy egy meghallgatás szítaná a separátista érzelmeket – amit nem óhajtottak támogatni. Tom Lantos azonban, akit régóta érdekelt Albánia, annak sajátos és elszigetelt kommunista világa, de az Albánián kívüli albánság is, úgy érezte, hogy a koszovói emberi jogi visszaéléseket nyilvánosságra kell hozni, és ezzel talán ösztönözni lehet a szerb vezetőket pozitív változások bevezetésére. Szövetségesre talált az albánok egyik szószólójában, Joe Dioguardi kongresszusi képviselőben, aki albán száрма-

zású volt. DioGuardi ismerte Tom erős emberi jogi elkötelezettségét, és – mivel mobilizálni kívánta az albán származású amerikaiakat a Balkánon élő albánok támogatására – a segítségét kérte.

Tom többször is megkereste Albánia ENSZ-képviselőt New York Cityben, hogy engedélyt kérjen az ország meglátogatásához. 1989 előtt az albánok nem reagáltak az érdeklődésére. 1990 áprilisában koszovói albán vezetőknek sikerült a Kongresszus Emberi Jogi Választmánya elé tárnuk, hogy a tartományban milyen intézkedésekkel akadályozzák az albán nyelv használatát, és milyen brutalitással lépnek fel a szerb rendőrök a jogkövetelőkkel szemben. Tom Lantos ez alkalommal is jelezte, hogy közelebbről is meg szeretné ismerni a terepet, és – bár Washingtonnak nincsenek hivatalos kapcsolatai az országgal – szívesen ellátogatna Tiranába. Körülbelül egy hónappal ezután Albánia állandó ENSZ-képviselőjének vezetője váratlanul felhívott engem, és közölte, hogy Tom tiranai beutazási kérelmét jóváhagyták. Tom jelezte, hogy szárazföldön, Koszovón keresztül kíván belépni az országba.

Az utazáson Tom, Annette, Joe DioGuardi és jómagam vettünk részt. Belgrádban landoltunk, ahol a nagykövetség szerzett számunkra egy járművet és egy sofőrt, hogy elvigyen bennünket a koszovói Pristinába, majd Prizrenbe. Pristinában hatalmas tömeg gyűlt össze, és ahogy a hotel felé hajtottunk, ütemesen kántálta: „Lan-TOS! Lan-TOS!” Feltűnő volt, milyen sok rendőr van az utcákon, amerre megyünk. A szállodában talákoztunk a koszovói albán közösség vezetőivel. Másnap Prizrenben tömegek vonultak az utcákra, virágokat, hímzéses babákat és kézműves bőrárut hajigáltak nekünk, ahogy az éljenző tömegben lassan és óvatosan kanyarogtunk a szűk utcákon. Prizren után átléptük az albán határt, ahol már a tiranai kormány autói vártak bennünket.

1946 óta Tom Lantos volt az első amerikai politikus, aki Albániába látogatott. A tiranaiak nagyon kíváncsiak voltak ránk, a helyi újságok címdalolon, öles betűkkel hozták le a látogatás hírét. Tom hosszan beszélgetett Ramiz Alia elnökkel, aki rendkívül szívélyes volt, és mind szóban, mind írásban üzenetet küldött George H. W. Bush elnöknek, amelyben kérte a teljes körű diplomáciai kapcsolatok felvételét. Jelezte, hogy készek fogadni egy vezető amerikai kormánytisztviselőt Tiranában. Tom szavaival élve: „a találkozó rendkívül élénk és konstruktív, valamint hosszú”

volt.¹ Két héttel Tom visszaérkezése után James Baker külügyminiszter Albániába látogatott.

Tom ezután továbbra is lehetőséget biztosított a koszovói albánoknak a Kongresszus Emberi Jogi Választmánya és a Külügyi Bizottság előtt arra, hogy nyilvánosságra hozzák az ellenük elkövetett jogfosztásokat és visszaéléseket. Határozatokat terjesztett elő, amelyek az albánok emberi jogi helyzetének javítását követelték, a külügyminisztérium és számos kongresszusi vezető azonban vonakodott lépni ebben az ügyben. Az 1990-es évek elején aztán Jugoszlávia szétesése, majd a boszniai és horvátországi háború szörnyűségei háttérbe szorították a Balkán más tájain végbemenő emberi jogi visszaéléseket.

1998–1999-ben a koszovói albánok elleni szerb brutalitás egyenesen etnikai tisztogatássá fajult: az összes albánt ki akarták űzni a tartományból. Az atrocitások kiváltották a NATO katonai beavatkozását, amelyet tevőlegesen az Egyesült Államok hajtott végre. A szerb hadsereg és a kormány ellen célzott támadásokat intéztek, elsősorban Belgrádban, hogy a szerb állam ne folytathassa büntetlenül a koszovói albánokkal szembeni embertelen fellépést. A Kongresszusban Lantos volt, aki a legenergikusabban követelte Amerika beavatkozását az erőszak megfékezésére. Szenvedélyét jól illusztrálja az a kongresszusi beszéde, amelyet egy közepes méretű amerikai kontingens koszovói bevetésének a jóváhagyása érdekében mondott.²

„Nem volt még ott elég a mézárulásból és az öldöklésből, az ártatlanok irtásából? Az egyetlen különbség Koszovó és a Perzsa-öböl között az, hogy az előbbiben nincs olaj. De az elvek ott is ugyanazok. Ugyanazok az elvek készítették döntésre Bush elnököt, hogy nem is 4000 NATO-katonát, hanem félmillió amerikai katonát küldjön a Perzsa-öbölbe. Bush elnök Koszovóra vonatkozva is meghúzta a piros vonalat, amikor 1992 karácsonyán azt mondta, hogy nem engedünk még egy Boszniát.”

Lantos a NATO-beavatkozás után további látogatásokat tett az albánok lakta területeken, és következetes maradt annak szorgalmazásában, hogy egyetlen etnikai

1 Frances d'Emilio: „Albania Seeks Full U.S. Diplomatic Links” (Albánia teljes körű diplomáciai kapcsolatot kíván létrehozni az Egyesült Államokkal). *Washington Post*, 1990. május 31.; <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1990/05/31/albania-seeks-full-us-diplomatic-links/8373da87-8f4f-4683-8af9-183324cd19bc>.

2 Vita az Egyesült Államok képviselőházában 1999. március 11-én, 42. sz. képviselőházi közös határozat az Egyesült Államok fegyveres erőinek a NATO békefenntartó hadműveleteinek részeként történő bevetéséről a koszovói békemegállapodás megvalósítása céljából. *Congressional Record*, 106. kongresszus, 1. ülészak, 46. köt., 39. sz., p. H1197.

kisebbség emberi jogai se sérülhessenek. Kongresszusi fellépései fontos szerepet játszottak abban, hogy az Egyesült Államok figyelme nem csökkent az albániai, koszovói és macedóniai albánok ügye iránt. Az ő erőfeszítéseinek is része van abban, hogy 2008. február 17-én, röviddel a halála előtt, a koszovói albánok alkotmányozó nemzetgyűlése kikiáltotta a Koszovói Köztársaság függetlenségét, és azt az Egyesült Államok és számos más vezető ország is elismerte.¹

Tom külön figyelmet szentelt Európa egy másik sajátos és egyedi etnikai csoportjának, a romáknak, akiket, lekezelően, általában csak cigányokként emlegetnek. Számuk Közép- és Kelet-Európában jelentős (6-7 millióra is becsülik), de kisebb közösségeik Nyugat-Európában, sőt Amerikában is előfordulnak. Nyelvük és kultúrájuk mindenütt hasonló, de nincs egyetlen saját hazájuk, vagyis „anyaországuk”. Hagyományosan nomád életmódjuk miatt évszázadokon keresztül mindenütt nyűgnek és tehernek tartották őket, és a legváltozatosabb üldöztetés és diszkrimináció céltáblái voltak. A második világháború idején a nácik a zsidók mellett őket is kiirtásra szánták, és sokakat koncentrációs táborba vittek vagy csak egyszerűen megölték közülük.

Tom kezdetben csak amerikai romák elleni, egyedi diszkriminációs esetekben és jogi visszaélések kapcsán követelt egyenlő bánásmódot és igazságtételt,² de a holokausztban való saját személyes érintettsége révén sokat tett azért is, hogy az európai romák kapjanak kárpótlást a német kormánytól az ellenük elkövetett népiirtás miatt. 1986-ban levelet írt Helmut Kohl német kancellárnak, amelyre választ is kapott.³ Odahaza azt szorgalmazta, hogy az Egyesült Államok Holokauszt Emléktanácsába nevezzenek ki egy roma tagot is. Az első ilyen kinevezésre – részben Tomnak köszönhetően – 1987-ben került sor.⁴

1 Lantos véleménye Koszovó államiságáról világos és egyértelmű volt, amint arról több meghallgatáson is bizonyosságot tett. Lásd például „*The Future of Kosovo*” (Koszovó jövője), az Amerikai Egyesült Államok képviselőháza, Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága, 108. kongresszus, 1. ülészak, 2003. május 21., passim.

2 Santiago O'Donnell: „Gypsies Take Fight against Age-Old Stigma into Court” (A cigányok bíróságra viszik az évszázados stigma elleni küzdelmüket). *Los Angeles Times*, 1987. december 13.; http://articles.latimes.com/1987-12-13/local/me-28758_1_larson-case.

3 „Gypsy Survivors of Nazis Hear Pledge on Aid” (A náci uralom cigány túlélői ígéretet kaptak a segítségre). *New York Times*, 1986. szeptember 17.; <http://www.nytimes.com/1986/09/17/us/gypsy-survivors-of-nazis-hear-pledge-on-aid>.

4 Ian Hancock: „Elie Wiesel, Simon Wiesenthal, Romanies and the U.S. Holocaust Memorial Council” (Elie Wiesel, Simon Wiesenthal, a romák és az Egyesült Államok Holokauszt Emléktanácsa). RADOC (Romani Archives [Roma Archívum]); http://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_wiesenthal&lang=pt&articles=true.

Tom, aki kulcspozíciót töltött be a Külügyi Bizottságban is, és helyzetéből adódóan rálátása volt az Amerikán kívüli emberi jogi állapotokra, erőteljesen fel tudta hívni a figyelmet a romákat általánosan érintő visszaélésekre és diszkriminációkra. Miután megválasztották a Külügyi Bizottság „nemzetközi biztonsággal, nemzetközi szervezetekkel és emberi jogokkal foglalkozó albizottságának” elnökévé, legelső tennivalói között szerepelt egy olyan meghallgatás megszervezése, amely kizárólag a romák – mindenütt tapasztalható – emberi jogi sérelmeivel foglalkozott. A következő években a rendszeres albizottsági meghallgatásoknak fő témája volt a külügyminisztériumnak az egyes országok emberi jogi gyakorlatáról összeállított éves jelentése. Ezek elkészítésére a Kongresszus adott megbízást, de a romákra vonatkozóan az adatokat több országjelentésből kellett összerakni, mivel ők nem egyetlen, konkrét ország kisebbségét képezik. A meghallgatásokra vezető roma értelmiségiek is meghívót kaptak.¹

1 *Human Rights Abuses of the Roma (Gypsies)*. (A romák [cigányok] emberi jogainak megsértése). Az Egyesült Államok képviselőháza, Külügyi Bizottság, a nemzetközi biztonsággal, nemzetközi szervezetekkel és emberi jogokkal foglalkozó albizottság, 103. kongresszus, 2. ülészak, 1994. április 14. Erről a meghallgatásról lásd Neda Atanasoski: „Race Toward Freedom: Post-Cold War U.S. Multiculturalism and the Reconstruction of Eastern Europe” („Száguldás” a szabadságba: Az Egyesült Államok hidegháború utáni multikulturalizmusa és Kelet-Európa újjáépítése). *Journal of American Culture* 29, 2. sz. (2006), pp. 213–226, különösen: pp. 223–225.

13. Különleges kapcsolat a dalai lámával

Nyolc évvel Tom képviselővé választása előtt, 1972-ben történt Richard Nixon híres kínai útja, majd hat évvel később Jimmy Carter teljes körű diplomáciai kapcsolatokat létesített Pekinggel. Tom Lantost régtől fogva élénken érdekelte Kína, és több alkalommal járt is az országban. Az első, Kínával kapcsolatos nagyobb horderejű emberi jogi ügy, amelyben vezető szerepet vállalt, a tibetiek emberi jogait és szellemi vezetőjüket, a dalai láma státuszát érintette. Lantos akkor ismerkedett meg a problémával, amikor 1986-ban Annette-tel magánemberként Indiában és Nepálban járt. Nepáli tartózkodásuk idején több olyan személlyel találkoztak, akik tibeti menekülteknek segítettek a Himaláján keresztül kijutni Kínából, ahol az állam minden erővel igyekezett felmorzsolni a tibeti vallást és kultúrát. Tom korábbról tudott Tibet bekebelezésének és a dalai láma 1959-es Indiába menekülésének történetéről, de akkor, Nepálban saját szemével is meggyőződhetett az áldozatok szomorú sorsáról.

Amikor Tom és Annette visszatértek az Egyesült Államokba, meghívólevelet küldtek a dalai lámának, hogy jöjjön el, és találkozzon a Kongresszus tagjaival. A láma éppen a megkeresés idején döntött úgy, hogy politikailag aktívabb tevékenységbe kezd. Addig ugyanis jórészt kerülete a politikát, és Indián kívüli látogatásai alkalmával kizárólag a buddhista tanításokra korlátozta megszólalásait. Ezúttal azonban elfogadta a Kongresszus Emberi Jogi Választmánya nevében érkező meghívást.

Két kísérőjével taxival érkezett 1987 szeptemberében a Capitolium bejáratához, ahol Tom és Annette várta. Az eseményt az Emberi Jogi Választmány szponzorálta és nagy hírverés előzte meg. A képviselőházból azonban csak Tom és Charlie Rose, a Házbizottság elnöke találkozott vele, és emellett még érdeklődő kongresszusi munkatársak voltak jelen. A láma most találkozott először amerikai tisztségviselőkkel. A Fehér Ház elzárkózott a meghívásától, a külügyminisztérium munkatársai nem voltak hajlandók találkozni vele.

A dalai láma 1959 óta India határain kívül ekkor tett először politikai nyilatkozatot. Hivatalosan az amerikai képviselők előtt ismertette első ízben ötponos tibeti béketervét, amelyben követelte, hogy Tibet autonóm terület és békeövezet legyen Kínán belül. Követelte ezenkívül a tibeti nép demokratikus és emberi jogainak helyreállítását. Komoly aggályát fejezte ki amiatt, hogy több millió kínait telepítettek be a ritkán lakott Tibetbe, és ez a tibeti kultúrára és népre nézve egyenesen

egzisztenciális fenyegetés. Gondosan aláhúzta, hogy Tibet jövőjét Kínán belül látja. Kommentárjaiban Tom Lantos is mindig körültekintően szolt Tibetről, hangsúlyozva, hogy nem annak Kínától való függetlenségét vagy leválását követeli, hanem a tibeti demokratikus és emberi jogok elismerését, Kína határain belül.

A washingtoni kormányhivatalok nem tanúsítottak érdeklődést a látogatás iránt, amit jól jellemez, hogy még a *Washington Post* is csak azért közölt cikket róla, mert az egyik újonc újságírójukat történetesen érdekelte a dalai láma személye. Önszorgalomból írta meg a tudósítását, nem a szerkesztőség megbízásából, és az nem is az újság országos vagy nemzetközi hírei között jelent meg, hanem a „helyi események” rovatban.¹ Attól azonban, hogy a washingtoniak nemigen figyeltek a láma kongresszusi nyilatkozatára, a tibetiek Kínában annál inkább. Néhány nappal később Tibet fővárosában, Lhászában tüntetés tört ki, amelyet a hatóságok erőszakkal, hat embert meggyilkolva vertek szét. A láma ezek után nyilvánosan is egyre aktívabban sürgette Tibet autonómiáját és a tibeti nép és kultúra védelmét. Annette rendezvényeket és kiállításokat szervezett, amelyek felhívták a figyelmet a tibeti kultúrára, Tom Emberi Jogi Választmánya meghallgatásokat tartott, ahová a Tibet kapcsán érintett tanúk széles skáláját meghívták. Az egyik ilyen eseményen kínai börtönöket megjárt tibeti szerzetesek is részt vettek, de megjelentek amerikai Tibet-párti emberi jogi aktivisták, köztük Richard Gere filmsztár is. Azon a – kizárólag állóhelyes – meghallgatáson ötször annyi nő tartózkodott a közönség sorában, mint férfi, de ez természetesen csak növelte a Tibet ügyére irányuló figyelmet.

Sokat lendített Tibet ügyének ismertségén, hogy a norvég parlament 1989-ben a dalai lámának ítélte oda a Nobel-békedíjat. Erre az aktusra mindenki úgy tekintett, mint az 1989. júniusi, Tienanmen téri diáktüntetések brutális elfojtására adott válaszra. A fokozott figyelem és növekvő elismerés légkörében egyre több magas rangú amerikai kormánytisztviselő volt hajlandó találkozni a lámával, amikor az Washingtonban járt. Négy évvel a Tom Lantossal tartott első megbeszélése után (amikor a washingtoni hivatalosságok nagy része még keresztülnézett rajta), George H. W. Bush elnök egy este harmincperces beszélgetésre fogadta, majd azután több amerikai elnök hivatalosan is meghívta a Fehér Házba. Kína ezekre a látogatásokra kicsinyes sértődöttséggel és hivatalos szóvivők részéről elhangzó rosszallásokkal reagált.

1 Rene Sanchez: „Dalai Lama Urges Tibetan Freedom” (A dalai láma Tibet szabadságát sürgeti). *Washington Post*, 1987. szeptember 22.; <https://www.washingtonpost.com/archive/local/1987/09/22/dalai-lama-urges-tibetan-freedom/6be1f7c0-8994-4f22-b402-799ae3697eb7>.

Tom és a tibeti vallási vezető között őszinte, meleg személyes barátság szövődött. Gyorsan megkedvelték egymást, hiszen nagyon hasonló volt a természetük: a dalai láma is vidám, pajkos humorérzékű, barátságos ember. Valahányszor Washingtonban járt, minden alkalommal találkozott Tommal és Annette-tel. Amikor Tom és a Kongresszus az Emberi Jogi Választmány megalapításának 20. évfordulóját ünnepelte 2003-ban, az ünnepséget a tibeti vallási vezető washingtoni látogatásához igazították, sőt tiszteletére a Capitolium nemzeti törvényhozó termében gálafogadást is tartottak. 2007. október 17-én a Kongresszus Aranymedállal tüntette ki, szintén a Capitolium nagy rotundájában, ahol jelen volt a Kongresszus teljes vezetése, élén Nancy Pelosi házelnökkel. George W. Bush és felesége is részt vett a rendezvényen, és az elnök beszédet is mondott.¹

Tom Lantos és a Dalai Láma 1987 szeptemberében, a Dalai Láma első kongresszusi látogatásán.

Tom Lantos azon kevesek közé tartozott, akik kongresszusi képviselőként fel is szólaltak. Korábban megkérte a Külügyi Bizottság munkatársait, hogy írjanak részére egy beszédvázlatot, de az végül nem tetszett neki. Amikor eljött a felszólalás ideje, papír nélkül emelkedett szóra, és az ünnepség legszebb szónoklatát tartotta:²

1 Brian Knowlton: „Bush and Congress Honor Dalai Lama” (Bush és a Kongresszus kitüntette a dalai lámát). *The New York Times*, 2007. október 18.; <http://www.nytimes.com/2007/10/18/washington/18lama.html>.

2 Tom Lantos kongresszusi képviselő beszéde őszintesége, a 14. tibeti dalai láma weboldalán: <https://www.dalailama.com/messages/acceptance-speeches/u-s-congressional-gold-medal/peech-by-congressman-lantos>.

„Vajon mi emelte ki ezt az alázatos buddhista szerzetest az ismeretlenségből, és mi tette őt globális jelenséggé? Nem a lobbistái. Nem a gazdasági hatalma. Nem a politikai befolyása. Az erkölcsi tekintélye! (*Taps*)... A világtörténelem egy olyan időszakában, amikor éppen az erkölcsi tekintélynek vagyunk leginkább szűkében, ennek az alázatos buddhista szerzetesnek kimeríthetetlen tartalékai vannak belőle. Ez a forrása annak a tiszteletnek, csodálatnak és szeretetnek, amit az emberek tanúsítanak irányában a világ minden táján... Szeretném, ha pekingi barátaink tudnák, hogy bár időnként úgy tűnik, megosztott ország a miénk, az elnök úr és felesége, a házelnök asszony és mi mindannyian, akik itt vagyunk, egyetértésben kérjük: engedjék, hogy ő, a béke követe Pekingbe látogasson! (*Taps*)”

A beszéd után a dalai láma emelkedett szóra, és a két férfi megölelte egymást. Ekkor találkoztak utoljára. Tom röviddel a halála előtt, amikor megtudta a betegségére vonatkozó előrejelzést, megtette az intézkedéseket a „Tom Lantos Alapítvány az Emberi Jogokért és az Igazságért” nevű szervezet létrehozására. Nyolc hónappal a halála után, 2009 októberében az alapítvány a dalai lámának adományozta az első „Tom Lantos Emberi Jogi Díjat”. A díjazottnak Annette Lantos, Nancy Pelosi házelnök és John McCain szenátor adták át a kitüntetést.

Tom Lantos és a Dalai Láma, miután Öszentsége átvette a Kongresszusi Arany Medált a Capitoliumban, 2007. október 17-én. A képen jobb oldalán látható George H. W. Bush amerikai elnök, valamint Republikánus többségi vezető és képviselő, John Boehner.

14. Emberi jogok a változó Kínában: Tienanmen tér, pekingi olimpia, szólásszabadság

Kongresszusi megválasztása után Tom első útja Kínába vezetett, ahová egy hivatalos képviselőházi delegáció tagjaként utazott. Hazatérése után Washingtonban többször találkozott kínai tisztviselőkkel, és további hivatalos pekingi utazásai során is igyekezett Kínát pozitív változásokra ösztönözni az emberi jogok kezelése terén.

Amikor Nixon elnök és Henry Kissinger kezdeményezték a kapcsolatépítést Kínával, az országot még a Szovjetunió értékes geostratégiai ellensúlyának tekintették. Amint azonban a szovjet birodalom kezdett omladozni, Kína pedig kezdte alkalmazni a szabadpiaci gazdaság alapelveit, új világhatalomként jelent meg a világ színpadán. Tom teljes mértékben megértette és értékelte Kína átfogó stratégiai jelentőségét, ugyanakkor nagyon is tudatában volt az ottani demokrácia és médiaszabadság hiányának, az emberi jogi visszaéléseknek. Először Tibet és a dalai láma ügyében kezdett intenzívebben foglalkozni Kína emberi jogi magatartásával. A Kongresszus számos más tagjának véleményétől eltérően Tom pontosan látta, mennyire fontos Kína számára a területi integritás sérthetetlensége.

Amikor 1988-ban és 1989-ben Közép-Európában a felbolydulás első jelei egyre szembeűnőbbé váltak, Kínában a gyors gazdasági fejlődéssel és a piacgazdasággal járó átalakulások erős társadalmi nyugtalansághoz és bizonytalansághoz vezettek, ami különösen a diákság köreiből csapódott le. Nyilvánvaló, hogy a Közép-Európában és a Szovjetunióban lejátszódó történelmi változások befolyásolták az ottani eseményeket is.

1989 áprilisában diáktüntetések törtek ki Peking központjában, és azok gyorsan átterjedtek más nagyvárosokra is. A Tienanmen téren tüntetők – többségükben diákok – létszáma hetek alatt millióra emelkedett. Másfél hónap habozás után a kommunista vezetés statáriumot hirdetett, és masszív katonai erőt vetett be a rezsimre nézve komoly politikai fenyegetésnek ítélt jelenség leverésére.¹ Az erőszak áldozatainak száma a becslések szerint több száztól több ezerig terjedhetett – hiva-

¹ A Tienanmen téri tüntetésekhez vezető események háttéréről lásd Michael Oksenberg, Lawrence R. Sullivan és Marc Lambert (szerk.): *Beijing Spring, 1989: Confrontation and Conflict — The Basic Documents* (Pekingi tavasz, 1989: konfrontáció és konfliktus – Az alapvető dokumentumok). London and Armonk, NY, M.E. Sharpe, 1990.

talos adatokat természetesen nem tettek közzé. A kínai kormány sok tüntetőt letartóztatott, kiutasította a külföldi újságírókat, szigorú ellenőrzésnek vetette alá a honi sajtó beszámolóit, és kíméletlen tisztogatást végzett azon kormánytisztviselők körében, akikről úgy ítélte meg, hogy nem voltak eléggé éberek a diákmozgalom idején.

A pekingi események után Tom és Annette kapott egy posztert – a Tienanmen téri események szimbólumértékű képét – arról a fehér inges férfiről, aki a térre vezető úton egymaga néz farkasszemet egy négy tankból álló harckocsisorral, amelyet – legalábbis egy időre – meg is állít. A magányos, fegyvertelen és védtelen férfiről készült fotó két évtizeden át, egészen Tom haláláig ott függött a kongresszusi irodájában. Jelkép volt számára: amikor a kiszolgáltatott egyén bátran szembeszáll az önkénnyel, és a következményektől függetlenül azt teszi, ami helyes.¹ Tom sokszor emlegette a képet, amikor emberi jogi kérdésekről nyilatkozott. Ráadásul jó egy évvel később egy közel egy méter magas gipszszobrot is kapott, amely a demokrácia istennőjét ábrázolja. Ennek az eredetijét, egy háromméteres szobrot a Tienanmen téri diákok állították fel a tiltakozások idején, és a tüntetések végéig jól látható helyen volt. Tom ezt is az irodájában tartotta, amint azt az a néhány sikeresen megszökött túlélő, a kínai rendőrség által körözött hallgatók listáján előkelő helyen szereplő diákvezér is láthatta, akiket ott fogadott.

A Tienanmen téri események után jelentős törés állt be a Bush-kormányzat és a Kongresszus kapcsolatában. Az 1970-es években Bush a pekingi amerikai diplomáciai képviselő vezetője volt, és Kína és az Egyesült Államok viszonya épp akkoriban kezdett javulni. Az elnöknek határozott és megcsontosodott véleménye volt a kínai politikáról, és a kapcsolatok további erősítését szorgalmazta. A tüntetések elfojtása után egy hónappal titkos diplomáciai küldöttséget indított Pekingbe, és támogatásáról biztosította a kínaiakat, majd 1989 végén személyesen is odalátogatott. Sok képviselőnek volt az a véleménye, hogy Tienanmen után ez nem volt helyénvaló. A Kongresszus egyértelműen ellenségesen tekintett Kínára, Tom pedig a brutálisan típott emberi jogok miatt elől járt a Pekinggel szembeni fellépés szorgalmazásában. Még kereskedelmi szankciók kivetését is bevezetőknek tekintette arra az esetre, ha Kína nem javít a demokrácia és az emberi jogok helyzetén. A képviselőház 1990-ben olyan törvénytervezetet alkotott, amely Kína esetében korlátozza az elnök döntési hatáskörét a legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszának megújítására – ezt azonban a szenátus elvetette.

¹ A fotót Jeff Widener amerikai fotóriporter készítette pekingi hotelszobájából 1989. június 5-én. 1989. június 19-én jelent meg a *Time* magazin címlapján. A tankokkal farkasszemet néző férfi kilétére nem derült fény, sorsa ismeretlen.

1991-ben a képviselőház még szigorúbb törvényt alkotott, és ezúttal azt már a szenátus is támogatta. Amikor azonban 1992 tavaszán az elnök elé került aláírásra, Bush megvétózta. A képviselőház felülírta a vétót, de a hasonló szenátusi döntéshez már nem lett meg a szükséges kétharmados többség, noha a szenátorok többsége megszavazta azt. Ugyanabban az évben volt még egy második próbálkozás arra, hogy Kína esetében a legnagyobb kereskedelmi kedvezményben részesített nemzet státuszát az emberi jogok kezeléséhez kössék, de a kongresszusi jóváhagyása után Bush elnök azt is megvétózta.¹

A Kínával kapcsolatos ügyek között Tom Lantos nevét leginkább és a legkiemeltebben a pekingi olimpiai pályázat ellenzése kapcsán emlegetik. Valószínűleg része volt abban, hogy Peking nem nyerte el a 2000-es olimpiai játékok megrendezésének jogát. A 2008-as játékokat azért mégiscsak sikerült megszerezniük a kínaiaknak, de Tom legalább valamelyest ki tudta használni Peking erős megmutatózói vágyait, hogy nyomást gyakoroljon Kínára az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében. Kína először 1993-ban, vagyis alig négy évvel a Tienanmen téri tüntetések brutális elfojtása után nyújtotta be a 2000. évi olimpia megrendezésére vonatkozó pályázatát. A véres események szörnyűsége és kíméletlensége még eleve nem élt az emberek emlékezetében. Mégis, hiába volt nyilvánvaló az emberi jogok lábbal tiprása, sokan elleneztek, hogy az olimpiai játékokat politikai állásfoglalásra használják fel. Ráadásul frissen élt az emléke annak, amikor az USA 1980-ban Afganisztán szovjet megszállása miatt bojkottálta a moszkvai olimpiát. Azt a lépést megtorlásként az 1984-es Los Angeles-i olimpia szovjet (és a szocialista országok részéről is követett) bojkottja követte.

Mielőtt a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) a 2000. évi játékok megrendezésére pályázó városok ajánlatait értékelte volna, Tom Lantos 1993 májusában beterjesztett egy képviselőházi határozati javaslatot, amely utasította a NOB amerikai képviselőjét, hogy Peking ellen szavazzon. Amikor az érintett határozat a képviselőház elé került, Tom a vita nyitóbeszédében a következőket mondta:²

¹ „Two Bills Limiting Trade with China Vetoed” (Megvétózták a Kínával folytatott kereskedelmet korlátozó két törvényjavaslatot). *Congressional Quarterly Almanac 1992* (*Congressional Quarterly Almanac*, 1992); <https://library.cqpress.com/cqalmanac/document.php?id=cqal92-1107541>.

² Az Egyesült Államok Kongresszusa: „Expressing the Sense of the House that the Olympics in the Year 2000 should not be held in China” (A képviselőház az irányú véleményének kifejezése, miszerint az olimpiát 2000-ben nem lenne szabad Kínában megrendezni). *Congressional Record*, 103. kongresszus, 1. ülészak, 1993. július 26., pp. H5096–H5101.

„Tisztelt Házelnök úr! Én azt javaslom, hogy az olimpiára ne egy erkölcsi vagy politikai légüres térben kerüljön sor... Valóban az a szándékunk, hogy a 2000. évi olimpiai játékok nagyszerű látványa Pekingből tárulkozzon a föld több százmillió nézője elé, és eltörölje ezzel a Tienanmen téri események emlékét?... Különösen vizsztatásztónak tartom, hogy a 2000. évi olimpiai pályázatot benyújtó reklámarc nem más, mint Peking korábbi polgármestere, aki kiadta a Tienanmen téri mészárlást elindító parancsot. Megáll az ész, mennyire túl tud lépni az érzéketlen közömbösség a civilizált világ fenntartásain! Hogy éppen a Tienanmen téri vérengzés értelmi szerzője biztosítja a Nemzetközi Olimpiai Bizottságot arról, hogy nem lesznek zavargások Pekingben!? Felfordul az ember gyomra! Persze hogy nem lesznek zavargások, hiszen ez a diktatórikus rezsim gondoskodna az összes tüntető azonnali bebörtönzéséről.”

A határozati javaslatot néhány képviselő azzal az indoklással ellenezte, hogy ez az olimpiai mozgalom átpolitizálása volna. Voltak, akik azzal érveltek, hogy ha Pekingben rendezik meg a játékokat, az ösztönözni fogja az ország előrelépését az emberi jogok terén. A képviselőház azonban végül 287:99 arányban jóváhagyta a betervezést.

A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1993. szeptemberi gyűlésén a végső szavazáson Sydney nyert Pekinggel szemben, méghozzá hajszálnyival, 45:43-as szavazati aránnyal. Több bizottsági tag véli úgy, hogy Tom emberi jogi érvei és erőfeszítései sokakban kellő kétséget ébresztettek, és a vita rémét vetítették előre arra az esetre, ha Peking nyer. Ennyi elég is volt ellenérvnek, így Tom fáradozásai feltehetően kulcsszerepet játszottak az ausztrál főváros győzelmében. Ő maga így nyilatkozott a *New York Times*-nak: „El sem tudom mondani, mennyire örülök, hogy az általam javasolt kongresszusi határozat is szerepet játszott az Olimpiai Bizottság döntésében. Az emberi jogoknak és tisztességnek felül kell kerekedniük egy társadalomban, mielőtt az abban a kiváltságban részesülhet, hogy olimpiát rendezzen.”¹

Kína egyértelműen a legesélyesebbként indult a potenciális házigazdajelöltek között, és a kínai kormány képviselői nyilvánvalóan csalódottak voltak. Visszafogett nyilatkozataikban elfogadták a NOB döntését, és bejelentették, hogy a 2004. évi játékok megrendezésének jogáért is ringbe szállnak. Azt a versenyt azonban Görögország nyerte, hogy olimpiával ünnepelhesse a legelső, athéni olimpiai játékok centenáriumát.² Peking rendezte a sorait, és bejelentette igényét a 2008-as játé-

1 „OLYMPICS: There's No Joy in Beijing as Sydney Gets Olympics” (OLIMPIA: Pekingben nem örülnek, hogy Sydney kapta meg az olimpiát). *The New York Times*, 1993. szeptember 24.

2 A centenáriumi athéni játékokat nyolc évvel elhalasztották, mivel 1986-ban Görögország nem állt készen az olimpia megrendezésére.

kok megrendezésére. Tom Lantos újra kampányt hirdetett, és a képviselőházban újrafogalmazta korábbi aggályait: „Az olimpiai játékok helyszínének nagy jelentősége van. Hitler 1936-os berlini olimpiája sem volt más, mint propaganda-dömping: kísérlet, hogy elhitesse a többi országgal, hogy a náci Németország a világ polgárainak mintaállama. Ha az olimpiát Pekingben tartják meg, annak az üzenete nem lesz összhangban az olimpiai eszmével.” Sürgette a kollégáit is, hogy fejezzék ki ellenvéleményüket Pekinggel szemben. „Ha nem hangoztatjuk a véleményünket Kína példátlan emberi jogi visszaélései miatt, elhanyagoltuk a kötelességünket.”¹

2001 márciusában, az amerikai választások után Tom az új Kongresszus elé is beterveztette határozati javaslatát, és erőteljes kampányba kezdett, hogy támogatókat szerezzen. Képviselőházi státusza megerősödött: 2001 januárjában ő lett a képviselőház Külügyi Bizottságának rangidős demokrata tagja, és a bizottság demokrata szekciójának a vezetője. A Külügyi Bizottság kedvező véleménnyel bocsátotta a határozati javaslatot a teljes képviselőház elé.² A képviselőház republikánus vezetése azonban nem terjesztette fel szavazásra. Ez furcsa volt, hiszen a republikánus vezetést különösen aggasztotta a kínai haderő fejlesztése és Peking fenyegető katonai és kereskedelmi fellépése, továbbá azok a kínai gazdasági lépések, amelyek az amerikai ipar gyengítésére irányultak.³

A szövegezés szerint a republikánus vezetők azért nem voltak hajlandók támogatni az ügyet, mert egy republikánus megaszponzornak, aki a kínai irányítás alatt

1 Tom Lantos: „China's Human Rights Violations Disqualify Beijing from Hosting the 2008 Olympic Games” (Kína emberi jogi visszaélései alkalmatlanná teszik Pekinget a 2008-as olimpiai játékok megrendezésére). Az Egyesült Államok Kongresszusa, *Congressional Record*, 107. kongresszus, 2. ülésnap, 2000. október 4., pp. E1167–E1168. Ez a nyilatkozat tartalmazza az általa beterveztett határozat teljes szövegét is.

2 A 73. sz. képviselőházi közös határozatot a Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága 2001. április 4-én terjesztette be a képviselőház elé mérlegelés céljára. Az Amerikai Egyesült Államok képviselőháza, 107. kongresszus, 1. ülésnap, képviselőházi jelentés 107-40: „A Kongresszus az irányú véleményének kifejezése, miszerint az olimpiát 2008-ban nem Kínában kellene megrendezni, kivéve, ha a Kínai Népköztársaság kormánya szabadon engedi az összes politikai foglyot, ratifikálja a polgári és politikai jogokról szóló nemzetközi konvenciót és tiszteletben tartja a nemzetközileg elismert emberi jogokat.”

3 Ez volt az a korszak, amikor a képviselőházi republikánusok az amerikai technológia felvásárlására irányuló kínai biztonsági és kereskedelmi intézkedésekre összpontosítottak. Ha elfogadják az olimpia pekingi megrendezése ellen tiltakozó határozatot, az teljesen összhangban állt volna Kínával kapcsolatos politikájukkal. Christopher Cox kongresszusi képviselő, a Kínáról szóló Cox-jelentés szerzője a kezdetektől támogatta Lantos határozati javaslatát. Lásd Az Egyesült Államok képviselőháza: *Report of the Select Committee on U.S. National Security and Military/Commercial Concerns with the People's Republic of China* (A különleges bizottság jelentése az Egyesült Államok nemzetbiztonsági és katonai/kereskedelmi aggályairól a Kínai Népköztársaság kapcsán). Benyújtotta a kaliforniai Mr. Cox elnök. Képviselőházi jelentés 105–851, 1999. január 3.

álló Makaón nagyszabású hotel- és kaszinóberuházást tervezett, a kínai hatóságok csak úgy adták volna meg a hozzájárulást, ha „elintézi” a Lantos-határozat képviselőházi megbuktatását. Tom DeLay, a képviselőház republikánus többségének vezetője, aki pedig korábban maga is aggódott Kína emberi jogi politikája miatt, úgy látszik, nem tudott ellenállni a bőkezű szponzor kérésének.

Tom a határozattervezet elutasítása után is felhasználta a pozícióját, hogy a pekingi olimpia ellen kampányoljon. A *Guardian* című lapnak ezt nyilatkozta: „A Kínai Népköztársaságban az emberi jogok helyzete gyalázatos, és nem javul, hanem egyre romlik. Nem fogadom el azt az érvet, hogy a játékok megrendezése arra fogja ösztönözni Kínát, hogy rendezze a hátralékait. Ha Peking pályázatát elfogadják, nem kevesebb, hanem még több emberi jogi visszaélés történik majd.” A CNN-nek pedig ezt mondta: „Ez az elnyomó rezsim nem érdemli meg azt a nemzetközi legitimitást, amit ez a megtiszteltetés hoz”.¹

Amikor már megszületett a döntés az olimpia pekingi megrendezéséről, Kína emberi jogi hozzáállását illetően Tom továbbra is ütötte a vasat. 2007-ben, mindössze kilenc hónappal a halála előtt ismételten kifejezte aggodalmát amiatt, hogy Amerika az olimpia idejére segítséget kíván nyújtani Kínának a terrorizmus elleni védelemben. Nyugtalanította, hogy Peking az amerikai berendezéseket és *know-how*-t saját polgárai szabadságjogainak korlátozására, az alapvető emberi jogok megsértésére használhatja fel. „Felhőborító, hogy Kína az olimpiát, a nemzetközi összetartozás és testvériség szimbólumát arra használhatja, hogy folytathassa a tibetiek elnyomását, a tajvaniak zaklatását, akik egyszerűen csak Peking beavatkozása nélkül szeretnék élni az életüket.”²

Tom számára meghatározó kérdés volt a szólásszabadság ügye. Kína öles lépésekkel fejlődő gazdasága olyan anyagi forrásokat és technológiákat tett elérhetővé, amelyek az emberek szélesebb körű tájékozódását biztosíthatták, de eközben a kormány megszigorította a hozzáférést a hivatalosan jóvá nem hagyott információkhoz. A Kongresszusban Tom kulcsszerepet játszott abban, hogy a kínai és amerikai technológiai cégekre nyomást gyakoroljanak a szabad információáramlás érdekében. 2006 elején a Google, a Yahoo!, a Microsoft és a Cisco Systems vezetőinek

egy kongresszusi meghallgatáson a kínai tevékenységeikről kellett beszámolniuk. A képviselőház arra volt kíváncsi, hogy együttműködtek-e a kínai kormánnyal az információkhoz való hozzáférés korlátozásában és az információforgalom megfigyelhetőségében. Tom bevezető beszéde világos, kemény és „klasszikus Lantos”: nem fogja vissza erkölcsi felháborodását.¹

„A bizottság előtt megjelent hi-tech cégek, a Yahoo!, a Microsoft, a Cisco és a Google kétségtelenül az iparág zászlóshajói. Nyílt és demokratikus társadalmunkban, a szólásszabadság alkotmányos garanciája mellett szárnyalnak, alapítóik hatalmas vagyont halmoztak fel, befolyásuk és presztízsiük óriási, de mindez nem hozta meg számukra a társadalmi felelősség átlátásának képességét. Ahelyett, hogy hatalmukat és kreativitásukat arra használták volna fel, hogy nyitottságot és szólásszabadságot vigyenek Kínába, a profit kedvéért engedtek Peking felhőborító, ám kiszámítható követeléseinek. Nekik új technológiákat kellett volna kidolgozniuk az ottani kormány gyomorforgató cenzúrájának és az internet blokkolásának megkerülésére. Ehelyett önként és dalolva jelentkeztek a kínai cenzúrabrigádba. Ezek a cégek először nem akartak megjelenni a Kongresszus előtt, képviselőik ma mégis eljöttek, hogy előadják az ő verziójukat. Ugyan évek óta jelen vannak Kínában, most hirtelen felfedezték, hogy szükség volna olyan hangzatos dokumentumok felmutatására, amelyek egyszerre tanúskodnak részükről a kommunikáció szabadságának tiszteletéről, ugyanakkor teljes összhangban vannak a kommunikációt korlátozó kínai törvényekkel.”

Egy évvel később, 2007-ben Tom Lantos lett a képviselőház Külügyi Bizottságának az elnöke. A 2006. februári meghallgatást követő vizsgálat nyomán Tom felszólította a Yahoo! elnök-vezérigazgatóját, Jerry Yangot, valamint Michael Calahan főtanácsadót, hogy jelenjenek meg a bizottság előtt. „A bizottság megállapította, hogy a Yahoo! téves információkat szolgáltatott a Kongresszusnak – mondta Lantos.” A meghallgatást azzal kezdte, hogy a cég a korábbi meghallgatáson eskü alatt félretájékoztatta a Kongresszust, azóta semmit sem tett a hamis információk helyesbítésére, továbbá nem igyekezett azonosítani és fegyelmi büntetésben részesíteni a vétkeseket.

1 „Keep Olympics Out of China: U.S. Lawmakers” (Amerikai törvényhozók: tartsuk távol az olimpiát Kínától). *CNN*, 2001. március 21.; <http://www.cnn.com/2001/WORLD/asiapcf/east/03/21/china.us.olympics.01>.

2 „US Lawmaker Fears ‘Genocide’ Beijing Olympics” (Az amerikai törvényhozó tart a pekingi „népirtás” olimpiájától). *AFP*, 2007. május 1.

1 Az Egyesült Államok Kongresszusa, Az Afrikával, a globális emberi jogokkal és a nemzetközi tevékenységekkel foglalkozó albizottság: „The Internet in China: A Tool for Freedom or Suppression?” (Az internet Kínában: a szabadság vagy az elnyomás eszköze?). Közös meghallgatás, 109. kongresszus, 2. ülészak, 2006. február 15., p. 7.

Nem sokkal azelőtt érkezett hír két kínai újságíró letartóztatásáról, akik a meghallgatás idején már a harmadik évet töltötték börtönben a 15 éves büntetésükből. A kínai hatóságok kérésére ugyanis a Yahoo! korábban információkat adott át a kínai kormánynak az újságírók levelezési fiókjából, ami később a letartóztatásuk és bebörtönzésük alapját képezte. Nyilatkozatának zárásaként Lantos így fordult a Yahoo! vezetőihez: „Mr. Yang és Mr. Callahan! Az egyik elítélt édesanyja ott ül önök mögött, az első sorban. Javaslom, hogy kérjenek bocsánatot ettől az asszonytól, akinek a fia a Yahoo! miatt sorvadozik rácsok mögött.”¹ Tom Lantos elemében volt: ő volt a hatalmas, ősz hajú Zeus az Olimposz hegyén, aki villámokat szór azokra, akik kiérdemlik méltó haragját. Az újságíró édesanyját természetesen tudatosan ültette közvetlenül Jerry Yang mögé: a tanúk asztalánál ülő Yahoo! vezetőkről készült összes fotón látható volt ő is. Tomnak az emelvényről dörgő záró mondatát aztán minden média idézte: „Önök technológiailag és pénzügyileg óriások, erkölcsileg viszont törpék.”

¹ Az Egyesült Államok Kongresszusa, képviselőház, Külügyi Bizottsága: „Yahoo! Inc.’s Provision of False Information to Congress” (A Yahoo! Inc. félrevezette a Kongresszust). Bizottsági meghallgatás, 110. kongresszus, 1. ülészak, 2007. november 6., pp. 1–5.

15. Emberi jogok Burmában, Japánban és Észak-Koreában

Az 1990-es évek végén Tom pozíciója a Külügyi Bizottságban egyre nagyobb horderejű kezdeményezésekre adott lehetőséget. Burmában (Mianmarban)¹ ebben az időben példátlan emberijog-tiprás folyt, és ezek lassan nyilvánosságra is kerültek. Tom 2001. június 19-én, az őrizetben lévő törvényes burmai demokratikus vezető, Aun Szan Szu Kji asszony születésnapján beterjesztette a Burma szabadságáról szóló törvényjavaslatot, amely kereskedelmi szankciókat helyezett volna kilátásba arra az esetre, ha a katonai vezetés nem módosítja a kényszermunkát és gyermekmunkát lehetővé tevő rendelkezéseit.² Amikor azonban Aun Szan Szu Kjit kiengedték a házi őrizetből, és úgy tűnt, tovább lehet lépni a demokrácia és az emberi jogok kérdésében, Tom visszakozott a törvényjavaslat elfogadtatásától.

Két évvel később azonban még mindig alig volt előrelépés Burmában, ezért Tom ismét beterjesztette a korábbi törvényjavaslatot, amelyet a képviselőház és a szenátus is elfogadott, és az elnök is gyorsan aláírta. A törvény betiltotta a katonai rezsimet közvetlenül támogató kereskedelmet Burmával, befagyasztotta a burmai katonai vezetők és állami szervezetek Egyesült Államokban található vagyoneszközeit, utasította a Világbank és más nemzetközi pénzügyi szervezetek amerikai képviselőit, hogy utasítsanak vissza minden burmai hitelt, megtiltotta amerikai vízum kiadását a katonai vezetők és családtagjaik részére, továbbá intézkedett a demokrácia aktivistáinak támogatásáról.

A nagy többséggel elfogadott törvény rendelkezéseit a Kongresszusnak kétfévente újból jóvá kellett hagynia. A képviselőházban megint csak Tom gondoskodott arról, hogy a Burmára gyakorolt nyomás ne szűnjön.³ A kereskedelmi szankciók

¹ A katonai vezetés Burmáról Mianmarra változtatta az ország nevét, de az Egyesült Államok ezt nem volt hajlandó elismerni, mivel a katonai junta hajtotta végre a módosítást, és nem demokratikus folyamat eredménye volt. Az elmúlt néhány év során az új nevet már elismerte Burma demokratikusan választott kormánya, és az Egyesült Államok is elfogadta a módosítást. Mivel az országot következetesen Burmának nevezték a tárgyalási időszak során, mi is ezt a nevet használtuk itt.

² Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 107. kongresszus, 1. ülészak, 2001. június 19., pp. E1149–E1150, Tom Lantos képviselő: „A H.R. 2211 – A Burma szabadságáról szóló törvény beterjesztése”.

³ Lásd még a 97. sz. képviselőházi közös határozat története, 108. kongresszus (2003–2004); a képviselőház 86. sz. közös határozata, 109. kongresszus (2005–2006); és a 44. sz. képviselőházi közös határozat, 110. kongresszus (2007–2008).

meghosszabbításáról szólva az emberi jogok védelme mellett Tom megcsillogtatta ironizáló hajlamát is:¹

„Bár mindannyian szeretnénk látni valamilyen tárgyalásos megoldást, nem lehetünk annyira naivak, hogy azt higgyük, Burma vezetői megváltoztak. Valószínűleg nem áll szándékukban, hogy lehetővé tegyék Aun Szan Szu Kji asszony számára – akit néhány hónapja még megpróbáltak megölni –, hogy szabad és tisztességes választásokon próbálja meg a pártját hatalomra juttatni. Ha tévednék, és a Burmát vezető útonállók elnyerik 2005-ben a Nobel-békedíjat, mert egyezsége jutottak az ellenzékkel, akkor rengeteg időnk lesz még arra, hogy elnézést kérjünk, gratuláljunk és megszüntessük a szankciókat. Addig azonban csak szorongassuk a banditákat, és gondoskodjunk arról, hogy a szövetségeseink is így teygenek.”

2007-ben, amikor még mindig nem javult az emberi jogok helyzete Burmában, egy új törvény megerősítette a vízumtilalmat a kormány tisztviselői számára, és szigorította a korábbi törvény egyéb korlátozásait és szankcióit. Figyelembe véve, hogy a – szinte kizárólag Burmában található – jáde- és rubinkövek kereskedelme az elnyomó burmai rezsim harmadik legnagyobb bevételi forrása volt, megtiltotta a rubin- és jádekövek és az egyéb, ottani eredetű kövekből készült ékszerek importját.

A törvénytervezetnek eredetileg „A burmai JADE blokkolásáról szóló törvény” címet adták, ahol a JADE nemcsak az importtilalom alá helyezendő követ jelenti, hanem egyben a „Junta Anti-Demokratikus Erőfeszítései” (*Junta's Anti-Democratic Efforts*) kezdőbetűiből álló betűszó is. Tom a képviselőházi határozattervezetet 2007 októberében, két hónappal azelőtt terjesztette be, hogy megtudta, halálos beteg. A képviselőház és a szenátus a halála után hagyta jóvá a végső változatot, és a törvényt róla nevezték el. Ez lett „a burmai JADE blokkolásáról szóló 2008. évi Tom Lantos-törvény”.² George W. Bush elnök az ovális irodában írta alá a Lantos család tagjai és több kongresszusi képviselő jelenlétében.³ A Human Rights Watch nevű emberi

jogi figyelőszervezet így kommentálta a törvényt: „A burmai drágakövek nemzetközi kereskedelme az elnyomás finanszírozását segítette elő, és milliós bevételt hozott Burma elnyomó vezetői számára. Az új amerikai törvény fontos mérföldkő a burmai drágakövek etikátlan nemzetközi kereskedelmének korlátozása terén.”

Egy másik ázsiai emberi jogi ügy napirendre kerülésekor szintén salamoni bölcsességet kívánt az alapjogokkal kapcsolatos elvek és az érintett országok amerikai kapcsolatainak egyensúlyban tartása. Ez volt az úgynevezett „vigasztalás” (*comfort women*) esete, akiket a második világháború során a japánok által elfoglalt területeken a birodalmi japán hadsereg szexuális rabszolgaként használt. Ezeket a nőket, sokukat igen fiatalon, Koreában, Kínában, a Fülöp-szigeteken és kisebb számban Indonéziában tartották fogva, és szolgáltatták ki a „vigalmi állomásokon” (*comfort station*) a megszálló japán katonák számára. Az áldozatok száma legalább 20 000 volt, de bizonyos becslések szerint akár a 400 000 főt is elérhette.

1993-ban, közel fél évszázaddal később a japán kormány a kabinet főtitkára nyilatkozatával ugyan bocsánatot kért, de később Japánban többen megpróbálták visszavonatni a nyilatkozatot. Az érintett országok a felelősség erőteljesebb kinyilvánítását szorgalmazták, Japán pedig próbálta megkerülni a kérdést, amely időközben erősen zavaró tényezővé vált, különösen Dél-Korea és Japán viszonyában.

Az amerikai Kongresszusban a kérdést először a tengerészgyalogság veteránja, Lane Evans képviselő által betérjesztett határozattervezet hozta felszínre,¹ majd az ügyet a japán–amerikai Mike Honda képviselő karolta fel. A javaslat keményen fogalmazott, és maga a tény, hogy azt egy japán–amerikai szorgalmazza, nagyobb hitelességet biztosított az ügynek. Honda a Kongresszus számos tagját meg tudta győzni, hogy támogassák a határozatot. Tom Lantos elődei a képviselőház Külügyi Bizottságának élén vonakodtak felvállalni egy ilyen ellentmondásos témát, de róla közismert volt, hogy mindig hajlandó feszegetni a határokat, így amikor ő lett az elnök, bizottsági ülést hívott össze a kérdésben. A bizottság 39:2 arányban jóváhagyta, hogy a határozat a teljes képviselőház elé kerüljön mérlegelésre és elfogadásra. Ott maga Tom Lantos vezette a vitát, és bevezető beszéde ismét a

1 Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 108. kongresszus, 2. ülészak, 2004. június 14., pp. H3891–H3892, „A Burma szabadságáról és demokráciájáról szóló 2003-as törvény importkorlátozásai megújításának jóváhagyása”.

2 Lásd még a 108. kongresszus 3890. sz. képviselőházi határozatának történetét. A törvényjavaslatból lett a 110-286. sz. állami törvény.

3 „President Bush Signs H. J. Res. 93, the Renewal of Import Restrictions on Burma, and H. R. 3890, the Tom Lantos Block Burmese Jade (Junta's Anti-Democratic Efforts) Act of 2008” (Bush elnök aláírta a 93. sz. képviselőházi közös határozatot a Burmával szembeni importkorlátozások megújításáról, valamint a 3890. sz. képviselőházi közös határozatot a Tom Lantos-féle 2008. évi JADE törvényről). A Fehér Ház: George W. Bush elnök (online archive); <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/07/20080729.html>.

1 Lane Evans „*comfort women*” határozatai: 68. sz. képviselőházi közös határozat (109. kongresszus: 2005–2006) 15 támogatóval; 759. sz. képviselőházi határozat (109. kongresszus: 2005–2006) 58 támogatóval; 226. sz. képviselőházi közös határozat (108. kongresszus: 2003–2004) 32 támogatóval; 195. sz. képviselőházi közös határozat (107. kongresszus: 2001–2002) 27 támogatóval; 357. sz. képviselőházi közös határozat (106. kongresszus: 1999–2000) 46 támogatóval; 126. sz. képviselőházi közös határozat (105. kongresszus: 1997–1998) 78 támogatóval; 176. sz. képviselőházi közös határozat (104. kongresszus: 1995–1996) 13 támogatóval.

legjobb szónoki képességeit hozta ki belőle. Érzékeny volt a japánok aggályaira is, de világosan és félreérthetetlenül fogalmazott, mivel tökéletesen meg volt győződve az általa képviselt ügy erkölcsi megalapozottságáról.¹

„Egy nemzet erejét az teszi igazán próbára, amikor történelmének legsötétebb fejezeteivel kell szembeülnie. Lesz-e bátorsága ahhoz, hogy szembenézzen a saját múltjával, vagy menekül az igazságtól abban a balga reményben, hogy az igazság majd idővel elhalványul?... Az a tény, hogy Japán kormánya nem hajlandó hivatalosan és félreérthetetlenül bocsánatot kérni azoktól a nőktől, akiket a hadserege szexrabszolgaságra kényszerített a második világháború idején, éles ellentétben áll azzal a pozitív szereppel, amelyet ma Japán a világban betölt. Zavarba ejtő, hogy Japán, az Egyesült Államok értékes szövetségese nem akar elszámolni a múltjával. Az amerikai–japán kapcsolat az ázsiai–csendes-óceáni térség békéjének és stabilitásának a sarokköve. Bizalmunk és barátságunk a kölcsönös tiszteleten alapszik. Szerte Ázsiában együtt igyekszünk előmozdítani közös értékeink, a demokrácia, a gazdasági dinamizmus és az emberi jogok ügyét. Az amerikai–japán kapcsolatokra nézve azonban nyugtalanító, hogy Japán nem akar hivatalosan, állami szinten, egyszer s mindenkorra bocsánatot kérni azoktól, akiket „vigasztalóként” annyi szenvedésre kényszerített. Az embertelen tetteket teljes mértékben be kellene ismerni, a teljes igazságot fel kell tárni. Ez szükséges a nemzeti megbékéléshez, és ez segíti az áldozatok gyógyulását, a beismerés visszatartása viszont csak fokozza a fájdalmat.

Egyetlen nemzet sem tekintheti semmisnek a saját múltját. A háború utáni Németország a világtörténelem legszörnyűbb büntetéseivel terhelt, helyes döntést hozott. Japán most a történelmi amnéziával próbálkozik. Pedig a tények egyértelműek: tagadhatatlan, hogy a japán birodalmi hadsereg több ezer ázsiai, elsősorban kínai és koreai nőt kényszerített szexrabszolgaságba a második világháború során. Visszataszítóak azok a „becsületvédők”, akik a tényeket tagadják vagy az áldozatokat hibáztatják. Akik képesek azt állítani, hogy ezek a nők saját elhatározásukból cselekedtek, azoknak fogalmuk sincs a nemi erőszakról. Határozatunk egy szörnyű igazság beismerését követeli. Ha ez elmarad, az azt jelezné, hogy ezeket a rémtetteket újra el lehet követni, majd a következményeket ugyanolyan pökhendi módon lehet kezelni, mint ebben az esetben. A határozatunk az áldozatok érdekében szól, és azoknak a bátor nőknek a nevében szólal fel, akiket még ma is megpróbálná-

nak elnémítani a szégyen és a bigott megbélyegzés fegyvereivel. Ezek a nők csupán annyit kérnek, hogy derüljön fény az igazságra. A világ pedig azt várja a japán kormánytól, hogy teljes mértékben nézzen szembe a történelemmel.”

A képviselőház a határozatot jóváhagyta.

A megdöbbentő észak-koreai helyzet Tom számára egyszerre volt súlyos humanitárius probléma és fontos emberi jogi kérdés. Az 1990-es évek közepén és végén éhínség pusztított Észak-Koreában, és sokan menekültek át Kínába, ahonnan a legtöbben Dél-Koreába, néhányan pedig az Egyesült Államokba igyekeztek továbbjutni. A problémát humanitárius és emberi jogi szervezetek hozták nyilvánosságra. Dél-Korea, Kína, az ENSZ és az Egyesült Államok is jelentős élelmiszer-adományokat juttatott az országba. 2004 elején az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága Genfben jóváhagyott egy határozatot, amely bírálta Észak-Koreát, és javaslatot tett egy különmegbízott kinevezésére, aki helyszíni dokumentációt és javaslatokat készít az Emberi Jogi Bizottság és az ENSZ-közügyülés részére.

Tom a képviselőház Külügyi Bizottságának Ázsiával foglalkozó albizottságában törvényjavaslatot készített elő, amelynek vitájában igyekezett megtalálni az egyensúlyt az Észak-Korea által jelentett komoly biztonsági aggályok és az emberi jogi problémák között: „Bár nyilvánvaló, hogy a biztonsági kérdések továbbra is az Észak-Koreával kapcsolatos megfontolásaink legfontosabb elemét képezik, nagyon aggodom amiatt, hogy az Egyesült Államok nem fordított elég figyelmet az emberi jogok helyzetére és az észak-koreai vezetés borzalmas kormányzásának humanitárius következményeire.” Természetesen az észak-koreai vezetés is megkapta a magáét: „A kormány hozzá nem értése miatt rengeteg észak-koreai polgár pusztul éhen, miközben a vezetők Japánból frissen importált szusit esznek. Több százezeren sínylődnek brutális kényszerszolgálatokban, a szabadulás reménye nélkül.”¹

A Kongresszus 2004-ben meghozta az Észak-Korea emberi jogi helyzetére vonatkozó törvényt, amely előírta egy „az emberi jogok kérdésével megbízott különleges észak-koreai megbízott” pozíciójának létrehozását. Ezt a tisztelet Tom halála után én nyertem el. Még a törvény meghozatala után azonban a kezdeményező Tom, velem együtt, kétszer is Észak-Koreába utazott, hogy pozitív lépésekre ösztönözze

¹ Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 110. kongresszus, 1. ülésnap, 2010. július 30., pp. H8870– H8871. „A Képviselőház véleménye, miszerint Japánnak bocsánatot kellene kérnie azért, hogy a birodalmi fegyveres erői fiatal nőket szexrabszolgaságra kényszerítettek.”

¹ Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 108. kongresszus, 2. ülésnap, 2004. július 21., pp. H6514– H6515. „Az Észak-Korea emberi jogi helyzetére vonatkozó 2004-es törvény.” Az Észak-Korea emberi jogi helyzetére vonatkozó 2004-es törvény jóváhagyásakor tett kongresszusi lépésekhez lásd a 4011. sz. képviselőházi határozatot (108. kongresszus, 2003–2004) és a 108-333. sz. állami törvényt.

a phenjani kormányt. Ez egyik alkalommal sem volt kéjutazás. Először 2005 januárjában járt ott, amikor a téli zimankót még elviselhetetlenebbé tette a szénhiány és a rendszeres áramkimaradás. Szállásunkon, a kijelölt állami hotelben hideg volt – még a lehetünk is látszott, amikor kimentünk a folyosóra. A szobákat fűtötték, a fürdőszobákat viszont nem, habár a víz (hellyel-közzel) meleg volt. Amikor a Külügyminisztérium észak-amerikai osztályának főigazgatójával tárgyaltunk, a konferenciatermet egy hőszugárzó fűtötte. Szürkületkor a lámpa vibrálni kezdett, majd az áramellátás megszűnt. Az észak-koreaiak, mintha mi sem történt volna, megszakítás nélkül beszéltek tovább, bár húsz perccel később már teljesen sötét volt. Ahogy a terem kezdett hűlni, a tárgyalók felvették a kabátjukat. Jó félórával később az áram villódzva visszajött, de a házigazdák ügyet sem vetettek a körülményekre.

Tom néhány hét híján 77 éves volt, és a házigazdák – a konfuciuszi tanoknak megfelelően – tiszteletet tanúsítottak iránta. Értékelték, hogy ha valaki ilyen idős korban megteszi ezt az utat, akkor nyilván nagyon fontos üzenetet hoz. Az üzenet pedig nem volt más, mint az Egyesült Államokkal és a szomszédos országokkal (vagyis Kínával, Dél-Koreával, Japánnal és Oroszországgal) folytatandó nukleáris tárgyalások megkerülhetlensége. Tom ezenkívül hangsúlyozta az előrelépés fontosságát az emberi jogok terén is, ami, érvelése szerint, a nemzetközi közösség szemében javítaná az észak-koreai rezsimről alkotott képet. Látogatása után volt némi haladás, és nyolc hónappal később folytatódta is a hivatalos hatoldalú tárgyalások, bár aztán meglehetősen rövid életűnek bizonyultak. Konkrét előrehaladást az emberi jogok terén sem lehetett tapasztalni Tom halálának évében, így a Kongresszus meghosszabbította az észak-koreai emberi jogi törvényt 2008-ban és 2012-ben is.

16. Népiirtás: Nemzetközi Büntetőbíróság, Örményország és Dárfúr

A második világháború után az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagállamai megalkották és elfogadták a népiirtás büntetének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményt. Ennek meghatározása szerint a népiirtás, *inter alia*, gyilkosság vagy egyéb olyan cselekedet, amelynek célja egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítése.

Tom Lantost a náci időszakban átélt tragikus személyes tapasztalatai különösen érzékennyé tették az etnikai csoportok ellen irányuló büntettek. A 20. század végén elkövetett legszörnyűbb atrocitások idején már kongresszusi képviselő volt, és mindig azonnali cselekvést sürgetett az áldozatok védelme és megpróbáltatásaik leállítása érdekében. A balkáni háború idején energikusan fellépett a boszniai etnikai tisztogatás és az albánok elűldözése ellen, majd erősen hallatta szavát a dárfúri népiirtás megállításáért is. Nagy jelentőséget tulajdonított a múlt század eleji örmény népiirtásért való történelmi felelősség utólagos megállapításának és kimondásának. Támogatta a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozását, sőt egyedi esetekben az adott büntettek koncentráció törvényszékek létrejöttét is. 2002-ben a Külügyi Bizottság az egyik meghallgatáson hevesen ellenezte az Egyesült Államok részvételét a Nemzetközi Büntetőbíróságban. 1998-ban, még a Clinton-kormányzat idején az Egyesült Államok eredetileg támogatta a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozására irányuló kezdeményezéseket, de a szenátus később nem ratifikálta a Római Statútumot, amely létrehozta a bíróságot. Lantos eltérő álláspontot képviselt, és a meghallgatáson így fejezte ki a véleményét:¹

„Az elmúlt évszázad az emberi jogok legborzalmasabb, a történelemben példátlan méretű sárba tiprását produkálta. Testközelből tapasztaltam meg az emberiség egyik legsötétebb rémtettét, a holokausztot. A civilizált ember azonban szegyen szemre nem tanult ebből a szörnyűségből, és az emberi jogok durva megsértése tovább folytatódott a huszadik század végén, és folytatódik még az új évezredben is... Meg kell találnunk végre a módját annak, hogy megelőzzük az emberi tár-

¹ „Az ENSZ jugoszláviai és ruandai nemzetközi törvényszékei: nemzetközi igazságtétel vagy csak show?” Meghallgatás, Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága, az Egyesült Államok képviselőháza, 107. kongresszus, 2. ülészak, 2002. február 28.

sadalom effajta katasztrófáinak a kibontakozását és megismétlődését. Ez a mód elsődlegesen mindenképpen a nemzetközi közösség diplomáciai vagy katonai beavatkozása, de ugyanakkor gondoskodnunk kell arról is, hogy a hasonló barbár tettek elkövetői tudatában legyenek annak, hogy bűncselekményeikért felelniük kell... Hiszem, hogy a nemzetközi igazságtétel fontos szerepet tölt be évszázadunkban, különösen a működésképtelen és a konfliktusokból éppen kilábaló államok esetében, ahol sem a nemzeti intézmények, sem a politikai kultúra nem képesek megteremteni az elszámoltathatóságot.”

Marvin Hier rabbi, a Los Angeles-i Simon Wiesenthal Központ alapítója és rangidős vezetője a 2008-ban, Tom halála másnapján kiadott közleményében így méltatta a személyét: „Tom Lantos a Kongresszusban töltött évei alatt közvetlenül és intenzíven vett részt a népiirtások felderítésében, beleértve korábbiakat is, például azt, amelyik az első világháború idején Törökországban az örményekkel történt. Az 1990-es években a korábbi Jugoszlávia területén, nem sokkal később Ruandában, 1999–2000-ben Kelet-Timorban, az 1990-es években Sierra Leonében és a 2000-es években Szudánban végbemenő népiirtások kapcsán azonnal felemelte a szavát, és követelte a felelősök megbüntetését.”¹

Az örmény népiirtás az első világháború idején folyt, amikor az Oszmán Birodalom már szétesőben volt. Az örményekre a törökök ellenségként tekintettek, és az örmények becslése szerint 1915 és 1923 között az új török állam katonasága több mint 1,5 millió embert ölt meg és százezreket telepített át. Az örmények szerint ez tervezett népiirtás volt, a törökök viszont azt állítják, hogy nem létezett rendszerszintű megsemmisítési terv, „csupán” kb. 300 ezer örmény vesztette életét az államhatalom összeomlása utáni káoszban, amikor örmény terroristák is több ezer törököt gyilkoltak meg.

A téma jórészt örmény származású amerikai választók kezdeményezésére került a Kongresszus elé, akik azt kérték, hogy a testület határozatban szögezze le, hogy az esemény népiirtás volt, fejezze ki részvétét az áldozatok iránt és ítélje el a török kormány akkori tetteit. Ez esetben tehát nem egy folyamatban lévő atrocitás megállítása volt a cél. A Török Köztársaság, az Oszmán Birodalom utódállama ezt a kezdeményezést a presztízse és legitimitációja elleni támadásként élte meg, és attól félt, hogy egy esetleges elmarasztalás kártérítési igényekhez vezethet. Amikor a téma az

1970-es és 1980-as években először felvetődött, az Egyesült Államok szoros szövetségben állt Törökországgal, a NATO egyik kulcsfontosságú tagjával, amely később az instabil Közel-Kelet szomszédságában fontos országnak számított. A kormányzat engedett az intenzív török lobbizásnak, de a jelentős örmény választói bázissal rendelkező képviselők továbbra is napirenden tartották a kérdést a Kongresszusban.

A 1990-es évek elején a hidegháború véget ért, enyhült a Törökországra irányuló kommunista fenyegetés, és a törökök lazább szálakkal kötődtek az Egyesült Államokhoz. A 2000-es években az ország mind bel-, mind külpolitikáját tekintve autokratikusabb irányban indult el. Tom két malom közt őrlődött: az emberi jogi kérdések fő szószólójaként az igazságot az örmények oldalán látta, ugyanakkor az Egyesült Államok szemszögét magáévá téve, Törökország geostratégiai fontosságával is tisztában volt. Egyaránt ostromolták az örmény származású amerikaiak és az amerikai–török kapcsolatokért aggódó demokrata és republikánus külügyminiszterek is.

A képviselőház Külügyi Bizottsága két határozatot is beterjesztett, és hosszas vita után mindkét határozatot továbbküldték mérlegelésre a teljes képviselőház elé. Tom Lantos nem volt a határozatok benyújtói között, de megszavazta mindkettőt. Azt mondta: „mélyen megindította és megrendítette az örmény nép borzalmas szenvedése”, de azt is jelezte: „nem biztos abban, hogy alkalmazni lehet rá a népiirtás fogalmát”.¹ Közben George W. Bush kormánya és török politikusok folyamatosan és keményen lobbiztak azért, hogy a Kongresszus ne foglalkozzon a témával², és több képviselő vissza is vonta a határozat beterjesztésének támogatását.³ A határozat soha nem került felsőbb szintre, és nem is szavazott róla a teljes képviselőház.

Tom különleges aktivitást mutatott a dárfúri népiirtás esetében is. Szudán nyugati területe, Dárfúr nagyjából Spanyolország méretének felel meg. Száraz, zord vidék, ahol a helyi népesség számára keserves a megélhetés. Az etnikai különbségek és a szűkös erőforrásokért folytatott verseny összecsapásokat váltott ki, a gyenge

1 „A Simon Wiesenthal Központ nyilatkozata Tom Lantos kongresszusi képviselő halálával kapcsolatban”. Simon Wiesenthal Center, 2008. február 11.; <http://www.wiesenthal.com/site/apps/nlnet/content2.aspx?c=glKWlaOWIj4H&b=9450987&ct=14912111>.

1 Lisa Friedman: „Lantos Backs Armenian Genocide Vote” (Lantos támogatja az örmény népiirtással kapcsolatos szavazást). *East Bay Times*, 2005. szeptember 17.; <http://www.eastbaytimes.com/2005/09/17/lantos-backs-armenian-genocide-vote>.

2 Sebnem Arsu és Brian Knowlton: „Turks Warn U. S. against Resolution on Armenian Genocide” (A törökök óva intik az USA-t az örmény népiirtással kapcsolatos határozattól). *The New York Times*, 2007. március 30.; <https://mobile.nytimes.com/2007/03/30/news/30iht-turkey.1.5082155.html>.

3 Brian Knowlton: „Bush Urges Congress to Reject Armenian Genocide Resolution” (Bush arra ösztökéli a Kongresszust, hogy utasítsa el az örmény népiirtásról szóló határozatot). *The New York Times*, 2007. október 10.; <http://www.nytimes.com/2007/10/10/world/europe/10iht-10turkey.7834745.html>.

szudáni kormány pedig nem tudta kezelni a helyzetet. A kibontakozó humanitárius válság 2004-ben csúcsonyosodott ki, amikor Tom volt a Külügyi Bizottság rangidős demokrata képviselője.

Az ENSZ egyik vezető diplomatája a helyszínről 2004 elején azt jelentette, hogy ott a világ egyik legborzalmasabb humanitárius válsága tombol. Dárfúrból közel 110 ezer ember menekült a konfliktus elől a szomszédos Csádba, és további 700 ezer ember Dárfúron belül lett otthonából elűldözött menekült. A folyamatos harcok, a nehéz terep és a távolság miatt a humanitárius segélyek nagyon nehezen jutottak el a területre. Egy 2010-es mérvadó becslés szerint – amelyet a szudáni kormány egyébként vitatott, de hitelesen nem cáfolt – abban az évben a dárfúri halálesetek száma elérte a 300 ezret, és további 3 millióan kényszerültek menekülttáborba. Tomnak a képviselőház Külügyi Bizottsága afrikai válságról szóló meghallgatásán mondott beszéde szenvedélyes felhívás volt a cselekvésre:¹

„A világ nem tűrheti tovább ártatlan polgárok mészárlását Dárfúrbán... A nemzetközi közösség részéről azonnali beavatkozásra van szükség. Tíz évvel korábban nem léptünk fel idejében Ruandában, és a világ tétlenül nézte végig 100 nap leforgása alatt 1 millió ártatlan ember lemészárlását. Akkor a nemzetközi közösség fogadkozott, hogy még egyszer ilyet nem tűr, hanem mindenáron megpróbálja megelőzni. Ám miközben beszélek, a szudáni kormány mozgósítja katonaságát... hogy a felperzselt föld taktikáját alkalmazva halomra gyilkolja és elűldözze a nem arab fekete-afrikai lakosságot.”

Tom szankciókat követelt a kartúmi vezetés ellen, és sürgette az Egyesült Államok kormányzatát, hogy hozzon kemény intézkedéseket. Felszólítást intézett az ENSZ-hez is, de érdemi előrelépés nem történt: a folyamatos humanitárius segítség ellenére a krízis folytatódott. Tom ekkor egy olyan figyelemfelkeltő lépéshez folyamodott, amely a nyilvánosság figyelmét látványosabban ráirányította a válságra. 2006. április 28-án a Kongresszus négy másik tagjával békés tüntetést tartott, melynek során eltorlaszolták a szudáni nagykövetség bejáratát. Hat további tüntető is csatlakozott hozzájuk, és a rendőrség mindegyiküket letartóztatta. Mindezt, természetesen, tévékamerák és újságírók jelenlétében – ahogyan a szervezők tervezték

is. Maga a tény, hogy a tüntetést az akkor 78 éves Lantos, a Kongresszus egyetlen holokauszt túlélője vezette, garantálta az esemény szenzációértékét.

Tom személyes élettörténete nagymértékben determinálta a jogsértésekkel szembeni kéréseivel szembeni hozzáállását. Letartóztatása előtt röviden így nyilatkozott: „Dárfúr minden tekintetben a nemzetközi erkölcsiség hiányának tükré. Ártatlan fekete nőket, gyermekeket és férfiakat mészárol egy szörnyű rezsim a világ személtárára... Két generációval korábban a civilizált világ néma maradt és elfordította a tekintetét. Ma felszólítjuk a civilizált világot, hogy álljon a sarkára, és mondja ki: elég! A dárfúri mészárlásnak véget kell vetni.”¹

Tomot frusztrálta a hatalmas feladat, hogy a rengeteg, beavatkozást igénylő emberi jogi kihívás mellett népi tiltások iszonyatával is szembe kell néznie. Sokszor mondogatta, hogy a kongresszusi képviselőként előtte tornyosuló feladatok olyanok, mint a „parttalan óceán. Akármennyi időt és energiát fordítunk rájuk – az sohasem elég.” A feszített kongresszusi munkatempó fárasztotta is, ahogy időseddött. Mégis, a szudáni követségnél tartott akció után két nappal később már egy 50 000 embert mozgósító washingtoni felvonuláson szónokolt, ahol a felszólalók között volt az akkor még szenátorként dolgozó Barack Obama, a Nobel-díjas Elie Wiesel és Nancy Pelosi házelnök is.

1 Tom Lantos: „We Must Stop the Slaughter in Darfur” (Véget kell vetni a mészárlásnak Dárfúrbán). *Boston Globe*, 2004. május 4. Lásd még Tom Lantos: „Ethnic Cleansing in Darfur: Time to Get Tough with Sudan” (Etnikai tisztogatás Dárfúrbán: ideje keményebbnek lenni Szudánnal). *International Herald Tribune*, 2004. május 6.

1 Jim Doyle: „Five Members of Congress Arrested over Sudan Protest” (Letartóztatták a Kongresszus öt tagját a Szudán elleni tiltakozásuk miatt). *San Francisco Chronicle*, 2006. április 28.; <http://www.sfgate.com/news/article/Five-members-of-Congress-arrested-over-Sudan-2498797.php>. Amikor Tom alig két évvel később elhunyt, a letartóztatást gyakorlatilag minden róla szóló nekrológban megemlégték.

17. Holokauszt-emlékezet és elszámoltathatóság

A holokauszt túlélő Tom Lantos emberi jogi programjában fontos elem volt a vészkorszakról való megemlékezés és az oktatás, amelyben ő a főhangsúlyt arra helyezte, hogy az emberiségnek tennie kell róla, hogy ilyen embertelenség soha többé ne ismétlődhessen meg. Minden évben igyekezett részt venni az „Emlékezés Napjai” országos polgári megemlékezésén a Capitolium nagy rotundájában. Jelezni kívánta, hogy az áldozatokra való emlékezés egyben a jövő iránti kötelezettségvállalás is, ezért, ha tehetette, mindig magával vitte valamelyik unokáját is. Egyik kedvenc fényképe az volt, amelyen az 1988-as ünnepségen legidősebb unokájával, az akkor kilencéves Tomicah Tillemann-nal figyelnek, mindketten ünnepélyes arccal. A holokausztoktatás elkötelezettje volt: fontosnak tartotta, hogy a felnövekvő generáció mindenről tudjon. Megszervezte, hogy kamasz unokája, Chelsea Swett 1997-ben beszédet mondhasson a Holokauszt Múzeum rendezvényén, amelyen hivatalosan bemutatták a Raoul Wallenbergnek emléket állító postabélyeget.

Tom tagja volt az Egyesült Államok Holokauszt Emlékbizottságának, és aktívan közreműködött a Holokauszt Emlékmúzeum építésének előmozdításában: az adománygyűjtő események fő szónoka volt, majd részt vett az alapkövetésén és a múzeum felavatásán is. Ő szorgalmazta, hogy a múzeum tere legyen „Raoul Wallenberg Place”, egyrészt, hogy Amerika ezzel is tisztelegjen Wallenberg előtt, másrészt, hogy a név felhívja a figyelmet a nem zsidók szerepére a zsidók mentésében és az antiszemitizmus elleni harcban. Tom munkájának volt köszönhető, hogy a múzeum első hivatalos látogatója maga a dalai láma volt.

Az emlékezésen és az oktatáson kívül elengedhetetlennek tartotta, hogy a náci rémtetteket maradéktalanul ki kell vizsgálni, a felelőseket meg kell nevezni és felelőségre kell vonni. Az 1970-es évek végén az amerikai Igazságügyi Minisztériumon belül létrejött a Speciális Nyomozások Irodája (OSI), amelynek feladata azoknak a második világháború után kivándorolt személyeknek az ismételt háttérvizsgálata volt, akik részt vehettek náci bűncselekményekben. Jogászok és kutatók kicsiny, de elszánt hada több olyan egyént is talált, akiket annak idején nem lett volna szabad beengedni az Egyesült Államokba.

A vizsgálatok történetének legemlékezetesebb esete az 1986 márciusában kiptant Kurt Waldheim-ügy volt. Emlékeztetőül: Kurt Waldheim 1972–1982 között két ciklusban az ENSZ főtitkára volt, és abban az évben esélyesként indult az oszt-

rák köztársasági elnöki posztért. A bécsi *Profil*, a *New York Times*, valamint a Zsidó Világkongresszus jelentései nyilvánosságra hozták, hogy Waldheim tisztként szolgált a *Wehrmachtban* a Balkánon abban az időben, amikor a görög zsidókat tömegesen szállították Auschwitzba. Azt is állították, hogy részt vett civilekkel szemben elkövetett atrocitásokban. Tény, hogy egyik parancsnokát a háború után a jugoszláv kormány háborús bűnökben vétkesnek találta és kivégezte. Az is kiderült, hogy Waldheim, a háború után a jugoszláv kormánytól kapott információk alapján, szerepelt az ENSZ listáján a háborús bűnökkel feljelentett személyek névsorában. Önéletrajzában Waldheim korábban annyit írt, hogy szolgált ugyan a hadseregben, mégpedig a szovjet fronton, ahol 1942-ben megsebesült, majd visszatért Ausztriába gyógykezelésre. A Balkánon töltött katonai szolgálatáról nem tesz említést. Azt is állította, hogy Ausztriában nem állt kapcsolatban a nációkkal, a lapok ezzel szemben kiderítették, hogy már jóval a katonai szolgálata előtt náci ifjúsági szervezetek tagja volt, és ezt bizonyítékokkal is alá tudták támasztani.

Mindez két hónappal az osztrák elnökválasztás előtt került nyilvánosságra, és a vádak a nemzetközi média is kellőképpen megszéllőztette. Waldheim fia, Gerhard, egy bécsi bankár, az Egyesült Államokba utazott, hogy megvédje apját. A képviselőház Külügyi Bizottságának emberi jogi albizottsága meghallgatást tartott az ügy kapcsán, amelyen amerikai kormánytisztviselők és magánszemélyek mellett Gerhard is tanúskodott. A meghallgatás elején Tom nagy hévvel tette világossá az álláspontját:¹

„A kiindulópontot nézzük: itt nem az a kérdés, hogy valaki hazudott-e egy bizonyos esemény kapcsán. Itt most arról van szó, hogy egy olyan személy, aki hosszú ideig az Egyesült Nemzetek Szervezetének legmagasabb rangú tisztviselője volt, kétségbe vonja egy egész történelmi korszak fő történetét. Számomra totálisan abszurd azon vitatkozni, hogy vajon Kurt Waldheim, közvetlenül egy olyan tábornok mellé beosztva, akit felakasztanak háborús bűnökért, tudott-e a holokausztról. Persze hogy tudott. Nem kellett ahhoz az ő intelligenciája, tudása, műveltsége és éles esze, hogy tudja, mi folyik. Egy 60-as IQ-val rendelkező gyermek is tudhatta. Lealacsonyítónak és hányingert keltőnek tartom, hogy egy olyan ember, akire a nemzetközi közösség nemrég még a legmagasabb pozíciót bízta, miután kiderül róla, hogy szégyentelenségül hazudott, tovább folytatja a mellébeszélést, ahelyett hogy

azt mondaná: *mea culpa, mea maxima culpa*, bűnös vagyok, bocsássatok meg. Azt színlelni, hogy egy német tiszt, aki alig hat kilométerre állomásozik Szalonikitól, ahol több tízezer embert hurcolnak félholtra verve gázkamrákba, nem tudja, mi folyik az orra előtt – szégyen és gyalázat.”

Másnap reggel Tom reggelire hívta Gerhard Waldheimet a Capitoliumon a kongresszusi étterembe. A hosszú beszélgetés során Tom részéről megnyilvánult a közép-európaiak jó modora, mint mindig. Elmondta Gerhardnak, hogy tiszteli, amiért ennyire kiáll az apjáért, de ugyanazt mondta neki udvariasan, amit az előző napi formális meghallgatáson lehengerlő hévvel: Waldheimnek tudnia kellett, hogy mi történik körülötte. A két férfi harag nélkül vett búcsút egymástól. Waldheim azután a napvilágra került nyilvánvaló tények ellenére Ausztriában megnyerte a választásokat. Elnökké választásával látványosan megdőlt az „Ausztria – a hitlerizmus első áldozata” mítosz, amely Ausztriát a náci rémtettek áldozataként és nem tettestársaként állította be. Tulajdonképpen a Waldheim-üggyel kezdődött el Ausztria második világháborús szerepének kritikus felülvizsgálata.¹

Az amerikai képviselőház felszólította az igazságügyi minisztert, hogy vizsgálja meg újra a Kurt Waldheim második világháborús tevékenységével kapcsolatos dokumentumokat. A minisztérium további bizonyítékokat is talált Waldheim balkáni tetteire vonatkozóan, amelyekről korábban nem készült jelentés.² Ennek alapján Waldheimtől megtagadták a belépést az Egyesült Államokba, és ezután – bár nem hivatalosan – több országban is persona non gratának számított. Ausztria elnökeként mindössze egyszer tudott külföldre utazni: egy rövid, ellentmondásos utat tett a Vatikánba. 2007 júniusában hunyt el – mindössze négy hónappal Tom Lantos halála előtt. A *New York Times* nekrológja ezt írta róla: „Bár soha nem bizo-

¹ Az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa, Külügyi Házbizottság, emberi jogokkal és nemzetközi szervezetekkel foglalkozó albizottság: „A Dr. Kurt Waldheimmel kapcsolatos állítások”. 110. kongresszus, 1. ülés, 1986. április 22., p. 3.

¹ Lásd David Art: *The Politics of the Nazi Past in Germany and Austria* (A náci múlttal kapcsolatos politika Németországban és Ausztriában). New York, Cambridge University Press, 2006. Art érve- lése szerint azzal, hogy Németország vállalta a felelősséget náci múltjáért, létrehozta a bűnbánat kultúráját, miközben Ausztria beállítása a náci első áldozataként áldozatmentalitáshoz vezetett, ami lehetővé tette a szélsőjobbos populizmus felemelkedését. A Waldheim-ügy egyértelműen beleillik ebbe az elemzésbe.

² Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 99. kongresszus, 2. ülés, 1986. május 20., pp. 11369–11373. „Expressing the Sense of the House that the Attorney General Should Examine Evidence Regarding Activities of Kurt Waldheim” (A képviselőház azon véleményének kifejezése, miszerint az igazságügyi miniszternek meg kell vizsgálnia a Kurt Waldheim tevékenységére vonatkozó bizonyítékokat). 409. sz. képviselőházi határozat. Az igazságügyi miniszter memorandum, amely Waldheim Egyesült Államokból történő kizárásához vezetett, itt olvasható: Kurt Waldheim ügyében. Benyújtotta: a Különleges Nyomozások Irodája, Bűnügyi divízió, az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériuma, 1987. április 9.; <https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-hrsp/legacy/2011/02/04/04-09-87waldheim-rpt.pdf>.

nyosodott be, hogy maga Waldheim szörnyűségeket követett el a második világháborúban, az biztos, hogy hazudott a balkáni háborús szolgálata felől.”¹

A Waldheim-ügy meggyőzte Tomot, hogy a második világháború idejéből fennmaradt nyilvántartásoknak sokkal hozzáférhetőbbnek kell lenniük a történészek és az újságírók számára, hogy azonosítani lehessen az érintetteket, és az atrocitások elkövetőit felelősségre lehessen vonni a tetteikért. 1993-ban, amikor a német kormányirodákat és intézményeket Bonnból Berlinbe telepítették át, a kérdés az volt, mi lesz a náci korszak nyilvántartásaival, amelyek korábban amerikaiak kezében voltak, és most visszakérültek a német kormány fennhatósága alá. 1945 májusában ugyanis a bevonuló amerikai csapatok hatalmas adatgyűjteményt – közel 400 tonnányi dokumentumot – találtak egy München melletti papírgyárban, illetve a közeli berchtesgadeni sóbányában. A gyűjtemény megsemmisítésre volt előkészítve, de a végső amerikai katonai csapás olyan gyorsan következett be, hogy az iratok sértetlenül megmaradtak. Tartalmazták a náci párt tagjainak részletes adatait és személyes aktáit, beleértve a származási papírokat is, amelyekkel „árja” eredetüket igazolták. A dokumentumokat felhasználták a nürnbergi perben, később pedig több mint 40 évig amerikai kezelés alatt maradtak a berlini dokumentumközpontként ismert intézményben. Az Egyesült Államok ezeknek a visszaadásáról kezdett tárgyalást a németekkel.

Tom magas rangú külügyminisztériumi tisztviselő részvételével kongresszusi meghallgatást szervezett, hogy tisztán lássa, milyen megállapodás van készülöben, és főleg, hogy megbizonyosodjon afelől: a történészek, tudósok és bűnüldöző kutatók valóban hozzá fognak férni az iratokhoz. A nyitóbeszédében így érvelt: „Leginkább az érdekel bennünket, hogy a dokumentumokhoz folyamatosan, zavartalanul, szabadon és nyíltan hozzáférhessen mindenki, aki alapos indokkal érdeklődik irántuk. Probléma lehet az is, hogy a személyes adatok védelme miatt a nyilvántartásokhoz való hozzáférés szabályai Németországban szigorúbbak, mint az Egyesült Államokban.” Ezután a rá jellemző ügyési alaposítással faggatta a kormány tanúit, majd kiszedte belőlük az ígéretet a nyilvántartásokhoz való hozzáférésre. A meghallgatásra a német kormány a washingtoni német nagykövetségről megfigyelőket küldött.²

1 Jonathan Kandell: „Kurt Waldheim dies at 88; ex-UN chief hid Nazi past” (88 éves korában elhunyt Kurt Waldheim; a volt ENSZ-vezető eltitkolta náci múltját). *The New York Times*, 2007. június 14.

2 Az Egyesült Államok Képviselőháza, Külügyi Házbizottság, a nemzetközi biztonsággal, nemzetközi szervezetekkel és emberi jogokkal foglalkozó albizottság: „U. S.–German Agreement on the Transfer to German Control of Nazi Party Records in the Berlin Document Center” (Amerikai–német megállapodás a náci párt berlini dokumentumközpontban található nyilvántartásainak német kézbe adásáról). 103. kongresszus, 2. ülés, 1994. április 28.

1996-ban Tom Lantos kezdeményezésére törvényjavaslatot terjesztettek be a háborús bűntetteket tartalmazó iratok kötelező közzétételéről. A tájékoztatás szabadságáról szóló törvényre hivatkozva ez a javaslat konkrét utasításokat fogalmazott meg az amerikai kormány birtokában vagy kezelésében lévő információk kiadására – olyan személyek vonatkozásában, akik vélhetően náci háborús bűnökben voltak érintettek a második világháború során vagy közvetlenül a háború előtti időszakban. Az indoklás úgy hivatkozott Kurt Waldheim esetére, mint amely „a legszemléletesebb példája annak, milyen következményekkel jár, ha ilyen akták nem kerülnek nyilvánosságra”.¹ A végső, jóváhagyott törvényjavaslat azonban mindössze egy erőteljesen fogalmazott mondatot tartalmazott: „A Kongresszusnak az a véleménye, hogy amennyiben az Egyesült Államok kormányzervei olyan személyekről rendelkeznek adatokkal, akik feltételezhetően náci háborús bűnököt követtek el, nyilvánossá kell tenniük ezeket az adatokat.” Ez nem volt közvetlen utasítás, de világossá tette, hogy mi a Kongresszus álláspontja. 1998-ban új törvényjavaslat készült a náci háborús bűnök közzétételéről. Ez létrehozta a náci háborús bűnök nyilvántartásával foglalkozó kormányzervek közötti munkacsoportot, az elnököt pedig arra utasította, hogy jelöljön ki kormánytisztviselőket, beleértve a Holokauszt Múzeum igazgatóját, a külügyminisztérium történészét, az Egyesült Államok levéltárosát és más megfelelő hírszerző tiszteket a náci háborús bűnökről szóló nyilvántartások azonosítása és titkosság alóli feloldása céljából.²

A dokumentumok titkosításának feloldása és az információ szabadságára vonatkozó törvény értelmében kötelező rendelkezésre bocsátása fontos lépés volt a holokauszttal és a háborús bűnökkel kapcsolatos elszámoltathatóság terén.

1 1281. sz. képviselőházi határozat, amely 1996. szeptember 24-én került betervezésre a képviselőház elé. Az Egyesült Államok Képviselőháza, 104. kongresszus, 2. ülés, 104-819. sz. képviselőházi jelentés, „A háborús bűnök közzétételéről szóló törvény”.

2 Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, 105. kongresszus, 2. ülés, 1998. augusztus 6., pp. E7295–E7297. „Nazi War Crimes Disclosure Act” (A náci háborús bűnök közzétételére vonatkozó törvény). S. 1379. „A náci háborús bűnök közzétételére vonatkozó törvény”, 105-246. sz. állami törvény [1379. sz. szenátusi határozat], amelyet az elnök 1998. október 8-án írt alá.

18. Harc a rasszizmus és az antiszemitizmus ellen

Tom antiszemita időszakban, antiszemita beállítottságú országban nőtt fel. Magyarországon az első világháború utáni káoszban megalakult rövid életű kommunista Tanácsköztársaság vezetői jórészt zsidók voltak, és annak bukása után az erőszakos forradalmi időszak valamennyi bűnéért a zsidókat tették felelőssé. A zsidók lettek a bűnbakok még amiatt is, hogy Magyarország elvesztette az első világháborút. Amikor Horthy Miklós kormányzó hatalomra jutott, az amúgy is antiszemita közhangulatot még szították is. Az első zsidóellenes, a törvénykezés szintjén is megnyilvánuló szabályozás a zsidók egyetemi felvételének korlátozását célzó *numerus clausus* törvény volt. Bár ebben a zsidókat nyíltan nem említették, egyértelműen ők voltak a célpontjai, mivel más etnikai vagy vallási csoport nem volt érintett.¹ 1933 után, ahogy a Horthy-rendszer egyre közelebb sodródott a hatalomra került Hitler berlini kormányához, a német antiszemita ideológia, törvénykezés és zsidóüldözés Magyarországon is egyre szélesebb méreteket öltött. A Horthy-rendszer rosszulindult antiszemitizmusát azonban messze túlszárnyalta a fasiszta rezsimé, amely az 1944. márciusi német megszállás, majd Horthy 1944. októberi eltávolítása után következett.

A háborús évek alatt Tom a családjával közvetlenül tapasztalhatta, milyen bánásmód jut osztályrészül a zsidóknak. Amikor Magyarország belépett a háborúba, a zsidó férfiakat kiküldték a szovjet frontra munkaszolgálatra – fegyvertelenül, durva fizikai munkára, árkot ásni és aknamezőket tisztítani. Odahaza a zsidók elvesztették a munkájukat, a zsidó vállalkozásokat kisajátították a fasisztákat kiszolgáló magyar kedvezményezettek. Nem zsidó barátaik eltávolodtak tőlük. Tomot és zsidó iskolatársait is munkaszolgálatra küldték, és saját bőrén tapasztalta meg, milyen a zsidógyűlölet,² amely kegyetlenkedésbe és tömeges gyilkolásba tud torkollni. Ez

1 A *numerus clausus* kifejezés latinul „zárt számot” jelent. Lényege az egyetemre felvehető diákok létszámának korlátozása. A második világháborút megelőző évtizedekben a *numeri clausi* faji kvótákat jelentett Németországban és néhány közép-európai országban, melynek célja a zsidó diákok számának megszorítása volt. Néhány kutató szerint az 1920-as magyar törvény volt az első zsidóellenes törvény a 20. században.

2 Tom Lantos az antiszemitizmusról a Shoah Alapítványnak adott interjújában beszélt. Steven Spielberg és a Survivors of the Shoah Visual History Foundation: *Az utolsó napok*. New York, St. Martin's Press, 1999, pp. 172–175.

a tapasztalat nagymértékben meghatározta későbbi elkötelezettségét, amikor – a Kongresszus tagjaként – harcba szállt az antiszemitizmus ellen.

Tomot nemcsak maga a diszkrimináció, az előítélet és az antiszemitizmus korlátoltsága foglalkoztatta, hanem a holokauszt ideológiai igazolásának a mechanizmusára kívánt rátapintani. Arra, hogy hogyan működik az érzelmi viszonyulás oly mértékű elvékonyítása, a „deszenzibilizáció”, amely lehetővé teszi, hogy művelt és egyébként józan gondolkodású emberek a népirtásra is képesek legyenek embertársaikkal szemben.

Tom Lantos a Kongresszus Emberi Jogi Választmányát a szovjet refuznyikok problémája kapcsán hozta létre. A problémát – amelyről korábban részletesen szoltunk – részben szintén az antiszemitizmus idézte elő, de elmélyítéséhez emberi jogi korlátozások vezettek. Ahogy minden emberi jogi kérdésben, Tom ez esetben is megpróbálta kiszélesíteni a harcot: miként kongresszusi tevékenységének kezdetétől fogva, az Emberi Jogi Választmány éléről is egyértelműen és szókimondóan elítélte az antiszemitizmust, de azt is tudatosítani kívánta mindenkor, hogy az antiszemitizmus nem zsidó probléma, hanem általános emberi jogi kérdés. A rasszizmus és az antiszemitizmus elleni küzdelem frontja elsősorban a *kulturális* szféra, a diszkriminációt viszont *intézkedésekkel* meg lehet akadályozni. A Szovjetunióban 1988-ban a *glasznoszty* újfajta nyitottságot és lehetőségeket hozott: úgy szólalhattak fel és cselekedhettek az emberek, ahogyan azt korábban nem tehették, de ezzel párhuzamosan országszerte nacionalista és antiszemita egyének és szervezetek tűntek fel. Ez a jelenség, különösen az 1989-es „annus mirabilis”, a csodálatos változásokhoz vezető év után Közép-Európára is jellemző volt: a szovjet befolyás hanyatlásával ugyan új, demokratikusan megválasztott kormányok vették át az irányítást, de a szólás- és gyülekezési szabadsággal párhuzamosan felszínre tört a nacionalizmus, az intolerancia és az antiszemitizmus is.

Tom a Kongresszusban felhívta a figyelmet az oroszországi antiszemitizmusra, és sürgette Mihail Gorbacsov elnököt, hogy vizsgálta ki és korlátozza az újonnan felbukkanó nacionalista csoportok gyűlölet-indítatású propagandáját. A Kongresszus 170 tagja által aláírt levele elismerően szolt az orosz elnök emberi jogok terén elért eredményeiről, egyúttal azonban szorgalmazta a nacionalista, zsidóellenes retorika elleni fellépést. Tom úgy nyilatkozott a levél elküldésekor, hogy

Gorbacsovnak „nem kell visszakoznia a *glasznoszty*tal, de el kell ismernie, hogy a nyitottság nem jelent felhatalmazást a faji és vallási üldözésre”.¹

A Szovjetunió 1991-es szétesése után a szovjet refuznyik-kérdés gyorsan veszített jelentőségéből. Akik távozni akartak, általában elmehettek, azóta viszont Európában, az Egyesült Államokban és a Közel-Keleten is nőtt az antiszemitizmus. Tom a Külügyi Bizottság egyik, az antiszemitizmus kérdéskörében tartott meghallgatásán kifejtette a zsidógyűlölet veszedelmességével kapcsolatos nézeteit:²

„Az emberi történelem kétségtelenül legöldöklőbb száz évét hozó 20. század végén vannak bátorító jelek arra nézve, hogy mi, emberi lények végre megtanultuk: a beszűkült, szektás érdekek kizárólagos kiszolgálása elfogadhatatlanul magas árat követel... De létezik egy másik tendencia is, amely régóta szírhangokkal ostromolja a jogfosztott, perifériára szorult, frusztrált és sikertelen egyéneket, akik fortyogva duzzognak egy látszólag közömbös társadalomra... Az antiszemitizmus újjáéledését azonban nem lehet ilyen könnyen beskatulyázni és félretolni. 1993-ban, amikor a világnak már tudnia kell, hogy *volt* holokauszt, végképp érthetetlen és elfogadhatatlan, hogy az antiszemitizmus ma is ilyen elterjedt legyen, még olyan helyeken is, ahol annak pusztítását első kézből ismerik...”

Az utóbbi idők egyik legmegindítóbb eseménye, amelyen részt vehettem, egy strasbourgi találkozó volt a Franciaország és Németország közötti Európa-híd közepén, ahol a híd két oldaláról odagyűlt németek és franciák a rasszista antiszemitizmus és a gyűlölet minden más változata ellen közösen tüntettek.³...Ha volt lecke, amit meg kellett tanulnunk a 20. század tragikus történelméből, az az, hogy bármilyen embertelen cselekmény mindannyiunk életére nézve csapás, akár érintve vagyunk közvetlenül, akár nem.”

1 „Members of Congress ask Gorbachev to Investigate Latest Anti-Semitism” (A Kongresszus tagjai arra kérik Gorbacsovot, hogy vizsgálja ki az új antiszemitizmust). *Jewish Telegraphic Agency* (JTA), 1988. augusztus 10.; <http://www.jta.org/1988/08/10/archive/members-of-congress-ask-gorbachev-to-investigate-latest-anti-semitism>.

2 Az Egyesült Államok Kongresszusa, Külügyi Házbizottság, a nemzetközi biztonsággal, nemzetközi szervezetekkel és emberi jogokkal foglalkozó albizottság: „Human Rights Implications of the Resurgence of Racism and Anti-Semitism” (A rasszizmus és antiszemitizmus felbukkanásának emberi jogi vonatkozásai). 103. kongresszus, 1. ülészak, 1993. június 15.

3 Erre az eseményre akkor került sor, amikor az amerikai kongresszusi delegáció és az európai parlamenti delegáció találkozott a franciaországi Strasbourgban, 1993 januárjában. Tom volt az Európai Parlamenttel, az Európai Unió törvényhozó szervével fenntartott kapcsolatokért felelős kongresszusi delegáció elnöke már az első szolgálati időszakától, 1981-től kezdődően egészen 1995-ig, de egész kongresszusi tevékenysége során aktívan támogatta az Európai Uniót.

Tom Lantos annak idején tudatosan döntött úgy, hogy az Egyesült Államokba emigrál, de tisztelte és támogatta azokat a magyar és más nemzetiségű zsidókat, akik Izraelt választották azon szörnyűségek után, amiket a második világháború során Európában átéltek. Izrael támogatása az ő számára nagyon is összekapcsolódott a saját személyes holokauszt-élményével. Támogatta Izraelt, de nem favorizált egyetlen izraeli politikai frakciót sem. Sőt, azon kevés kongresszusi képviselők közé tartozott, akik kitűnő kapcsolatokat ápoltak Izrael valamennyi politikai pártjával. A belső politikai civódások nem érdekelték, Izrael úgy létezett a fejében, mint az antiszemitizmus elől menekülő, biztonságot kereső zsidók potenciális menedéke. Amikor Izraelbe látogatott vagy amikor az izraeli politikai vezetők felkeresték az Egyesült Államokat, minden frakció vezetőjével találkozott, és szívélyes kapcsolatokat ápol mindenkivel. Kongresszusi képviselőse idején az arab államok az Arab Liga vezetésével egy jól megtervezett kampány részeként több politikai támadást indítottak Izrael ellen, megpróbálták lejáratni az ENSZ-ben és más nemzetközi szervezetekben. Az egyik legemlékezetesebb ilyen próbálkozás az az 1975-ben elfogadott erősen vitatott ENSZ közgyűlési határozat volt, amely kimondta, hogy a cionizmus a rasszizmus egy formája. A határozatot az Egyesült Államok és az európai országok hevesen elleneztek, de az Arab Liga vezetése benyújtotta, majd az Iszlám Konferencia, a Szovjetunió és az annak alárendelt kelet-európai országok, több el nem kötelezett állammal együtt támogatták.¹ A határozatot végül 1991-ben vonták vissza.

Tom, mielőtt 2001-ben az ENSZ Rasszizmus Elleni Világkonferenciájára delegált amerikai küldöttség tagja lett, a képviselőház előtt kifejezte azt a véleményét, hogy a világkonferencia „egyedülálló lehetőséget nyújt a globális diszkrimináció kezelésére”. Felszólalásában azonban figyelmeztetett arra is, hogy a konferenciát nem szabad felhasználni az egyes országok elleni támadásra:²

1 Az 1975. november 10-i ENSZ-közgyűlés 3379 sz. határozata kimondta, hogy a közgyűlés „megállapítja, hogy a cionizmus a rasszizmus és rasszista diszkrimináció egy formája”. Az 1991. december 16-i ENSZ-közgyűlés 46/48 sz. határozata pedig kimondta: „A közgyűlés úgy dönt, hogy visszavonja az 1975. november 10-i, 3379 sz. határozatában szereplő megállapítást”. Lásd Paul Lewis: „U.N. Repeals its '75 Resolution Equating Zionism with Racism” (Az ENSZ visszavonta 1975-ös határozatát, amely a cionizmust a rasszizmussal tette egyenlővé). *The New York Times*, 1991. május 11.

2 Az Egyesült Államok Képviselőházának vitája a 212. sz. képviselőházi határozatról: „Expressing Sense of House that World Conference Against Racism Presents Unique Opportunity to Address Global Discrimination” (A képviselőház azon véleményének kifejezése, miszerint a Rasszizmus Elleni Világkonferencia egyedülálló lehetőséget nyújt a globális diszkrimináció kezelésére). *Congressional Record*, 107. kongresszus, 1. ülésnap, 147. köt., 108. sz., 2001. július 30., pp. H4787–H4790. A határozat jóváhagyására vonatkozó szavazatról lásd p. H4813.

„A mai nemzetközi világnak továbbra is az egyik legtragikusabb veszedelme a rasszizmus. Ez jelenik meg és pusztítja végig a földet rabszolgasorba vetés, idegengyűlölet, vallási türelmetlenség, gyűlölet-bűncselekmények, faji alapú megkülönböztetés köntösében. A rasszizmus számtalan nemzetközi konfliktus gyökere és a nemzetközi együttműködés ijesztő akadálya. Makacs szegényfolt az emberiség homlokán. Az ENSZ Rasszizmus Elleni Konferenciája az első alkalom, amikor a világ összeül, hogy komolyan és következetesen szembenézzen ezzel az átokkal... Erkölcsi parancs, hogy az Egyesült Államok vezető szerepet vállaljon a rasszizmus elleni harcban a világ minden táján. A rabszolgatartással kapcsolatos történelmi tapasztalatunk és a polgári jogok iránti elkötelezettségünk arra készít bennünket, hogy álljunk a rasszizmus elleni globális harc élére. Ha a konferencia nem fog eltérni eredeti céljától, az amerikai szerepvállalás egyértelműen hozzájárul majd a sikeréhez...”

Sajnos néhányan akadályozzák ezeknek a fájdalmas kérdéseknek az őszinte megvitatását azzal, hogy a rasszizmus ellen összehívott konferenciát konkrét országok elleni rasszista támadássá akarják züllesztetni. Egyes arab államok olyan határozattervezetet köröztetnek, amely egyenlőségjelet tesz a cionizmus és a rasszizmus közé, hogy így támadhassák Izraelt. A mi határozat-javaslatunk elítéli azt a kísérletet, amely egy adott országot akar kipécézni, és a konferenciát egy gyűlölettel átitatott politikai program platformjaként kívánja felhasználni... A faji diszkrimináció elleni harc és a faji feszültségek mérséklése sokkal fontosabb program annál, semmint hogy bomlasztó és acsarkodó politikai érdekeknek utat engedve hagyhatnánk félretelni.”

Colin Powell külügyminiszter személyesen kérte fel Tomot, hogy az amerikai delegáció tagja legyen, ő pedig a rá jellemző elánnal vetette bele magát a konferencia munkájába. Az általános plenáris ülést a dél-afrikai Durbanban tartották 2001 augusztusában és szeptemberében. A konferenciát nem készítették elő kellőképpen ahhoz, hogy konszenzus születhessen, és a rosszul szövegezett dokumentumtervezet ismét olyan formulákat erőltetett, amelyek újra egyenlőségjelet tettek volna a cionizmus és a rasszizmus közé. Tom Lantos még külön tárgyalást is folytatott Jasszer Arafat palesztin vezetővel, de minden konstruktív erőfeszítése ellenére világossá vált, hogy nem valószínű továbblépés. Négynapos patthelyzet után Powell külügyminiszter felhívta a durbani amerikai delegációt és utasította őket, hogy lépjenek vissza.

Tom később részletes elemzést írt a durbani konferenciáról, amelyben kifejtette, hogy szerinte az miért nem érte el a célját. A durbani találkozó mindössze néhány

nappal a World Trade Center elleni, 2001. szeptember 11-i terrortámadás előtt ért véget, és Tom összefüggést látott a New York-i terrortámadás és a konferencián nagy nyilvánossághoz jutó antiszemitizmus között. Elemzésében erősen bírálta George W. Bush kormányát, amiért az a hivatali ideje első néhány hónapjában egyoldalú és nyomuló külpolitikát folytatott, és nyomatékos érvekkel támasztotta alá, mennyire fontos az Egyesült Államok számára is, hogy egyaránt politizáljon bilaterális és multilaterális szinten, olyan nemzetközi szervezetek munkájában is, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete. Tanácsát nem sokkal a szeptember 11-i események után fogalmazta meg, de annak bölcs tanulsága ma is érvényes:¹

„Több hónapnyi töprengés után arra a meggyőződésre jutottam, hogy az Egyesült Államoknak le kell szűrnie a durbani konferencia meghatározó tanulságait a világ ügyeiben való részvételt illetően. Durban arra tanít bennünket, hogy nagy árat kell fizetnünk azért, ha kivonjuk magunkat a globális diplomáciából. Azok a nemzetközi mechanizmusok, amelyek létrehozásában mi is segédkeztünk, és az a működő liberális nemzetközi rendszer, ideértve az ENSZ-t is, igénylik, hogy megmaradjon az amerikai vezető szerep. Ha erről lemondunk, látor rezsimek és ellenséges erők gyorsan betöltik az űrt, és ezeket a mechanizmusokat a saját propagandájukra és politikai céljaikra használják fel. Ha meg akarjuk nyerni a terrorizmus elleni háborút, aktívan részt kell vennünk az ENSZ és más szervezetek munkájában, energikusan kell képviselnünk az amerikai érdekeket és értékeket külföldön, és át kell alakítanunk a terrorizmus elleni koalíciókat egy olyan új nemzetközi renddé, amely a pluralizmust, a demokráciát és az emberi jogokat tűzi zászlajára.”

A kommunizmus bukása után a rasszizmus és az antiszemitizmus térnyerése aggasztotta az Egyesült Államokat. Ez a fokozódó aggodalom indította arra Tomot, hogy létrehozza a Kongresszus antiszemitizmus elleni munkacsoportját, amely azonban tevékenységét nem kívánta kizárólag erre az egyetlen emberi jogi kérdésre szűkíteni. Létrehozásakor Tom tudatosan törekedett arra, hogy a munkacsoportban ne csak a zsidók ügye kerüljön terítékre, hanem az a rasszizmus fogalma alá tartozó visszaélések széles skálájával foglalkozzon. Ragaszkodott hozzá, hogy a

vezetőségben kapjanak helyet olyanok is, akik ugyan nem zsidók, de más politikai csoportokból már ismerték rasszizmusellenes aktivitásukat. Az elsők között kérte fel John Lewis afroamerikai kongresszusi képviselőt, hogy vegyen részt a munkacsoport vezetésében. Lewis értette, hogy a zsidók ellen irányuló fajgyűlölet és az afroamerikaiak elleni rasszizmus egy töről fakad. A Kongresszus Emberi Jogi Választmánya, amely szintén széles körű emberi jogi munkát végzett, akkor már két évtizede működött, és sokkal ismertebb és intézményesebb volt.¹ Az antiszemitizmus elleni munkacsoport viszont a kongresszusi tagok informális szervezete volt, és kötetlen fórumot biztosított számukra az erőfeszítéseik egyesítéséhez és bizonyos konkrét témákban történő együttműködéshez. Egy egyetlen témára koncentráló csoport létrehozása már egyáltalán nem kérdőjelezte meg Tom jól ismert elkötelezettségét az átfogó emberi jogi munka iránt.

A szenátusban még egy bizottság, az Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottság (vagy: „Helsinki Bizottság”) tagjai tevékenykedtek aktívan az európai rasszizmus és antiszemitizmus ellen. A bizottságot azért hívták életre, hogy intézményesítse és bevezesse az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet jóváhagyott záródokumentumában, a „helsinki záróokmányban” 1975-ben lefektetett alapelveket. A helsinki konferencia célja a Kelet és Nyugat, vagyis a közép- és kelet-európai kommunista országok és a nyugat-európai demokratikus országok, valamint az Egyesült Államok közötti szakadék áthidalása volt. Bár a biztonság is fontos szempontként jelent meg, a konferencia nagyobb hangsúlyt fektetett az emberi jogokra. 2004-ben ez a bizottság terjesztett be törvényjavaslatot a globális antiszemitizmus áttekintésére. Ennek fókuszában nem az egyesült államokbeli antiszemitizmus állt, hanem ennek a kórnak a másutt – különösen Európában és a Közel-Keleten – tapasztalható megnyilvánulásai. Az alapcél a történések nyomon követése volt, továbbá annak meghatározása, mi szükséges az amerikai külpolitika részéről a jelenség legyőzéséhez. Tom Lantos, aki a képviselőházi Külügyi Bizottság vezető demokrata tagja volt, és aki holokauszt túlélőként mindig hallatta a szavát a rasszizmussal és az antiszemitizmussal szemben, vezető szerepet játszott a törvényjavaslat vitájában és jóváhagyásában. A képviselőház két fontos rendelkezést tett az eredeti szenátusi verzióhoz. Előírták a külügyminisztérium számára, hogy készítse el az egyszervi jelentést és elemzést az antiszemitizmus kiterjedtségére és növekedésének

¹ Tom Lantos: „The Durban Debacle: An Insider’s View of the UN World Conference against Racism” (A durbani összeomlás: egy bennfentes véleménye az ENSZ Rasszizmus Elleni Világkonferenciájáról). *Fletcher Forum of World Affairs* 26, 1. sz. (2002. tél/tavaszi), p. 32. A teljes cikk a 31–52. oldalakon olvasható. David Killion, a képviselőházi Külügyi Bizottság demokrata tagja (2001–2009), az ENSZ Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) későbbi párizsi amerikai nagykövete (2009–2012) együtt dolgozott Tom Lantossal a durbani konferencián és a *Fletcher Forum*-ban megjelent cikke.

¹ A képviselőház szabályai alapján az ilyen informális szervezeteket két évente újból létre kell hozni, minden egyes választás után. Az utóbbi években az Antiszemitizmus Elleni Kétpárti Munkacsoport néven működött.

okaira vonatkozóan, valamint utasították a minisztériumot, hogy innentől az antiszemitizmus témája kapjon helyet „Az emberi jogok tiszteletben tartásáról szóló éves országjelentés”-ben. A másik képviselőházi módosítás létrehozta a külügyminisztériumon belül az antiszemitizmus nyomon követésével és az ellene folyó harccal foglalkozó különleges „megbízott” pozícióját.

A külügyminisztérium ellenezte a javaslatot. Azzal érvelt, hogy az emberi jogi jelentések készítésére vonatkozó fennálló követelmények és a holokauszt kérdéssel foglalkozó különleges megbízott már megfelelő módon kezelik a problémát. Tom szerint a külügyminisztérium törvényjavaslattal szembeni ellenvetése riasztó rábólintás volt „a zsidókkal kapcsolatos legrosszabb sztereotípiákra, amelyek a modern történelem során az antiszemita röpiratokban szerepeltek”.¹ Figyelemre méltó, hogy miután az Egyesült Államokban elfogadták a törvényjavaslatot, több európai ország követte Amerika példáját, és különleges megbízottakat nevezett ki az antiszemitizmus elleni küzdelem és a rasszizmus kérdésének kezelésére.²

Négy évvel a durbani konferencia után az auschwitzi haláltábor felszabadításának 60. évfordulóján rendezett megemlékezésen a hivatalos amerikai delegációt Dick Cheney alelnök vezette, és Tomot és Anette-et is felkérték, hogy csatlakozzanak a küldöttséghez. Tom sohasem tudta meg biztosan, mi lett az édesanyja sorsa 1944-ben, de minden bizonnyal ő is azok között lehetett, akiket vagonokba zsúfolva Auschwitzba szállítottak. Ha túl is élte a nyomorúságos utazást, érkezésekor valószínűleg azonnal gázkamrába vitték. A megemlékezés végén Tom a vele készült interjúban³ nem rejtette véka alá aggályait, mert határozottan az volt az érzése, hogy a holokauszttal kapcsolatos tanulságokat a világ még nem vonta le teljes mérték-

ben. Tom most sem ragadt le a múltban, hanem ismét tágabb kontextusba helyezte a témát. Arra a kérdésre, hogy „vajon ez az évforduló egyben olyan fordulópontot jelent-e, amikor a holokauszt a személyes múltból átlép a történelem szférájába?”, ezt válaszolta:

„Ami a náci holokausztot illeti, az szerintem valóban már csak történelem lesz, de a holokausztok általában nem tűnnek el a jelenből, mert minden reménykedésünk és vágyunk ellenére holokauszt zajlott Ruandában, népirtást láttunk Kambodzsában, és most, amikor beszélünk, Dárfúrban is népirtás zajlik. Baj van, hiszen látjuk, hogy Európában újra szörnyen megerősödött az antiszemitizmus, ami arra utal, hogy nem végeztünk túl jó munkát a holokausztoktatás terén. Egyértelmű, hogy ezt a feladatot nem végeztük el – nemcsak Európában, ahol a legtöbb ország teljesen elbukott a holokausztoktatás terén, hanem még a saját országunkban sem. Az, hogy tanítanunk kell, hogy egy civilizált társadalomban egymást emberi lényként, embertársként kell kezelnünk, kétségbeejtő globális probléma.”

Tom három évvel az auschwitzi megemlékezés után hunyt el, de még néhány héttel a halála előtt is teljesen aktív és közvetlen alakítója volt a Kongresszus külpolitikai és emberi jogi ügyeinek.

1 David Rennie: „US to Rate Its Allies on Their Treatment of Jews” (Az Egyesült Államok a szerint értékeli szövetségeseit, hogyan bánnak a zsidókkal). *The Telegraph* (London), 2004. október 13. Lásd még „Congress Passes Lantos’s Antisemitism Bill” (A Kongresszus jóváhagyta Lantos antiszemitizmus elleni törvénytervezetét). *U. S. Newswire*, 2004. október 11.; „NCSJ: Congress Adds Stronger State Department Focus on Anti-Semitism” (NCSJ: a Kongresszus azt akarja, hogy a Külügyminisztérium nagyobb figyelmet fordítson az antiszemitizmusra). *U. S. Newswire*, 2004. október 11.

2 Pl. 2005-ben az antiszemitizmussal kapcsolatban kiadott szerbiai nyilatkozatban az antiszemitizmussal és ahhoz kapcsolódó kérdésekkel foglalkozó cseh, amerikai, izraeli, német, macedón és francia különleges követek erőteljes megfogalmazást hagytak jóvá az antiszemitizmussal szemben. Lásd „Statement of the Special Envoys for Holocaust Issues and Anti-Semitism on Holocaust Restitution in the Republic of Serbia” (A holokauszt kérdéseivel és az antiszemitizmussal foglalkozó különleges követek nyilatkozata a holokauszttal kapcsolatos kártérítésről a Szerb Köztársaságban). European Shoah Legacy Institute, 2015. május 11.

3 „Rep. Lantos Reflects on Auschwitz Anniversary” (Lantos képviselő gondolatai az auschwitzi évforduló kapcsán). *National Public Radio*, 2005. január 27. Audio fájlként elérhető: <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4468840>.

19. Tom Lantos magyar vonatkozású tevékenysége, magyar öröksége

Tom Lantos nem az első olyan kongresszusi képviselő volt, aki Magyarországon született, de ő hosszabb ideig volt képviselő, és kimagaslóbb eredményeket ért el, mint a többiek. Az első magyarországi születésű kongresszusi képviselő Eugene Jerome Hainer volt, aki 1851-ben született Pécsen. Hároméves volt, amikor a családja 1854-ben kivándorolt Missouriba. Két hivatali ciklust szolgált végig Nebraska állam egyik körzetének republikánus képviselőjeként 1893 és 1897 között.¹ A második a demokrata Theodore Weiss volt, aki New York City egyik manhattani körzetét képviselte. 15 éven át, egészen 1992-es haláláig dolgozott a Kongresszusban. Weiss Magyarország északkeleti részén született egy faluban, szüleivel 11 éves korában érkezett az Egyesült Államokba. Ügyvéd volt és 14 évig dolgozott New York City Tanácsában, mielőtt képviselőnek választották.² Tom Lantos volt a harmadik magyar születésű kongresszusi képviselő. A negyedik, Ernie Konnyu, a kaliforniai San Francisco-öböl déli részének egyik körzetét képviselte republikánus színekben. Egy hivatali időt dolgozott végig a képviselőházban (1987–1989). Konnyu 1937-ben (Könnyű Ernő néven) született a Tolna megyei Tamásiban. Családjával 12 éves korában, 1949-ben érkezett az Egyesült Államokba.³

Tom Lantos volt közülük az, aki legintenzívebben tartotta a kapcsolatot a szülőföldjével, annak ellenére, hogy a hazájában szerzett tapasztalata főleg traumát és fájdalmat jelentett számára. A négy magyar kongresszusi képviselő közül kettő – Tom Lantos és Ted Weiss – zsidónak született. Weiss 11 éves volt, amikor családja 1938-ban kivándorolt az Egyesült Államokba. Az antiszemitizmus, sajnálatos módon Magyarországon a két világháború között is a mindennapi élet „tartozéka” volt, de Weiss és családja már New Yorkban élt, amikor a legszörnyűbb atrocitásokra sor

1 Eugene Jerome Hainer: *Biographical Directory of the United States Congress. 1774 - Present* (Az Egyesült Államok Kongresszusának életrajzi adattára. 1774-től a jelen korig); <https://bioguideretro.congress.gov/Home/MemberDetails?memIndex=H000024>.

2 James Dao: „Rep. Ted Weiss, 64, Dies; Liberal Stalwart in House” (64 éves korában elhunyt Ted Weiss, a liberálisok oszlopos képviselőházi tagja). *The New York Times*, 1992. szeptember 15; <https://www.nytimes.com/1992/09/15/us/rep-ted-weiss-64-dies-liberal-stalwart-in-house.html>.

3 Lásd a „Konnyu, Ernest L.” szócikket az Our Campaigns [California] weboldalon: <https://www.ourcampaigns.com/CandidateDetail.html?CandidateID=16175>

került. Tom Lantos a német megszállás és a nyilas terror idején Magyarországon tartózkodott. Elvesztette a családját, többször is hajmeresztő módon kellett szöknie, és az életben maradását csak gyors észjárásának és vakmerőségének köszönhetette.¹ Mélyen érintette, amikor később azt látta, hogy az általa közelről megtapasztalt antiszemitizmus kliséi megjelennek a posztkommunista Magyarországon.

1992 augusztusában több napot töltött Budapesten, amikor Csurka István, a kormányzó párt egyik politikusa közzétett egy antiszemita és nacionalista esszét. Ebben – részben kódolt szóhasználat, részben nyíltan – a Zsidó Világkongresszus pénzügyi és médiauralmáról beszélt, és arra figyelmeztetett, hogy a demokrácia álcája alatt Magyarországon is a „törpe kisebbség” (értsd: a zsidók) veszik át a hatalmat. Tom találkozott Antall József kormányfővel, és nyomatékosan kérte, hogy nyilvánosan ítélje el párttársa ideológiáját, mert az nagyon rossz hatással lesz Magyarország nyugati megítélésére. Figyelmeztette arra is, hogy „amennyiben Csurka eszméi teret nyernek Magyarország politikájában, az ország Egyesült Államokkal fennálló kapcsolatában is drámai visszaesés fog bekövetkezni”.² Antall néhány nappal később nyilvánosan is elhatárolta kormányát Csurka nézeteitől.

Visszatérése előtt Tom a budapesti nagykövetségen tartott sajtótájékoztatóján külön felhívta a figyelmet ennek a retorikának a veszélyeire. Hazatérve napirenden kívüli felszólalási lehetőséget kért a Kongresszus tagjaitól,³ hogy megvitathassák a Csurka-féle elfogadhatatlan nézetekre adandó válaszokat. A kongresszusi vita, amelyet eredetileg egyórára terveztek, közel három órán át tartott, és nagy médiafigyelem kísérte.⁴ Tomot ekkor már előléptették a Külügyi Bizottság emberi

jogokkal foglalkozó albizottságának elnökévé, és ebben a minőségében a következő alkalommal a „Közép-Európa feltörekvő demokráciáiban tapasztalható rasszizmus és antiszemitizmus felerősödésének emberi jogi vonatkozásai” címmel tartott meghallgatást.¹

Tom azonban – minden rossz emléke és aggodalma dacára – szerette Magyarországot. Örült, ha ott lehetett, élvezte a konyhát, a bort, a magyar nyelv dallamát, és szeretett az ismerős helyeken járni. Budapesten szívesen látogatott el színházi előadásokra, különösen élvezte például Andrew Lloyd Webber *Macskák* című darabjának előadását, amely szerinte jobb volt, mint a londoni vagy a New York-i produkció. Amikor a kilencvenes évek elején Magyarországon jártunk, Tom és Annette társaságában mi is elmentünk megnézni a feleségemmel. Tomnak a magyar szöveg tetszett nagyon, de azt mi, sajnos nem tudtuk értékelni.

A négy magyar születésű képviselő közül Tom Lantos volt messze a legismertebb és legkiemelkedőbb. 1981 és 2008 között összesen 27 évig dolgozott képviselőként, 2001 és 2008 között a képviselőház Külügyi Bizottságának elnöke vagy rangidős demokrata tagja volt, emellett megalapította és huszonöt évig vezette a Kongresszus Emberi Jogi Választmányát. A kollégák az ő személyét kapcsolták össze leginkább Magyarországgal. Ez nagyrészt akcentusából is fakadt – az ugyanis kétségkívül identitása fontos részét képezte. Amikor Tom röviddel 2008-ban bekövetkezett halála után megkapta az Elnöki Szabadság Érdemrendet, George W. Bush elnök azt mondta: „Hiányzik erőteljes hangja és erős magyar akcentusa” – amin jól derült a Fehér Ház meghívott közönsége.² Harry Reid képviselő, a szenátus demokrata vezetője Tom barátja volt, és együtt dolgoztak a Külügyi Bizottságban is. Nem sokkal Tom halála után Reid így emlékezett meg róla: „Tom tudta, hogyan kell beszédet tartani. Mindig megvolt a magyar akcentusa, de képes volt hangos ovációra talpra ugrasztani a hallgatóságot. Nagyszerű szónok volt.”³ Még egy brit újság-

1 Tom Lantos második világháborús tapasztalatairól lásd a könyv 5. fejezetét: „5. Egy magyar kamasz a második világháború viharában”.

2 „Tom Lantos Meets the Press in Budapest” (Tom Lantos budapesti sajtótájékoztatója), Magyar Távíratíroda (MTI), in: *BBC Summary of World Broadcasts*, 1992. szeptember 1.; „U.S. Congressman Warns Hungary about Anti-Semitic Politician” (Az amerikai kongresszusi képviselő figyelmezteti Magyarországot az antiszemita politikus miatt), Jewish Telegraphic Agency (JTA), 1992. szeptember 3.; <http://www.jta.org/1992/09/03/archive/u-s-congressman-warns-hungary-about-anti-semitic-politician>.

3 Soron kívüli felszólalás iránti kérelmet egy kongresszusi képviselő adhat be a képviselőház plenáris ülésének idejére, általában késő délután vagy este, amikor az adott nap hivatalos vitái és szavazásai már befejeződtek. A képviselők ezt a lehetőséget olyan kérdések megvitatására használják, amelyek még nem jelentek meg határozat-javaslat formában.

4 A soron kívüli felszólalás szövege kilenc oldalt tesz ki a *Congressional Record*-ban. Az Egyesült Államok Kongresszusa: *Congressional Record*, Vol. 138., 19. rész, 1992. szeptember 23., pp. H9267–H9276; „U. S. Congress Discusses Csurka Issue” (Az amerikai Kongresszus a Csurka-ügyet tárgyalja). Magyar Távíratíroda (MTI), 1992. szeptember 24.; Peter Maass: „U. S. Interests Try to Counter Hungarian Rightist” (Amerikai érdekeltségek megpróbálják ellensúlyozni a magyar jobboldali politikust). *Washington Post*, 1992. október 20.

1 *Human Rights Implications of the Resurgence of Racism and Anti-Semitism*. Az Egyesült Államok Képviselőháza, Külügyi Bizottság, a nemzetközi biztonssággal, nemzetközi szervezetekkel és emberi jogokkal foglalkozó albizottság, 103. kongresszus, 1. ülészak, 1993. június 15.

2 Walter Alarkon: „Bush Awards Medal of Freedom to Late Rep. Lantos” (Bush átadja a Szabadság Érdemrendet a néhai Lantos képviselőnek). *The Hill*, 2008. június 19.; <https://thehill.com/blogs/blog-briefing-room/news/lawmaker-news/44312-bush-awards-medal-of-freedom-to-late-rep-lantos>.

3 Megemlékező beszédek és egyéb tiszteletadás az Egyesült Államok képviselőházában és szenátusában, együtt a TOM LANTOS, néhai kaliforniai képviselő tiszteletére rendezett megemlékezéssel. 110. kongresszus, 2. ülészak, U. S. Government Printing Office, 2008. p. 68.; <https://www.gov-info.gov/content/pkg/CPRT-110JPRT40700/html/CPRT-110JPRT40700.htm>.

ban megjelent nekrológ is megjegyezte róla: „származása mindig nyilvánvaló volt – nem kevésbé akcentusa, amely még 60 év után is kifejezetten magyaros maradt”.¹

A korona 1978-as magyarországi visszaadásakor – amikor én még a Fehér Ház-i nemzetbiztonsági tanácsadói csapat tagjaként tevékenykedtem – Tom Lantos még Joe Biden szenátor vezető külpolitikai tanácsadója volt. Nem volt a Kongresszus tagja, de tudott a döntésről, és támogatta is. A későbbiek során azonban, amikor a nagy esemény 10. és 20. évfordulójára emlékeztünk, az egész Lantos család fontos szerepet játszott a szimbolikus események megszervezésében. A 10. évfordulón, amikor Házi Vencel, Magyarország washingtoni nagykövete kisebb vacsorát adott a rezidenciáján, Tom és Annette is jelen voltak, csakúgy mint Zbigniew Brzezinski, korábbi nemzetbiztonsági tanácsadó, Matthew Nimetz, korábbi külügyminisztériumi tanácsadó és Rozanne Ridgway, Európáért felelős külügyminiszter-helyettes. Feleségem, Kay és én is vendégek voltunk az eseményen. Élénk beszélgetés alakult ki. 1988-ban már a Gorbacsov-érában voltunk, alig több mint egy évvel a berlini fal leomlásához vezető események előtt. A fal leomlását – és a „csodálatos év” egyéb történéseit – akkor még csak a jövő tartogatta, de a változások már kezdték átalakítani Közép-Európát. Beszélgettünk a korona visszaküldéséről; Brzezinski elmondta a véleményét az esemény jelentőségéről, és összefüggésbe hozta azzal, ami Moszkvában, Közép-Európában, és különösen Magyarországon történik.

Egy korábbi fejezetben részletesen szóltam arról, hogyan kezdeményezte Tom Lantos (tulajdonképpen a felesége sugalmazására), hogy a Capitoliumban állítsák fel Kossuth mellszobrát, és arról is, milyen remek, bensőséges ünnepség kerekedett ki ebből. 1990. március 15-e ezzel bevezetője lett azoknak a lépéseknek, amelyek végül elvezettek Magyarország NATO-csatlakozásához. A magyar kormány külpolitikája ugyanis a 90-es évtizedben – a szovjet katonai blokk megszűnése után – gyakorlatilag minden erejével a NATO-ba való belépésre összpontosított. Egyrészt a hirtelen támadt biztonsági vákuum miatt, másrészt, mivel ezt 91-től a jugoszláviai háború nyugtalanító közelsége önmagában is indokolta. Magyarország úgy működött együtt a NATO-val, hogy a Kaposvár melletti taszári légibázist az Egyesült Államok és a NATO rendelkezésére bocsátotta. A kilencvenes évek közepén Taszár

lett a Balkánon – kezdetben Boszniában, majd később Koszovóban – bevetett amerikai NATO békefenntartó erők elsődleges légibázisa.¹

1991-ben Magyarország Lengyelországgal és Csehszlovákiával létrehozta a Visegrádi Együttműködés nevű csoportot, amelynek tagjai az Európai Unióra és NATO-tagságra való közös felkészüléssel keresték a nyugat-európai integráció lehetőségét. Ez magában foglalta a NATO-normáknak megfelelő katonai reformok és az európai uniós gyakorlatnak megfelelő gazdasági reformok végrehajtását. A NATO-tagországok reagálása, beleértve az Egyesült Államokat is, kezdetben nem volt egyértelműen pozitív. Tom Lantos intenzív lobbizása Közép-Európa és Magyarország érdekében arra irányult, hogy az éppen csak nemrég demokratikussá vált országok „szalonképességét” bizonyítsa. Az 1991 végén tartott római csúcson végre a szervezet kitzúta a célokat, meghatározta a normákat, és segítséget ajánlott fel a csatlakozni kívánó közép-európai országoknak.

Magyarország sikeresen haladt előre a NATO-val folytatott katonai együttműködésben, de ahogy a teljes körű tagsággal kapcsolatos döntés ideje közeledett, aggályok is felmerültek. Magyarország felvételéhez az Egyesült Államok szenátusának ratifikálnia kellett a NATO egyezmény módosításait, a magyar tisztségviselők pedig lázas igyekezettel próbáltak pozitív választ kicsikarni az Egyesült Államokból. A jóindulat megnyerésének szándéka vezetett, például, a Szent Korona másolatának elkészítéséhez is, azzal a céllal, hogy azt Magyarország, mint a két ország közötti barátság szimbólumát az Egyesült Államok Kongresszusának ajándékozza.

1997 végén a feleségem, Kay King kapta Tom irodájában a megbízást, hogy tető alá hozza azt a magas szintű eseményt, amelyen a korona másolatát átadják a Kongresszusnak. Az alapgondolat az volt, hogy a másolatnak a Capitoliumban lesz állandó helye. Tom Lantos megbízásából Kay tárgyalásokat folytatott a Capitolium építésével és a képviselőházi házszabályokért és házrendért felelős bizottság tagjaival. Többen aggályukat fejezték ki egy ilyen tárgy capitoliumi elhelyezése miatt, elsősorban azért, mert a precedens után más országok is követelhetik hasonló tárgyak idehelyezését. Az épületben vannak ugyan szobrok, plasztikák és egyéb művészeti alkotások, ezek többsége azonban amerikai polgárokhoz köthető. A második

¹ Rupert Cornwell: „Tom Lantos: Politician and Holocaust survivor” (Tom Lantos: politikus és holokausztúlélő). *The Independent [London]*, 2008. február 13.; <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/tom-lantos-politician-and-holocaust-survivor-781509.html>.

¹ Donald Blinken: „How NATO joined Hungary” (Hogyan csatlakozott a NATO Magyarországhoz?). *European Security*, 8:4 köt. (1999; <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09662839908407430?journalCode=feus20>). Donald Blinken 1994–1998 között az Egyesült Államok magyarországi nagykövete volt. Ő Tony Blinken édesapja, akit Joe Biden elnök külügyminiszternek jelölt 2021-ben.

aggály az volt, hogy a korona egy királyság szimbóluma, márpedig az Egyesült Államok politikai intézményei határozottan demokratikusak és antimonarchisták. A lényeg, hogy a Szent Korona másolatának a capitoliumi elhelyezése nem lett volna megoldható.

Amikor a washingtoni magyar nagykövettel a lehetséges alternatív megoldásokat fontolgattuk, felmerült, hogy a koronamásolatot Jimmy Carter atlantai elnöki könyvtárában és múzeumában helyezzük el. Végül is ő volt az az elnök, aki – politikai tanácsadói és sok amerikai magyar ellenkezésének dacára – döntést hozott a korona visszaadásáról. Carter üdvözölte a felajánlást.

A visszaszolgáltatás 20. évfordulójára rendezett hivatalos ünnepségre 1998 márciusában került sor a Capitoliumban. A pontos januári évforduló-dátum nem volt alkalmas időpont, mert a Kongresszus az évnek abban a szakában nem ülésezik, de március közepe, a március 15-i magyar nemzeti ünnep körüli napok megfelelőek voltak, és végül március 18-án tartották meg a rendezvényt. Az időzítés most is tökéletes volt. A szenátus egy nappal a ceremónia előtt kezdte meg a NATO-egyezménymódosítás ratifikációjának vitáját, ahol terítéken volt a várhatóan hamarosan teljes jogú tagok, Magyarország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság helyzete is.

A korona másolatának bemutatására a Szoborteremben került sor, abban a magas kupolájú csarnokban, ahol a képviselőház 1807 és 1857 között ülésezett, és amelyben most a kiemelkedő amerikai személyiségeket ábrázoló legnagyobb szoborgyűjtemény található. Tom Lantos volt az esemény moderátora. A támogatók között szerepelt Newt Gingrich házelnök, Trent Lott, a szenátusi többség vezetője, Tom Daschle, a szenátus demokrata vezetője, Richard Lugar, Joseph Biden és Gordon Smith szenátorok, Richard Gephardt, a képviselőház demokrata vezetője, Benjamin Gilman, Lee Hamilton és természetesen Tom Lantos kongresszusi képviselők.¹

A Capitoliumban jelen volt még és beszédet is tartott Cyrus Vance korábbi külügyminiszter, aki a korona visszaadásakor az amerikai küldöttséget vezette. Az

¹ Az esemény részletes leírását, valamint a beszédek szövegét lásd „The 20th Anniversary of the Return of the Hungarian Crown – Replica is Presented to the American People as a Symbol of the Close Ties between the U.S. and Hungary” (A magyar korona visszaszolgáltatásának 20. évfordulója – A másolatot az Egyesült Államok és Magyarország közötti szoros kapcsolat szimbólumaként adták át az amerikai népnek). Tom Lantos kaliforniai képviselő, *Kongresszusi nyilvántartás*, 110. kongresszus, 2. ülészak, 144. köt. No. 41. 1998. április 2. p. E565–E568.; <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CREC-1998-04-02/html/CREC-1998-04-02-pt1-PgE565.htm>. Lásd még Linton Weeks: „Hungarian Rhapsodizing” (A magyar rapszódiaiak szellemében). *The Washington Post*, 1998. március 19.; <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/1998/03/19/hungarian-rhapsodizing/12a-956ba-48a8-4317-89a9-6f6b9f658f71/>.

ő beszéde után Bánlaki György washingtoni magyar nagykövet szólalt fel, majd bemutatta Göncz Árpádot, Magyarország köztársasági elnökét, aki hivatalos látogatáson tartózkodott Washingtonban. Látogatásának egyik fő oka a korona másolatának átadása volt, és az ünnepélyen természetesen ő tartotta a záróbeszédet.

A következőkkel kezdte: „Két történelmi pillanatra is sor került itt, a Capitoliumban, e nagyszerű épületben, ahol Kossuth Lajos bronz mellszobra egy kis európai nemzet demokráciáért vívott évszázados harcát szimbolizálja”. A magyar elnök, aki az ünnepség előtt megtekintette a szobrot Tom Lantos társaságában, megemlékezett arról, hogy az adott évben (1998-ban) ünneplik Kossuth forradalmának 150. évfordulóját. Göncz Árpád hangsúlyozta a korona szimbolikus jelentőségét: „Ahogyan Jimmy Carter elnök fogalmazott, ezt az ezeréves kincset, amely első királyunk emlékét idézi, az *amerikai nép* adta vissza a *magyar népnek*, a két nemzet közötti hagyományos barátság megerősítésére”. Kossuthot és a koronát az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatának kontextusába helyezve így folytatta: „Szent István koronája és Kossuth mellszobra – élő jelképek, amelyek szimbolizálják, hová tartozunk és mi mellett köteleztük el magunkat.”¹

Az ünnepség egyik érdekes beszédét Joseph Biden szenátor, akkoriban a szenátus Külügyi Bizottságának rangidős tagja, Tom Lantos közeli barátja tartotta.

Epizód: Én az évek során számos alkalommal hallottam Tom Lantostól, hogy ő és Annette vitték el Joe Bident és feleségét Budapestre, a nászútjukra. Sokan ismertük a sztorit, de azt is tudtuk, hogy Tom nagy mesélő, aki soha nem hagyta, hogy a tények különösebben befolyásolják, ha ő egy jó történetbe kezd. Ezért aztán alaposan meglepődtünk, amikor a Szoborteremben Biden szenátor egyszer csak arról kezdett beszélni, hogyan vitték el őket Lantosék 1977-ben a nászútjukra, Budapestre. A szenátor szóról szóra igazolta Tom „sztoriját”.

Az ünnepséget követően a résztvevők egy csoportja – köztük Göncz Árpád és Vance korábbi miniszter is – még aznap délután Atlantába repült, hogy a koronamásolatot átadja Jimmy Carter volt elnöknek. A feleséggel mi is az utazók között voltunk.

¹ Göncz elnök beszédét lásd „The 20th Anniversary of the Return of the Hungarian Crown – Replica is Presented to the American People as a Symbol of the Close Ties between the U.S. and Hungary” (A magyar korona visszaszolgáltatásának 20. évfordulója – Az amerikai népnek átadott koronamásolat az Egyesült Államok és Magyarország közötti szoros kapcsolat szimbóluma). Tom Lantos kaliforniai képviselő, *Congressional Record*, 110. kongresszus, 2. ülészak, 144. köt. No. 41. 1998. április 2. p.; <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CREC-1998-04-02/html/CREC-1998-04-02-pt1-PgE565.htm>.

Carter nagyon örült a korona másolatának, és annak, hogy ily módon illő elismerést nyert a húsz évvel korábbi döntése. A másolat ma a könyvtárának és múzeumának állandó kiállítási darabja.¹ A ceremónia után váltottam néhány szót az elnökkel, és elmondtam neki, hogy akkori döntése bátor tett volt, és két évtizeddel későbből visszatekintve is helyesnek bizonyult. Ő a 2015-ben, közel 17 évvel a látogatásunk után megjelent emlékirataiban is szóba hozta az eseményt: „A korona másolatát 1998 márciusában elhozták nekem ajándékba a Carter-központba, ahol meg is tekinthető a múzeumban.”²

(A tényleges NATO-csatlakozás napjáról, az alapdokumentum independence-i letétbe helyezéséről részletesen lásd feljebb – a 10. fejezet végén.)

Egy évtizeddel később, 2008. január 7-én, a korona visszaküldésének 30. évfordulója alkalmából Somogyi Ferenc magyar nagykövet tartott rendezvényt a washingtoni nagykövetségen. Magyarország ekkor már a NATO-nak és az Európai Uniónak is tagja volt. Az esemény két szónoka 1978-ban tagja volt az amerikai küldöttségnek: az egyik Deák István volt a Columbia Egyetemről, a másik pedig jómagam. A közönség és a sajtó kérdéseket tehetett fel, majd élénk beszélgetés alakult ki az amerikai–magyar kapcsolatokról.

Az összejövetel ugyanakkor mégis visszafogott volt: Tom Lantos jelenlétének hiánya aznap este különös ürességérzetet keltett. Az esemény komorságát fokozta az a néhány héttel korábbi hír, hogy a képviselőnél nyelöcsőrátot diagnosztizáltak. Azon a napon még washingtoni otthonában tartózkodott, de nem volt olyan állapotban, hogy részt vegyen a rendezvényen. A 30. évfordulás megemlékezés után kb. egy héttel bevitték a Bethesda haditengerészeti kórházba, ahol 2008. február 11-én elhunyt.

1947-ben, még mint Lantos Péter Tamás, 19 évesen ment el Magyarországról tanulni az Egyesült Államokba, és 1953-ban lett amerikai állampolgár. Bár úgy döntött, amerikai lesz, és büszkén mondogatta magáról, hogy „választása szerint amerikai”, megőrizte nemcsak magyaros akcentusát, hanem a szülőföldje iránti szeretetét is. Számomra külön öröm, hogy bennem a magyar kötődései is partnerre találtak: Magyarország iránt különleges szeretetet éreztem, még mielőtt őt ismertem volna. Diákkori magyarországi látogatásom volt az egyik fő oka, hogy külpo-

litikai tanulmányokba kezdtem. Az pedig egészen biztos, hogy a korona 1978-as visszaadása a Nemzetbiztonsági Tanácsban eltöltött éveim csúcspontja volt.

Amikor elkezdtem vele és a feleségével dolgozni a Kongresszusban, és a beszélgetéseink során szóba kerültek a Magyarországgal kapcsolatos ismereteim, Annette Lantos egyszer teljes komolysággal megjegyezte: „Neked biztosan magyar nemesi vér folyik az ereidben!” Ezt nagyon nagy dicséretnek vettem. (Sajnos a családfám szerint csak a mostohanagyapám volt magyar, ő pedig nem vérrokonom. Benjamin Komar Borbely a Szabolcs megyei Mondokon született és fiatalemberként vándorolt ki az Egyesült Államokba. 1920-ban halt meg Észak-Wyomingban, mindössze 46 évesen, még mielőtt én megszülettem.)

Bár a vérvonalamban nem találtam magyar szálat, úgy érzem, hogy érzelmi kötődésem talán megkönnyítette Tom munkáját. Valószínűleg ez a magyarázata, hogy miért volt olyan jó a kapcsolatom Lantosékkal huszonöt éven keresztül. Tom a Kongresszus vezető tagjaként nemcsak választott hazájáért tett sokat, de fontos munkát végzett a külpolitika és a nemzetközi emberi jogok eszközeivel szülőföldjéért, Magyarorszáért is.

Tom Lantos és Göncz Árpád a Capitoliumban állított Kossuth Lajos szobornál. A kép 1990-es években készült, Göncz Árpád egyik amerikai látogatása során.

1 „Museum Items: The Crown of St. Stephen” (A múzeum tárgyai: Szent István koronája). Jimmy Carter Elnöki Könyvtár és Múzeum; https://www.jimmycarterlibrary.gov/museum/museum_items.
2 Jimmy Carter: *A Full Life: Reflections at Ninety*. New York, Simon and Schuster, 2015. (Magyarul: *Teljes élet: visszatekintés 90 évesen*. Budapest, Partvonal, 2016.); <https://www.goodreads.com/work/quotes/45065674-a-full-life-reflections-at-ninety>.

20. Tom Lantos öröksége, emberi jogi hagyatékának elismerése az Egyesült Államokban

Tom Lantos halálával az Egyesült Államok Kongresszusa az egyik legszenvedélyesebb, leghitelesebb, leghatékonyabb és legismertebb emberi jogi aktivistáját veszítette el. Halála gyors volt: a nyelőcsőrák alig két hónap alatt elvitte.

2008 januárjában Tom nyilatkozatban közölte, hogy nem indul újra a kongresszusi választásokon. Nyilatkozata nem részletezte az okot. Kérésére egy-két nappal később Howard Bermannel, a Külügyi Bizottság elnökhelyettesével ellátogattunk hozzá. Tom először is felkérte Bermant, hogy azonnali hatállyal vegye át a bizottság vezetését, másodsorban pedig azt kérte tőle, hogy a bizottság demokrata munkatársai a helyükön maradhassanak, és ezáltal maradjon majdnem egy teljes évük a munkahelykeresésre. (Az amerikai Kongresszusban a tagok személyes irodájában dolgozó munkatársak, valamint a bizottsági stáb tagjai a kongresszusi képviselő vagy a bizottsági elnök személyéhez vannak kötve. Egy új elnök általában teljesen új munkatársakat hoz magával.)

Mint mindig, Tom most is azokkal törődött, akiknek segítségre volt szükségük – nem a gazdagokért és a jó kapcsolatokkal rendelkezőkért aggodalmaskodott, hanem a lojális, tisztességes, hétköznapi emberekért. Biztos akart lenni abban, hogy marad idejük és lehetőségük az álláskeresésre. Ez a törődés jellemző volt rá, és nem csak a vele dolgozó alkalmazottakra vonatkozott – egész életét áthatotta. Ezért harcolt az emberi jogokért, ezért tett meg kongresszusi képviselőként mindent az általa pártfogolt ügyekért, és különösen azokért, akiknek nincs vagyona vagy politikai összeköttetése.

Amikor a Lakhatási és Városfejlesztési Minisztériumban zajló pazarlás, csalás és visszaélés ügyében folytatott vizsgálatot, nem is annyira a kiváltságos elit korrupciója háborította fel, hanem elsősorban az irritálta, hogy a szűkös erőforrásokból nem azokon segítettek, akiknek leginkább szükségük volt fedélre a fejük fölé, hanem a politika kedvezményezettjeit juttatták előnyökhöz. A dolgozó emberekért emelt szót, azokért, akiknek a bérét alacsonyan tartják, akiknek a biztonságát figyelmen kívül hagyják, akiknek a munkahelyi biztonságával nem törődnek, csak hogy a menedzserek megkaphassák a bónuszait. Küzdött a nők előrejutását, fizetését és életkörülményeit érintő hátrányos megkülönböztetések ellen. Segítséget kért az élet minden területén tevékenykedő nők számára a gyermekeik ellátásához.

A 2008. február 11-i halálát követően két megemlékezésen is kiemelték azt az egyedülálló képességét, hogy képes volt egyensúlyt teremteni a kongresszusi képviselőkre nehezedő kettős elvárások között. A San Franciscó-i repülőtér melletti hatalmas teremben tartott első megemlékezésen válogatott emberekből álló tömeg gyűlt össze: a család régi barátai mellett vezető helyi politikusok, környezetvédelmi és munkaügyi vezetők, valamint korábbi tanítványai voltak jelen, akiknek három évtizedes professzori pályafutása alatt közgazdaságtant tanított a San Franciscó-i állami egyetemen. Kaliforniai és helyi vezetők beszédeket mondtak, és egy zsidó kórus megható gyászdalokat énekelt.

Az eseményen bejelentették, hogy Kalifornia állam „Tom Lantos-alagutaknak” nevezte el a hírhedt Devil’s Slide (Ördögcsúszda) útszakaszt elkerülő ikeralagutaknak a Félhold-öböl és Pacifica közötti szakaszát. Tom ugyanis két évtizeden át fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy a veszélyes útszakasz javítására folyamatosan fedezetet teremtsen.¹ Néhány hónappal később a San Franciscó-i nemzetközi repülőtér igazgatósága a 3-as terminál nagycsarnokában Tom Lantos arcképével díszített bronz emléktáblát helyezett el, és „a San Francisco és San Mateo megyék polgáraiért” végzett szolgálata elismerésül a rotundát róla nevezte el².

A *San Francisco Examiner* így írt a megemlékezésről:³ „Szerdán, a végső búcsú alkalmából zsúfolásig megtelt konferencia-központban azok emlékeztek Lantosra, akik legtöbbet profitáltak az ő közösség-szolgáltatából. Azok, akik nem csupán képviselőjükként ismerték, hanem szeretett barátként, távoli családtagként is. Jelen volt San Francisco polgármestere, Gavin Newsom, az Oracle Corp. alapítója, Larry Ellison és San Mateo megye előkelőségeinek egész serege, akik a több száz fős tömeg előtt felidéztek a kongresszusi képviselő életét és tevékenységét.”

Tom Lantos második búcsúztatására a Capitolium szobortermében került sor. A félkupolás terem 1857-ig a képviselőház üléstermeként szolgált, ma pedig híres amerikaiak – államonként két-két személy – szobrainak ad helyet az épületben. Itt róttá le Tom Lantos iránti tiszteletét mindkét párt kongresszusi vezetése, a képv

selőház és a szenátus, Nancy Pelosi házelnök és Joe Biden szenátor, valamint számos más vezető és képviselő.

A szónokok között illusztris külpolitikai vezetők is felsorakoztak: Condoleezza Rice amerikai külügyminiszter, Cipi Livni izraeli külügyminiszter, Ban Ki-moon ENSZ-főtitkár, valamint a Nobel-díjas Elie Wiesel. Utoljára, de nem utolsósorban Bono, a U2 együttes énekese szólt, aki Afrikában és másutt is szorosán együttműködött Lantossal humanitárius és emberi jogi kampányokban. Fellépése egyedivé tette az eseményt, olyanná, amilyen Tom Lantos is volt. Megható módon tisztelgett Tom és felesége, Annette előtt, majd a képviselőkkel, nagykövettekkel, emberi jogi vezetőkkel és a jelen levő méltóságokkal elénekeltette az „All You Need is Love” című dalt¹. Csodálatos, eredeti pillanat volt, amire senki nem számított, és könnyek között is mosolyt csalt az arcokra. Tomnak nagyon tetszett volna!

Tom Lantos halálának másnapján a képviselőház határozatot hozott, amelyben közösen fejezték ki részvétüket. 38 kongresszusi képviselő emlékezett meg néhai kollégájáról. A megemlékezők és méltatók elképesztően sokszínű kavalkádjá tanúsítja Tomnak azt az egyedi képességét, hogy nagy elgondolások és tartalmas elvek mentén egységbe tudta kovácsolni az embereket.²

Nancy Pelosi házelnök volt az első kongresszusi képviselő, aki a határozat kapcsán szót kért az ülésteremben. Többek között ezt mondta: Tom „átélte a a holokausztot, a gonoszság legsötétebb bugyrát, amit az emberiség valaha is megtapasztalt”... „Az emberi jogok bajnoka volt, aki kivételes erkölcsi irányítással rendelkezett. Felsorakoztatott mindannyiunkat, hogy keljünk az alapvető emberi jogok védelmére a leghatalmasabb országok határain belül éppúgy, mint a világ legtávolabbi sarkában”. Azt is hozzátette, hogy „a képviselőházban töltött három évtizede alatt Tom Lantos arra használta tapasztalatát és intellektusát, hogy erőt adjon az erőtlenekeknek, és világszerte szót emeljen azok érdekében, akik nem tudják érvényesíteni az érdekeiket.”

1 „Senator Yee: Name Tunnels in Honor of Lantos” (Yee szenátor: Az alagutakat Lantos tiszteletére nevezték el). *Riptide: Covers the Coastside* (San Mateo County Coast blog), 2008. január 12.; http://www.pacificariptide.com/pacifica_riptide/2008/01/senator-ye-e-a-1.html.

2 Shaun Bishop, „Commission Dedicates Part of sfo Terminal to Late Congressman Tom Lantos” (A bizottság a néhai Tom Lantosról nevezte el a San Franciscó-i repülőtér egy részét). *Mercury News* (San Jose/Silicon Valley), July 10, 2009.

3 „Lantos reverently remembered at memorial service” (Nagy tisztelettel emlékeztek meg Lantosról a búcsúztatón). *San Francisco Examiner*, 2008. április 29.; <http://www.sfexaminer.com/lantos-reverently-remembered-at-memorial-service>.

1 Tom halála és búcsúztatója után egy évtizeddel a YouTube-on még mindig megtekinthető Bono ünnepi beszéde és az „All You Need is Love” közös eléneklése (<https://www.youtube.com/watch?v=o5nteXch4XI>).

2 A következő bekezdésekben minden idézet a képviselőházban 2008. február 12-én elhangzott beszédekből származik: „House Resolution 975 expressing the Condolences of the House of Representatives on the death of the Honorable Tom Lantos, a Representative of the State of California”. (975. sz. képviselőházi határozat a képviselőház részvétnyilvánításáról a tiszteletre méltó Tom Lantos, Kalifornia állam képviselőjének halála alkalmából.) *Congressional Record*, 110. kongresszus, 2. ülésnap, 124. köt., 23. sz., 2008. február 12., pp. H850–H861.

Sok felszólaló kitért arra, hogy Tom bevándorló volt, méltatták hazaszeretetését és az Egyesült Államok iránti odaadását. A republikánus David Dreier képviselő, akit Tommal egy időben választottak képviselővé, így emlékezett: „Tom Lantos teljes mértékben, élete minden szakaszában kifejezte azt a mély nagyrabecsülést és hálát, amelyet egy bevándorló érez azért, és amit sokan közülünk, akik itt születünk [...] természetesen veszünk”.

Több előadó is kiemelte, mekkora hatást gyakorolt Tom kongresszusi szerepvállalására az, hogy átélte a holokausztot. Ileana Ros-Lehtinen kubai bevándorló, rangidős republikánus képviselő azt mondta: „Tom felülmúlhatatlan munkáját, amelyet az emberi jogok és az emberi méltóság érdekében végzett, nem lehet elválasztani azoktól a tűzpróbáktól, amelyeken fiatalemberként át kellett mennie”.

A republikánus Chris Shays így jellemezte: „A holokauszt túlélő Tom Lantos már senki sem tudta többé megfélemlíteni. Briliáns elme volt, szenvedélyes és bátor, bár, legyünk őszinték, néha a durvaság határáig nyers. Ugyanakkor mégis kedves, finom, szeretetteli és nagyon vicces ember volt.”

A demokrata Howard Berman, aki Tomot a Külügyi Bizottság elnöki székében követte, azt mondta, hogy „Tom és Annette a legnagyszerűbb amerikaiak voltak, mivel már tudták, mi az alternatíva. Keményen dolgoztak és hálásak voltak mindeért, amit Amerika kínált a számukra.”

Minden felszólaló elismerte az emberi jogok terén vállalt vezető szerepét és kitartását. A demokrata Gary Ackerman így fogalmazott: „Az olyan helyen, ahol sok volt a szelíd bárány, Tom Lantos oroszlán volt. Harcolt Dárfúrért, Tibetért, harcolt mindenhol, ahol az emberi jogokat lábbal tiporták.”

A demokrata Sheila Jackson Lee azt emelte ki, hogy Tomnál még akkor is elsőbbséget élvezett az emberi jogok ügye, ha a saját kongresszusi körzetében működő vállalatokra kellett kiöntenie a haragját: „Elítélte a Yahoo internetes óriáscég bűnrészeségét a kínai másképp gondolkodók elnyomásában. És nem érdekelt, hogy a cég a választókerületében székél, egyedül az emberi jogok sértése foglalkoztatta.”

Howard Berman ugyanezt erősítette meg: „Nagyon könnyű olyan cégeket támadni, amelyek közvetlenül nem befolyásolják a választókerületünk érdekeit, ehhez nem kell nagy bátorság. Tom Lantos viszont, annak ellenére, hogy a körzetében némely vállalat nagy hasznot vághatott volna zsebre egy különösen zsarnoki országgal kötött üzletből, tántoríthatatlan volt.”

Republikánus kollégája, Duncan Hunter, aki szintén vele egy időben lett képviselő, megjegyezte: „Méltóság volt benne, ahogy megjelent. És ez nem büszkeségből

eredt, [...] inkább az embertársai iránt érzett tisztelete volt az, amitől fény gyúlt a szobában, amikor belépett.”

Chris Shays szerint ő volt „a legkifejezöbben beszélő ember, akit valaha is ismertem. Néha nehéz volt a jelenlétében nem teljesen ügyefogyottnak éreznem magam, de az biztos, hogy ezt ő sosem akarta így.”

Jó barátja, a kiváló afroamerikai polgári jogi vezető, John Lewis egy olyan mondatral zárta méltatását, amit Tom bizonyosan jóváhagyott volna: „Elnevezhetünk róla épületeket, utcákat, iskolákat és postahivatalokat, de leginkább azzal fejezhetjük ki tiszteletünket Tom Lantos iránt, ha onnan folytatjuk, ahol ő abbahagyta: tovább harcolunk az emberi jogokért és a békéért, és olyan közösséget építünk a világban, amely békességben él önmagával.”

A legtöbb kongresszusi képviselő, aki beszédet mondott, elismerően szólt Tom feleségének, Annette-nek a szerepéről is. Steny Hoyer ezzel a kijelentéssel adta meg az alaphangot: „Nem beszélhetünk Tom Lantosról anélkül, hogy Annette-et meg ne említenénk. Nem ismerek más házaspárt, ahol két ember – esküvői szófordulattal élve – ennyire eggyé vált volna. Hasonló sorsú rokon lelkek voltak ők, akik szenvedéllyel, bátran és fáradhatatlanul dolgoztak azoknak az embereknek az érdekében, akik nem tudják a saját érdekeiket érvényesíteni.”

Tom gyors és váratlan eltávozása után Nancy Pelosi házelnök javasolta, hogy az Emberi Jogi Választmány kapjon állandó és hivatalos státuszt a képviselőházban, és Tom tiszteletére nevezzék el Tom Lantos Emberi Jogi Bizottságnak. A javaslatot a képviselőház 2008. szeptember 23-án elfogadta. Ebből az alkalomból több kongresszusi tag tett nyilatkozatot, amelyben tiszteletüket fejezték ki Tom emberi jogi hagyatéka előtt, és kiemelték a munka folytatásának jelentőségét.¹ A Bizottság 2008-as megalakulása egy képviselőházi határozat eredménye, de az nem végleges törvény, mivel egy határozat csak a kétéves kongresszusi ülásszakra érvényes. Intézményesítése és hivatalossá tétele óta azonban a képviselőházi szabályzat minden kétéves kongresszusi ülásszak kezdetén rutinszerűen újra jóváhagyja a Tom Lantos Emberi Jogi Bizottságot, amely a mai napig az eredeti céljai és jövőképe szerint folytatja működését.²

1 A képviselőház tagjaitól származó különböző idézetek az 1451. sz. képviselőházi határozatról szóló vita szó szerinti szövegéből származik. „Tom Lantos Human Rights Commission Establishment Resolution” (A Tom Lantos Emberi Jogi Bizottság létrehozásáról szóló határozat). *Congressional Record*, 110. kongresszus, 2. ülásszak, 154. köt., 151. sz., 2008. szeptember 23., pp. H8638–H8643.

2 A Tom Lantos Emberi Jogi Bizottság hivatalos weboldalának címe: <https://humanrightscommission.house.gov>.

Tom kongresszusi kollégái azzal is elismerték emberi jogi tevékenységét, hogy a nevével fémjelezték két fontos törvényjavaslatot, amelyek nem sokkal a halála után emelkedtek törvényerőre. Amint azt korábban említettük, amikor 2007-ben Tom lett a képviselőház Külügyi Bizottságának elnöke, beterveztett egy törvényt, amely szigorította a vízumtilalmat a burmai kormány vezetőivel szemben, és egyéb korlátozásokat és büntetéseket vezetett be a burmai tisztviselőkre vonatkozóan. A törvényt Tom halála után hagyták jóvá, de tiszteletére „A burmai JADE blokkolásáról szóló 2008. évi Tom Lantos-törvénynek” nevezték el.¹ A második, Tom tiszteletére elnevezett törvényjavaslat (kissé bonyolult) neve: „a 2008. évi Tom Lantos- és Henry J. Hyde-féle törvény az Egyesült Államok HIV/AIDS, tuberkulózis és malária elleni küzdelemben betöltött globális vezető szerepének újbóli jóváhagyásáról”. Hyde a képviselőházi Külügyi Bizottság elnöke volt 2001 és 2008 között, akkor, amikor Tom volt a bizottság rangidős demokrata tagja. Ők ketten szorosan együttműködtek a törvényjavaslat elfogadásán, hogy segítsék a fejlődő országokat a HIV/AIDS, tuberkulózis és malária elleni harcban. A törvényt a képviselőház és a szenátus 2008 közepén, röviddel Henry Hyde halála után fogadta el. Hyde halála után nem sokkal Tom is eltávozott az élők sorából. A törvényt kettejük tiszteletére nevezték el.

Halála után három hónappal George W. Bush elnök az Elnöki Szabadság Érdemrend posztumusz átadásával ismerte el Tom Lantos Egyesült Államokért végzett munkáját. Ez a kitüntetés „az elnök által kinyilvánítható legmagasabb szintű tiszteletadás”, amely olyan „kiemelkedő egyéneknek jár munkájuk elismeréséül, akik választott szakterületükön vezető szerepet játszottak, jövőképüket példaadó étellel szolgálták, és kiemelkedő módon járultak hozzá nemzetünk és a világ fejlődéséhez”. Az érdemrend átadásakor Bush elnök a következőket mondta:²

„Tom közel három évtizedes kongresszusi munkája során ott volt minden emberi jogi harc élvonalában. Amerika hálás Tom Lantosnak. Hiányzik erőteljes hangja és erős magyar akcentusa. Hiányzik nagyvonalú szellemisége. Hiányzik, ahogy energikusan védelmezi az emberi jogokat, és erőteljesen odaáll az emberi szabadság ügye mellé. Vezetőként töltött életéért, a szabadság melletti elkötele-

zettségéért és a választott népe iránti elkötelezett szolgálataért büszkén nyújtom át Tom Lantosnak a posztumusz Elnöki Szabadság Érdemrendet, és büszke vagyok rá, hogy szerető felesége, Annette, a család nevében átveszi a kitüntetést.”

Ugyanazon a napon Nancy Pelosi házelnök az alábbi nyilatkozatot adta ki:¹

„A Képviselőház az egyik legtehetségesebb, legbátrabb és legjósívúbb vezetőjét veszítette el barátom, Tom Lantos halálával. Köszönöm az Elnök úrnak, hogy elismerte Amerika egyik legnagyobb emberi jogi bajnokát azzal, hogy posztumusz átadta Tom Lantosnak az Elnöki Szabadság Érdemrendet, nemzetünk legmagasabb szintű polgári elismerését.

Mint a Kongresszus valaha volt egyetlen holokauszt túlélője, Tom Lantos arra tette fel az életét, hogy fényt sugározzon az elnyomás legsötétebb zugaiba. Figyelemre méltó hosszú kongresszusi pályafutása során mindig felemelte erőteljes hangját, hogy felrázza a világ vezetőit és a közvéleményt. Tiszteletet parancsoló erkölcsi tekintély, egyszerre államférfi és úriember, egyedülálló személyiség volt, de természetesen egyedül ő sem tudta megoldani a földgolyó összes emberi jogi problémáját. Még mindig sok az igazságtalanság és a jogtiprások is világszerte folytatódnak, de sokkal rosszabb lenne a helyzet az ő szókimondása és bátor fellépése nélkül.

Hiányoljuk a Kongresszusból, és nekem személy szerint hiányzik a barátsága. Remélem, hogy felesége, Annette – aki nagyban segítette Tom munkáját –, két lánya, Annette és Katrina és az egész Lantos család némi vigaszt talál Tom érdemeinek magas szintű elismerésében.”

1 3890. sz. képviselőházi határozat, 110. kongresszus (2007–2008). A törvényjavaslatból lett a 110-286. sz. állami törvény.

2 „President Bush Honors Presidential Medal of Freedom Recipients” (Bush elnök tisztelettel adózik a Szabadság Érdemrend átvéveinek), A Fehér Ház: George W. Bush elnök (online archívum), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/06/20080619-9.html>.

1 „Pelosi Statement on Tom Lantos Posthumously Receiving Presidential Medal of Freedom” (Pelosi nyilatkozata Tom Lantos posztumusz Elnöki Szabadság Érdemrendjéről). 2008. június 11.; <http://www.democraticleader.gov/newsroom/pelosi-statement-tom-lantos-posthumously-receiving-presidential-medal-freedom>.

Tom és Anette Lantos a budai Raoul Wallenberg szobornál, nemsokkal azután hogy azt 1987-ben átadták. Az emlékművet a magyar szobrász, Varga Imre készítette, a korábbi amerikai nagykövet, Nicholas Salgo megrendelésére.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás Martonyi János a Demokrácia Központ Közalapítvány kuratóriumának elnöke, a Magyar Köztársaság korábbi külügyminisztere köszöntője	5
1. Megismerkedésünk.....	9
2. Mi várt rám egy kongresszusi képviselő mellett? Tom Lantos korai politikai pályája	11
3. Egyetemistaként először Magyarországon. Állás a Szabad Európa Rádiónál...	15
4. Kitekintés az Egyesült Államok magyar-politikájára: döntés a Szent Korona visszaadásáról	19
4/1. A korona visszaszolgáltatásának feltételei. Erős ellenállás az Egyesült Államokban	25
4/2. Ünnepség az Országházban a korona visszaszolgáltatása alkalmával, 1978 januárjában	29
4/3. A korona visszaküldésének politikai következményei Jimmy Carter számára	39
5. Egy magyar kamasz a második világháború viharában	43
6. „Választása révén amerikai”	53
7. Annette Lantos – Életre szóló partner az emberi jogokért folytatott küzdelemben	59
8. A Raoul Wallenberggel szembeni adósság törlesztése.....	67
9. A szovjet „refuznyikok” és a Kongresszus Emberi Jogi Választmányának létrehozása	73
10. A kommunizmus összeomlása után – a demokráciáért és az emberi jogokért Közép-Európában.....	81
11. A közép-európai etnikai kisebbségek emberi jogai – magyar kisebbség.....	91

12. Albánia, a korábbi Jugoszlávia albán lakossága és a romák.....	97
13. Különleges kapcsolat a dalai lámával.....	103
14. Emberi jogok a változó Kínában: Tienanmen tér, pekingi olim- pia, szólásszabadság.....	107
15. Emberi jogok Burmában, Japánban és Észak-Koreában	115
16. Népiirtás: Nemzetközi Büntetőbíróság, Örményország és Dárfúr	121
17. Holokauszt-emlékezet és elszámoltathatóság.....	127
18. Harc a rasszizmus és az antiszemitizmus ellen	133
19. Tom Lantos magyar vonatkozású tevékenysége, magyar öröksége.....	143
20. Tom Lantos öröksége, emberi jogi hagyatékának elismerése az Egyesült Államokban	153